

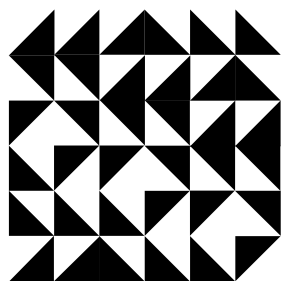
Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata

Tartalom

AZ ELIDEGENÍTHETŐ BIRTOKLÁST KIFEJEZŐ -J- KÉPZŐ ESETE A -(Vt)T FŐNÉVKÉPZŐVEL ÉS MÁS FŐNÉVKÉPZŐKKEL <i>Alberti Gábor, Farkas Judit</i>	1
KÖZÖSSÉGI VAGY SZEMÉLYES? PERSPEKTIVIZÁCIÓ A MAGYAR NÉPDALBAN <i>Baranyiné Kóczy Judit</i>	31
SZAKNYELVI NYELVHASZNÁLAT ÉS KOMMENTELÉS. EGY INTERNETES SZAKMAI HONLAP CIKKEINEK ÉS FÓRUMSZÖVEGEINEK SZEMANTIKAI-PRAGMATIKAI JELLEMZŐI <i>Sólyom Réka</i>	45
EGY INTERFÉSZ JELENSÉG: INDEXIKÁLIS DEMONSTRATÍVUMOK AZONOSÍTÓ FÓKUSZBAN <i>Tóth Enikő, Csatár Péter</i>	63
BÍRÓI KÉRDÉSFELTEVÉSEK A MAGYAR TANÚ- ÉS SZAKÉRTŐI BIZONYÍTÁSOKBAN <i>Varga Marianna</i>	79

[EMPTY]



Jelentés és Nyelvhasználat

A Pragmatika Centrum és az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék folyóirata
2. évfolyam (2015)

Szerkesztők

Maleczki Márta
Németh T. Enikő
Szécsényi Tibor

Szerkesztőbizottság

Andor József
Bibok Károly
Csatár Péter
Dér Csilla
Gyuris Beáta
Ivaskó Livia
Kiefer Ferenc
Nemesi Attila László
Tolcsvai Nagy Gábor
Tóth Enikő
Tátrai Szilárd

Technikai szerkesztő

Szécsényi Tibor

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóirat az elfogadott tanulmányokat az internetről letölthető formában, késedelem nélkül teszi közzé. A publikált írásokat egy évfolyamon belül folyamatos lapszámozással látjuk el, így azok az évszám, az évfolyam és a lapszám alapján hivatkozhatók.

Cikkek benyújtása

A *Jelentés és Nyelvhasználat* folyamatosan várja leendő szerzőitől a megjelentetni kívánt tanulmányokat. A benyújtott tanulmányokat a nyelveszet@hung.u-szeged.hu címre várjuk.

Lektorálás

A benyújtott névtelen tanulmányok mindegyikét két-két anonim szakember bírálja el, a szerkesztők az ő véleményük alapján döntenek a megjelenésről.

A cikkek hol vannak nyilvántartva

A folyóirat megjelent évfolyamait a következő repozitóriumban archiváljuk:
SZTE Contenta; Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)

A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratot és a benne megjelenő tanulmányokat a következő gyűjtemények indexelik: Directory of Open Access Journals (DOAJ); Google Scholar; European Reference Index for the Humanities (ERIH)

Open Access



A *Jelentés és Nyelvhasználat* c. folyóiratban megjelenő tanulmányok a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználhatóak.
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.hu>

ISSN 2064-9940

Kiadó

Szegedi Tudományegyetem
6720-Szeged, Dugonics tér 13.
Felelős kiadó: Dr. Szabó Gábor rektor

Szerkesztőség

SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszék
6722-Szeged, Egyetem u. 2.
tel: +36 62 544 128
fax: +36 62 544 687
Felelős szerkesztő: Szécsényi Tibor

www.jeny.szte.hu

Tartalom

AZ ELIDEGENÍTHETŐ BIRTOKLÁST KIFEJEZŐ -J- KÉPZŐ ESETE A -(Vt)T FŐNÉVKÉPZŐVEL ÉS MÁS FŐNÉVKÉPZŐKKEL <i>Alberti Gábor, Farkas Judit</i>	1
KÖZÖSSÉGI VAGY SZEMÉLYES? PERSPEKTIVIZÁCIÓ A MAGYAR NÉPDALBAN <i>Baranyiné Kóczy Judit</i>	31
SZAKNYELVI NYELVHASZNÁLAT ÉS KOMMENTELÉS. EGY INTERNETES SZAKMAI HONLAP CIKKEINEK ÉS FÓRUMSZÖVEGEINEK SZEMANTIKAI-PRAGMATIKAI JELLEMZŐI <i>Sólyom Réka</i>	45
EGY INTERFÉSZ JELENSÉG: INDEXIKÁLIS DEMONSTRATÍVUMOK AZONOSÍTÓ FÓKUSZBAN <i>Tóth Enikő, Csatár Péter</i>	63
BÍRÓI KÉRDÉSFELTEVÉSEK A MAGYAR TANÚ- ÉS SZAKÉRTŐI BIZONYÍTÁSOKBAN <i>Varga Marianna</i>	79

Az elidegeníthető birtoklást kifejező -j- képző esete a -(Vt)t főnévképzővel és más főnévképzőkkel

Alberti Gábor

PTE Nyelvtudományi Tanszék

Farkas Judit

MTA Nyelvtudományi Intézet

Összefoglaló

Az elidegeníthető birtoklás -j- képzőjéről (den Dikken 2015) kimutattuk, hogy abban a formában létezik, hogy a magyar főnevek legtöbbször a fonotaktikai felépítése megengedi egy *potenciális reguláris birtokszóvaltozat* létrehozását, ami az említett -j- komponenszt valóban tartalmazza. Mivel azonban a -j- komponenszt sok esetben a lexikalizálódott birtokszó-alternatívák is tartalmazzák (vö. *ajtója~ajtaja*), az elidegeníthető birtoklásra vonatkozóan úgy mondhatunk ki hatékony szabályt, ha az a potenciális reguláris birtokszóvaltozat fogalmára épül. A főnévképzéshez mindez a következő módon kötődik. Az *Amerika felfedezte(kor)* és a *Péter felfedezettje* birtokos szerkezetek között a döntő formai különbség éppen a fent említett, elidegeníthetőségért felelős -j- komponensben rejlik, ami éppen akkor jelenik meg, amikor a birtokos a birtokszó igei tövének *Ágense*. Általánosítva: az igéből képzett főnevekre maradéktalanul teljesül a szabály, amelyre fentebb utaltunk, ha az „elidegeníthetőséget” a deverbális főnevekkel alkotott birtokos szerkezetek körében az igei tö és a birtokos ágéntív vagy „még lazább” kapcsolatában határozzuk meg (ahol a „szoros” kapcsolatot az ige és a hozzá téma szerepben társuló vonzat viszonya jelenti).

Kulcsszavak: magyar birtokos szerkezet, elidegeníthetetlen birtoklás, elidegeníthető birtoklás, főnévképzés, operátorok és hatókörök

1. Bevezetés

A címben nevesített -j- és -(Vt)t képző már önmagában is magyarázatra szorul: e két potenciális képzőről szól a 2. és a 3. szakasz, gondosan szerkesztett példabokrokon szemléltetve megközelítésünk lényegét. A 3. szakaszban mutatjuk be azt a jelenséget, amely a cikk alap gondolatát képezi: az *Amerika felfedezte(kor)* és a *Péter felfedezettje* birtokos szerkezetek között a döntő formai különbség éppen a fent említett, sokak szerint elidegeníthetőségért felelős -j- komponensben rejlik, ami éppen akkor jelenik meg, amikor a birtokos a birtokszó igei tövének *Ágense*. A 4. szakaszban rámutatunk, hogy kapcsolódásuk változatai egy a birtoklás szemantikai jellegére vonatkozó univerzálét követnek: a magyarban az igéből képzett főnevek valamennyi típusában teljesül (a 2. szakaszban kimondott) szoros összefüggés (lényegében) a -j-vel képzett alak és az elidegeníthető birtokviszony között,



amennyiben az „elidegeníthetőséget” a deverbális főnevekkel alkotott birtokos szerkezetek körében az igei fő és a birtokos ágentív vagy „még lazább” kapcsolatában határozzuk meg (ahol a szoros kapcsolatot az ige és a hozzá Téma szerepben társuló vonzat viszonya jelenti). A produktív főnévképzők teljes spektrumán igazoljuk ezen univerzálé teljesülését, megadva az elidegeníthető birtoklás (neo-)davidsoniánus szemantikai reprezentációját, amit az 5. szakaszban a magyar főnévi szerkezet generatív szintaktikai elemzésében kamatoztatunk. A cikket záró 6. szakasz rövid összegzést nyújt.

2. Az elidegeníthető birtoklást kifejező *-j-* morféma

Den Dikken (2015: 131) egy önálló *-j-* morféma mellett érvel a birtokoltságra utaló *-(j)A* toldalékon belül (többek között Kiefer (1985) és Elekfi (2000) megfigyeléseire támaszkodva a hazai szakirodalomból), amit ritkán, morfofonológiai és nyelvtörténeti körülmények szerencsés összjátéka esetén érhetünk tetten. Amikor viszont tetten érhetjük – például abban, hogy a háznak *ablaka* van (1a), míg egy forgalmazó cégnek *ablakja* (1a') – olyankor a *-j-* morfémanak a birtoklás elidegeníthetőségének kifejezését tulajdoníthatjuk (ld. alább az (1) vesszős példáit), megerősítve evvel egy plauzibilis univerzálét (Haspelmath 2008), miszerint a birtoklást többféleképpen is kifejezni képes nyelvekben a morfológiai szempontból gazdagabb változat utal az *elidegeníthető* birtoklásra, szemben az elidegeníthetlennel. Kiefer (2000: 201) e fogalmakat a következőképpen határozza meg, szemantikai alapon: „az 'x elidegeníthetetlen része y-nak' azt jelenti, hogy 'x szükségszerűen y-hoz tartozik', az 'x nem elidegeníthetetlen része y-nak' pedig azt, hogy 'x nem tartozik szükségszerűen y-hoz, x leválasztható y-ról'” (minderről ld. még (Schirm 2005), illetve (Laczkó 2009)). E meghatározást nem kívánjuk ehelyütt pontosítani vagy bővíteni, de megjegyezzük, hogy az elidegeníthetőséghez vagy elidegeníthetlenséghez társuló morfológiai vagy más formai jegyegyüttesek megléte alapján találhatunk olyan eseteket (pl. a definíció szerint elidegeníthető *Imi inge* konstrukciót szemben az „egyértelműen elidegeníthető” a *világ legszebb ingje* konstrukcióval), amelyeket a kiinduló definíció alapján inkább az ellentétes csoportba kellett volna besorolnunk, de a nyelvbe némileg módosult világszemlélet alapján épülnek be. Kiefer (2000: 202–203) is megemlíti, hogy „az elidegeníthetlenséget általában kiterjesztjük olyan dolgokra is, amelyek valójában elidegeníthetők, de hozzátartoznak az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz”; az iménti példa nyilván ebbe a körbe tartozik.

- | | | |
|-----|--|---|
| (1) | <i>elidegeníthetetlen birtokviszony</i> | <i>elidegeníthető birtokviszony</i> ¹ |
| | a. a ház ablak(*)ja | a'. a világ legjobb ablak ^{??} (?)ja |
| | b. Dönci has(*)ja | b'. a világ legnagyobb has [?] (*)ja |
| | c. Ági gége [*] (j)e | c'. a kórház mesterséges gége [*] (j)e |
| | d. Ili any [*] (á)ja | d'. a világ legjobb any ^{??} (?)á)ja |
| | e. ennek a csavarnak az any [*] (^(?) á)ja | e'. a szerelő legnagyobb any [*] ([?] á)ja |

¹ Minden változtatás nélkül, eredeti nyelven adjuk meg a Projektben mintaként szolgáló átfordogó holland forrásnyelvtan értékelési kategóriáit (Broekhuis–Keizer–den Dikken 2012: viii): *: unacceptable, **: relatively acceptable compared to *, **: intermediate or unclear status; ?: marked: not completely unacceptable or disfavored form; (?): slightly marked, but probably acceptable.

- | | |
|---|---|
| f. Karesz kar [*] (j)a | f'. a kórház mesterséges kar [*] ([?] j)a |
| g. az egyetem új kar [*] (j)a | g'. a világ legjobb bölcsészkar ^(?) ([?] j)a |
| h. a németek császá ^r ([*] j)a | h'. minden idők legifjabb császá ^r ([?] j)a |
| i. az oroszok cár [*] (j)a | i'. minden idők legifjabb cár [*] (j)a |
| j. a ház teteje/ [*] tetője | j'. a cég legjobb [*] teteje/ [?] tetője |
| k. a bárány gyapja/ [*] gyapjúja | k'. a cég legjobb [*] gyapja/ [?] gyapjúja |
| l. a városka főtere/ [*] főtérje | l'. a világ legszebb ([?] főtere/ [?] főtérje |

Den Dikken (2015) állításának hatálya értelemszerűen nem terjedhet ki például a szibilánsra végződő főnevekre (1b), amelyekhez a magyar fonotaktika törvényszerűségei alapján semmiképpen nem csatlakozhat egy toldalék *j*-vel kezdődő allomorfja (Rebrus 2013: 387, 390), illetve a magánhangzóra végződő főnevekre (1c), amelyek viszont csakis a *j*-vel kezdődő allomorfot fogadják el (Rebrus 2013: 390). A fent bemutatott (1d) (rokonsági) típusra viszont szabályjavaslattal él den Dikken (2015: 141–142), amelynek lényege abban áll, hogy az e típusba tartozó esetekben történetesen egy *-a*- toldalék veszi át a *-j*- toldalék elidegeníthetőség-birtoklás-kifejező szerepét. Az (1f–l) pontokban olyan eseteket mutatunk be (a teljesség igénye nélkül), amelyekről den Dikken (2015) nem ad számot.

A mi alább ismertetésre kerülő javaslatunk olyan általánosítást fogalmaz meg, amely a fenti (1) példasorba foglalt valamennyi típusra érvényes, számot vetve mind a szinkrón szempontból már csak nyelvtörténeti véletlenek következményének tekinthető jelenségekkel, mind pedig az anyanyelvi beszélők grammatikalitási ítéleteit gyakran befolyásoló hiperkorrekciós hajlamokkal, amiből adódóan megfigyeléseink szerint sokan eleve kategorikusan elzárkóznak a mesterkélt hangzó potenciális *-j*-s birtokszóváltozatoktól.

Ami ez utóbbi tényezőt illeti, érdemes az adatokra az „Átfogó magyar nyelvtan” projektben elfogadott hatelemű értékelési skálát alkalmazni, hiszen a birtokszóalakok kapcsán is a (magyar) nyelv életlen határait próbáljuk feltérképezni (Alberti–Farkas 2013). A fenti (1) példasorban e cikk két szerzőjének anyanyelvi intuícióját írjuk le, amely szerint például az (1a) pontban szemléltetett elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésére a *-j*- nélküli változat tökéletes, míg a *-j*-s változat teljesen elfogadhatatlan – ezt fejezi ki a zárójelben lévő csillag, amely nem társul semmilyen zárójel előtti értékelő szimbólummal. Tekintsük most az (1a') példát az elidegeníthető birtokviszony kifejezésére vonatkozóan. A zárójel két oldalán látható értékelő szimbólumok azt fejezik ki, hogy egyik változat sem kifogástalan (vagy egyértelműen kizárt), de míg a *-j*-s változat, ha gyengén is, de elfogadható ('?'), a *-j*- nélküli alulról közelíti az elfogadhatóság minimumát ('??'). A további két értékelő szimbólummal az (1d') pontban lehet megismerkedni: úgy ítéljük meg, hogy az *anyája* változat az elidegeníthető birtoklás kifejezésében szinte teljesen elfogadható ('(?)'), alig jelez jelöltséget az anyanyelvi intuíció, az *anyja* változat grammatikalitása viszont a teljes elfogadhatatlanságnál éppen csak egy nagyon finom árnyalattal jobb ('*?').

A fent említett (véltetően hiperkorrekciós) hatást (miszerint sokan eleve kategorikusan elzárkóznak a mesterkélt hangzó potenciális *-j*-s birtokszóváltozatoktól, figyelmen kívül hagyva a szövegkörnyezetet) úgy semlegesíthetjük, hogy olyan anyanyelvi beszélőről teszünk állítást, aki számára a *-j*-s változat valamilyen mértékben elfogadható. Adekvát általánosítást pedig úgy nyerhetünk, ha nem „*-j*-s

változatról” beszélünk, hanem „potenciális reguláris birtokszóváltozatról”. Ez utóbbi hangalak úgy definiálható, mint a szinkrón nyelvéllapotban használatos toldalékolatlan főnévi fő toldalékolt változata a (hangrendfüggő) -jA hangszorral:

- (2) Amennyiben egy magyar anyanyelvi beszélő számára valamilyen mértékben elfogadható egy főnév potenciális reguláris birtokszóváltozata, azaz legalább '?' ítéletet ad rá, továbbá elfogadható számára a főnév ugyanolyan jelentésében egy másik (lexikalizálódott) birtokszóváltozat is, akkor a potenciális reguláris birtokszóváltozattal alkotott birtokos szerkezethez fog társítani – az imént említett grammatikalitási ítélet mellett – elidegeníthető birtokviszonyt kifejező jelentést.

A (2) szabályt nem érvénytelenítik tehát azok az anyanyelvi beszélők, akik a fenti (1a–a') példapárban bemutatott *ablakja* alakot, azaz a potenciális reguláris birtokszóváltozatot, kategorikusan elutasítják, és/vagy az *ablaka* alakot, azaz a lexikalizálódott alternatívát, el tudják fogadni (valamilyen mértékben) az elidegeníthető birtoklás kifejezésében (is). Annyit állítunk, hogy aki valamilyen mértékben elfogadja az *ablakja* alakot, az elfogadja az elidegeníthető birtoklás kifejezésében is. Azt jósoljuk kizártnak, hogy valaki (az anyanyelvi intuícója alapján) az *ablakja* alakot csakis az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezésében fogadja el.

Az (1b–b') példapár nem cáfol(hat)ja meg a (2) szabályt, hiszen az annak premisszájában említett „valamilyen mértékben elfogadható potenciális reguláris birtokszóváltozat” egyszerűen nem létezik az anyanyelvi beszélők számára, fonotaktikai okokból adódóan, ahogyan arra fentebb már utaltunk (Rebrus 2013: 387, 390). Az (1c–c') példapár szintén azért vonódik ki a (2) szabály hatálya alól, mert nincsen két versengő birtokszóváltozat; ezúttal csak a potenciális reguláris birtokszóváltozat létezik, szintén fonotaktikai okokból adódóan (Rebrus 2013: 390).

Az (1d–d') esetet azonban külön diszkutálás nélkül kezeli a (2) szabály. Az *anyája* alak a potenciális reguláris birtokszóváltozat, amely éppen a megjósolt módon áll szemben a lexikalizálódott *anyja* alakkal. Az (1d') alternatívák esetleg eltérő jólfarmáltsági megítélése – akárcsak a teljes példasor beszélőfüggő megítélése – tág határok között „összefér” a (2) szabállyal. Gondosan megfogalmazott hipotézisünket csak egészen extrém anyanyelvi intuíciók kimutatásával lehetne cáfolni.

Az *anya* szó poliszémájából adódó jelenségek (1e–e') nyilván érdekes kihívást jelentenek a (2) szabály és versenytársai számára: például az a jelenség, hogy az *anyája* alak az elidegeníthetetlen birtokviszony jelölésében (1e) mintha valamivel elfogadhatóbb lenne (nyilván a könnyebb előhívhatóságból adódóan), mint az elidegeníthetőben (1e'). A (2) szabály úgy védi ki a potenciális problémákat, hogy elhárítódik a főnév eltérő jelentésváltozatainak összevetésétől. A *csavaranya* esete tehát egyszerűen nem esik a (2) szabály hatálya alá, hiszen csak a potenciális reguláris birtokszóváltozat létezik, vetélytárs nélkül – irreleváns, hogy melyik birtokviszony-értelmezés mellett milyen elfogadhatósággal.

Vizsgáljuk meg, hogy a *kar* szó több jelentése milyen következményekkel jár a birtokviszony-értelmezésekre nézve (NB: a testrész jelentésű szó feltehetőleg őtörök eredetű, míg a testületet jelentő szó latin eredetű, a *kórus* szó rokona – ami nem zárja ki amúgy, hogy a szinkrón nyelvéllapotban az anyanyelvi beszélők

poliszémiát érezzenek, de ennek nincs jelentősége a (2) szabály alkalmazása szempontjából). Első pillantásra furcsának tűnhet, hogy a testrészt jelentésű *kar* éppen a *-j-s* változatában lép be az elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésébe (1f–f'), míg a testület jelentésű *kar* a *-j-* nélküli változatában nyújt kifogástalan birtokos szerkezeteket (1g–g'). Mindez azonban a (2) szabályt egyáltalán nem sérti meg, hiszen a két lexikai egység birtokszóváltozatait nem vetjük össze egymással. A testrészt jelentésű *kar* történetesen *-j-s* változatban vesz részt az elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésében (1f), ami egybeesik tehát a potenciális reguláris birtokszóváltozattal (*karja*), amely alaknak ezek után nem könnyű előhívni az elidegeníthető jelentését sem az (1f') kontextusban, sem az (1g') kontextusban. Az (1g) változat egyébként – „modern jelentése” ellenére – elidegeníthetetlen rész-egész viszonyt fejez ki; de ennek tulajdonképpen nincsen jelentősége a (2) szabályra nézve, mert az csak arról tesz állítást, hogy a potenciális reguláris birtokszóváltozat társulhat elidegeníthető jelentéssel, arról nem, hogy a lexikalizálódott változat milyen jelentést hordoz.

Az (1h–i') példásor azért került be a tárgyalásunkba, mert kihívást jelenthet annak megmagyarázása, hogy a hasonló jelentésű és hangszerkezetű *császár* és *cár* szavak miért viselkednek eltérően a *-j-* felvétele tekintetében. A példapár nyilván cáfolatát jelenti egy olyan erősebb potenciális állításnak, miszerint a *-j-* felvételét és hiányát egyaránt megengedő mássalhangzó után az elidegeníthetőségi jegy dönt az ominózus *-j-* felvétele vagy mellőzése mellett. A (2) szabály nem véletlenül fogalmaz tehát óvatosabban.² Az (1i–i') példák egyszerűen nem esnek a hatálya alá, történetesen nem lévén alternatívája a potenciális reguláris birtokszóváltozatot jelentő *cárja* alaknak. Az (1h–h') példapárról pedig helyesen állítja a (2) szabály, hogy ha valaki elfogadja a *császárja* alakot, akkor ahhoz elidegeníthető jelentés kötődik; amibe az is beleértendő azonban, hogy akár a *császára* alakhoz is rendelődhet elidegeníthető jelentés.

Az (1j–k') példákról kifogástalanul számot ad a (2) szabály, elidegeníthető jelentést jósolva a *tetője* és *gyapjúja* potenciális reguláris birtokszóváltozatoknak, anélkül, hogy valamely tartalmazott hanghoz kellene megpróbálni odarendelni az elidegeníthetőség jegyét. E jegyet majd maga a reguláris összerakás hozza magával, amint azt kifejtjük a 4. szakaszban.

A fenti utolsó (1l–l') példapár azt mutatja, hogy esetenként akkor sem létezik a potenciális reguláris birtokszóváltozat, ha annak semmiféle fonotaktikai akadályja nincs. Az adott eset azonban nem esik a (2) szabály hatálya alá, tehát nem sérti meg azt. Ez a példa azonban azt mutatja, hogy egy olyan erősebb szabály, mint amit az alábbi (3) pontban demonstrálunk, csupán tendenciának tekinthető, aminek – kevésbé radikálisan ugyan – az (1g–h') példacsoport (sőt számos beszélő esetében a

² Cikkünk egy korábbi változatának egyik névtelen kritikus felveti, hogy legalább a testrészek szűkebb csoportjában meg kellene próbálni az imént említett erősebb összefüggést felállítani egyfelől az elidegeníthetőség és a potenciális reguláris birtokszóváltozat, másfelől az elidegeníthetlenség és egy alternatív lexikai alak között. Ő maga hoz azonban ellenpéldát: az *Imi comba* konstrukció teljességgel elfogadhatatlan; vagyis mind az elidegeníthetetlen esetben (*Imi combja*), mind az elidegeníthetőben (*a világ legizmosabb combja*) ugyanazt a *-j-*vel képzett birtokos alakot használjuk.

kiindulási pontot jelentő (1a–a') példa is) már az a. pontját megsérti.³ A teljes (3a–b) szabályváltozat egyértelműen csupán a következő esetekben teljesül: (1d, j, k).

- (3) a. Amennyiben a magyar nyelv fonotaktikai szabályai nem tiltják meg egy főnév potenciális reguláris birtokszóváltozatának a létrehozását, akkor ehhez a hangalakhoz társul az elidegeníthető birtokviszony kifejezése (b. miközben az elidegeníthetetlen birtokviszony kifejezésére létezik a nyelvben egy ettől eltérő lexikalizált birtokszóváltozat).

3. A produktív magyar deverbális főnévképzők rendszere

Kiindulópontunk Laczkó (2000) azon állítása, miszerint az -Ás főnévképző mellett (4b–b') létezik egy, az -Ó melléknéviigenév-képzővel homofon főnévképző is (4c–c'). Mi ehhez azt az állítást tesszük hozzá, hogy a -(Vt)t melléknéviigenév-képző esetében is létezik ilyen homofon főnévképző (4b–b', d–d'); sőt, egy -hatnék főnévképzővel is számolnunk kell (4e–e') a produktív magyar deverbális főnévképzők között.

Az alábbi (4) példabokor a feltáruló rendszeren túl rögtön a következő szemantikai megfigyeléseket is szemlélteti: (i) ha eseményre utal a T-főnév (hasonlóan az ÁS-főnevekhez), akkor tulajdonképpen annak kumulatív időpontjára utal (4b–b'); (ii) ilyenkor preferált az élettelen birtokos (4b–b'); (iii) a T-főnév jelölete személy is lehet (4d'); (iv) tárgy (jellegű entitás) azonban nem (4d); (v) HATNÉK-főnevet (Tompá 1959; 1961; Oszoli 2014) olyan igéből képezhetünk, amelynek alanya Ágens, mint a *dolgozik* alanya (4e), vagy legalábbis olyan „részleges kontrollt gyakorló” humán szereplő, mint az alább említett *tűsszőgő* (4e), és nem prototipikus Téma (azaz nem prototipikus Páciens; (4e')).

- (4) a. Kolumbusz felfedezte Amerikát.
 a'. Péter felfedezte Dórit.
 b. *Amerika* ^(?)*felfedeztével* / *✓ felfedezésével* új korszak kezdődött.
 b'. *Dóri* [?]*felfedeztével* / *✓ felfedezésével* Péter életében is új korszak kezdődött.

³ Az osztályozók egy típusában, mint Szabó Veronika felhívta rá a figyelmünket (2015. május 18-án), ugyancsak a potenciális reguláris birtokszóváltozat ad jobb (bár nem kifogástalan) mondatokat: pl. *?Pohárja?? Pohara 300 forint ennek a bornak.* A potenciális reguláris birtokszóváltozat az amúgy szintén elidegeníthető birtoklást kifejező esetben elfogadhatatlan viszont: *Ez a talpas pohár ma Jóska pohara? pohárja.* A nagyon óvatosan megfogalmazott (2) szabályt nem sérti meg e két megfigyelés, hiszen e szabály csak annyit állít, hogy akinek elfogadható a potenciális reguláris birtokszóváltozat, annak a potenciális reguláris birtokszóváltozattal alkotott birtokos szerkezethez társulhat elidegeníthető birtokviszonyt kifejező jelentés (NB: a szóban forgó osztályozó szerkezetet elidegeníthető birtoklást kifejező konstrukciónak tekintjük), azt nem, hogy az elidegeníthető birtokviszonyt kifejező jelentésben kizárólag a potenciális reguláris birtokszóváltozat jelenhet meg. Jövőbeli kutatások tárgyát képezi az elidegeníthetőség fekete-fehér szemantikai fogalmának felváltása egy árnyaltabb skálával, ami a formai alternatívákhoz jobban igazodik (ld. még az (1) példasor előtti gondolatmenetet Kiefer (2000) meghatározása kapcsán). Az árnyaltabb skála azt tenné lehetővé, hogy az *Imi inge* konstrukciót például „kevésbé elidegeníthetőnek” nyilváníthassuk, mint a *világ legszebb ingje* konstrukciót.

- c. Kolumbusz volt *Amerika felfedezője*.
- c'. Péter volt *Dóri felfedezője*.
- d. *Amerika Kolumbusz felfedezettje volt.
- d'. Dóri Péter felfedezettje volt.
- e. Meglepődtem *Ili leküzdhetetlen dolgozhatnékján/tüsszöghetnékjén*.
- e'. *[?]Meglepődtem *Ili leküzdhetetlen elfáradhatnékján/lebarnulhatnékján*.

A fenti jelentésbeli korlátokra alapozva érdemben felvethető az a hipotézis, hogy az (Vt)t+(j)A toldalékcsoport kétféle produktív T-főnévképzésre és egy produktív HATNÉK-főnévképzésre utal, hiszen egy képzés produktivitásának igazolása elsődlegesen a bemeneti tartomány megbízható körülhatárolásán és a kimenet jelentésének kiszámíthatóságán áll vagy bukik (Kiefer–Ladányi 2000a: 149; Kiefer–Ladányi 2000b: 166, 186). Kétségtelen ugyanakkor, hogy a 2. szakaszban tárgyalt potenciális reguláris birtokszóváltozat konstrukciójához hasonlóan mindkétféle T-főnévképzés az anyanyelvi intuíciónk olyan határán mozog, ami a kifogástalan alakoktól az erősen jelölt ('??') potenciális alakokig terjed. Igazolja azonban anyanyelvi kompetenciánk adott területen való működését a következő megfigyelés (is): bár a (4b') T-főneve – ahogyan a '?' jelzi – kétségtelenül jelölt forma (archaikus benyomást kelt), a fonotaktikailag megengedett változatok közül mégis egyértelműen ezt választjuk, és nem az **Amerika felfedezettjével* potenciális alakot; mint ahogyan a későbbiekben sorra kerülő (8e') példában sem használnánk személyre vonatkoztatva az **Ili megmasszírozta* potenciális alakot, noha kétségtelenül kissé jelölt az *Ili megmasszírozotta* változat is. Neologizmusokra is elégséges szinten működik a kétféle T-főnévképzés és kifogástalanul működik a HATNÉK-főnévképzés (a felsemelt jelentésbeli korlátok tiszteletben tartásával):⁴

- (5) a. ^(?)A *honlap belájkoltával* új korszak kezdődött Jani életében.
 b. Jani volt *Ili tegnapi belájkolója*.
 c. ^(?)Ili volt *Jani tegnapi belájkoltja*.
 c'. *Jani leküzdhetetlen facebookozhatnékjából* már sok baj származott.

A produktivitás vizsgálatához hozzátartozik az értelmezési tartomány szemantikai korlátai mellett a fonotaktikai korlátok feltárása is. A *megfékez* (6a') és *hazához* (6b') igék nyilvánvalóan azért vethetőek alá sokkal készségesebben az

⁴ Vajon a folyamatos melléknévi igenév képzőjével homofon -Ó szuffixum, a befejezett melléknévi igenév képzőjével homofon -(Vt)t szuffixumhoz hasonlóan (ld. *felfedezettje* / *felfedez-tével*), a „szereplő” jelentésű derivált kifejezésen kívül (például *bemondó(ja)*) produktívan képez-e esemény jelentésű kifejezéseket is? Van-e tehát ilyen jellegű szimmetria a magyar képzők rendszerében? Laczkó (2000: 390) álláspontja az, hogy „az egyszerű eseményt jelölő Ó-főnevek [például *esküvő*, *találkozó*, *szalagavató*] a mai magyar nyelvben lexikalizálódott alakoknak, tehát nem produktív szóképzési folyamat eredményeinek tekintendők”. Alapvetően elfogadva ezt az álláspontot, mi azt találtuk, hogy egy sajátos szerkezetűponton belül igenis felfogható termékenynek az esemény jelentésű Ó-főnevek képzése: bizonyos fajta szóösszetételről van szó. Igazoljuk ezt egy fiktív ige segítségével, ami legyen mondjuk a *gorpol*! A *gorpolóság*, *gorpolókés* és *gorpolószoba* kifejezések készségesen értelmeződnek egy olyan módon, amelyen belül a *gorpoló* a gorpolás eseményére utal: 'segéd / kés / szoba a gorpóláshoz (amit a gorpolás során ilyen szerepben használnak)', miközben a *Mikor lesz a gorpoló?* megfogalmazás legalábbis erősen jelölt. A -hoz rag lekopására analógiát mutat a *szélvédő* esete (a *szél-től* véd ez az alkatrésze a járműnek).

esemény jelentésű eredményt nyújtó T-főnévképzésnek, mert nem geminált *t*-vel járó potenciális alakot adnak, mint mássalhangzó-kapcsolatra (6a'), sz-re (6b') vagy hosszú magánhangzóra (6c') végződő (hasonló jelentésű) társaik. Mindazonáltal úgy sejtjük, hogy még ennek a jelenségnek is lehet szemantikai aspektusa: a geminált *t* preferáltan személy jelentésű T-főnevet sejtet, talán ebből adódik a (6) példasor erősen jelölt (szándékoltan esemény jelentésű) T-főneveinek illetén grammatikalitási státusza.

- (6) a. A tűz eloltásával / elfojtásával / megfékezésével befejeződött a munkám.
 a'. A tűz elolt*(^{??}ot)tával / elfojt*(^{??}ot)tával / ([?])megfékezéssel...⁵
 b. A bor tegnapi megvevésével / megivásával / hazahozásával...
 b'. A bor tegnapi ^{??}megvettével / ^{??}megittával / ([?])hazahoztával...
 c. A szőnyeg tegnapi megszövésével...
 c'. A szőnyeg tegnapi ^{??}megszőttével / *megszövéttével...

Az esemény jelentésű T-főnevek viszont a mondaton belüli szokásos grammatikai funkciók főnevekre jellemző eloszlása tekintetében viselkednek kirívóan „főnévietlenül” (7): gyakorlatilag kizárólag időpontjelölésre alkalmas és használt események megnevezésében hajlandók szerepet vállalni. Állítmányi (7a), alanyi (7b), tárgyi (7c), nem temporális oblikvuszi (7d'') és névutós csoportbeli előfordulásaik elfogadhatatlanok, de még olyan időhatározóban sem szerepelhetnek, amelyek nem pontoszerű időpontjelölést valósít meg (7f). Ez az erős korlátozás az adott típusú T-főnévképzés bemenetére nézve is erős megszorítást állít fel: lényegében csak telikus eseményszerkezettel rendelkező igei szerkezetek jönnek szóba, mivel azok rendelkeznek (a nyelvbe is bekódolódott) kiemelkedő („salient”) időponttal. Ez az időpont a telikus struktúra esetében értelemszerűen a cél elérésének a pillanata; ezt a (7d–d') példapár kiválóan szemlélteti. Bármily szűk is az esemény jelentésű T-főnevek derivációs bemeneti tartománya, fenntarthatjuk a hipotézist, hogy (archaikus mellékíze ellenére jelenleg még) produktív ez a képzés, hiszen ezen a tartományon elfogadható alakokat produkál.

- (7) a. *Szerintem az izlandiak útja volt Amerika felfedezte.
 b. *[?]Amerika felfedezte meglepte az embereket.
 c. *[?]Megünnepelték Amerika felfedeztét.
 d. ([?])Amerika felfedeztével új korszak kezdődött az emberiség életében.
 d'. ([?])Amerika felfedeztekor új korszak kezdődött az emberiség életében.
 d''. *[?]Nincs semmi meglepő Amerika felfedeztében.
 e. *[?]Sokan érdeklődtek Amerika felfedezte iránt.
 f. *[?]Sok minden történt Amerika felfedezte idején.

Ami a személy jelentésű T-főnevek morfológiai korlátait illeti, a (8) példasor alapján a legszembeötlőbb megfigyelésünk az lehet, hogy a megfeleltetett Ó-főnévi szerkezetek (8b, c, d, e) mindig kifogástalanok, míg a T-főnevek elfogadhatóságán sokféle tényező ronthat. A rövid bemeneti igealakok például kifejezetten nem preferáltak (8b', c', d'), szemben a hosszú (legalább két-három szótagos), és idegen eredetű és/vagy szokatlan hangtani felépítésű, hangulatfestő igealakokkal (8b', c', d'). Némi

⁵ A (6a'–c') példákban is mindenütt az a mondatok befejezése, hogy „befejeződött a munkám”.

preferenciát élveznek a (független fonotaktikai okok miatt) geminált *t*-vel képzendő alakok (8c', d', e'), sejtésünk szerint a fent már említett ok miatt: a személy jelentésű T-főneveket geminált *t*-vel várjuk. A kétféle T-főnév megkülönböztetésének igényét támasztja alá az a (8c')-ben bemutatott különös jelenség is, hogy a (múlt idejű igealakból előállítható) *lelőttje* potenciális derivátumnál egy számunkra érzékelhető árnyalattal elfogadhatóbb (bár még így is végső soron elfogadhatatlan, ahogy a táblázatban el is láttuk a '*?' ítélettel) a *lelövöttje* alak (ami nem állítható elő oly módon egy múlt idejű igealakból, mint a többi T-főnév). Megfogalmazható egy olyan hipotézis is, hogy elfogadhatóbbak a pozitív jelentéstartalmú T-főnevek (8e'), de ennek kimondása komolyabb tesztelést igényelne.

- (8) a. Ki volt *Ili tegnapi* [...-*ÓjA*]?
 a'. Ki volt *Ili tegnapi* [...-(*Vt*)*tjA*]?
 b. ... megölője / meggyilkolója / likvidálója?
 b'. ... *?*megöltje* / ??*meggyilkoltja* / ?*likvidáltja*?
 c. ... lelővője / lepuffantója / megfojtója?
 c'. ... **lelőttje* / *?*lelövöttje* / ?*lepuffantottja* / ?*megfojtottja*?
 d. ... megverője / eltángálója / megkínzója / elagyabugyalója?
 d'. ... *?*megvertje* / ??*eltángáltja* / ?*megkínzottja* / ?*elagyabugyáltja*?
 e. ... megdicsőítője / megcsókolója / felköszöntője / megmasszírozója?
 e'. ... ??*megdicsértje* / ??*megcsókoltja* / ?*felköszöntöttje* / ?*megmasszírozottja*?

A személy jelentésű T-főnévképzés további természetességi feltétele egy olyan pragmatikai tényező, ami szintén jövőbeli kutatást igényel. A T-főnévvel való megnevezés sajátos alternatíváját jelenti a személyre való utalás olyan gyakoribb módjainak, mint a tulajdonnév, a foglalkozásnév, illetve a rokonsági vagy ismeretségi viszony felhasználása (*Ilike* / *a fodrásznőm* / *a húgom vőlegénye*). A (kifogástalanul elfogadható) *Péter felfedezettje* kifejezés például olyan kontextusokban győzheti le eme vetélytársait, amikor a megnevezett személynek ez a státusza valamiféle általa viselt „örök bélyegként” fogandó fel és éppen releváns. Ezek is olyan szigorú megszorítások, amelyek fényében nem meglepő az iménti példasorban látható sok jelölt alak.

Az alábbi táblázatban az iméntiekben kétszer is pedzegetett összefüggést szemléltetjük az esemény jelentésű T-főnevek és a személy jelentésű T-főnevek között, amelynek kiindulópontja az a morfofonológiai tényező, hogy a főnévképző is kétféle allomorfan öltethet testet, jelesül geminált és rövid *-t*-vel, valamint a birtoklósággal is (*-j*-vel vagy anélkül), legalábbis 3. személyben. Így két allomorfikus különbség is lehet egy esemény jelentésű T-főnév és személy jelentésű megfelelője között; az (a)-példák ilyen eseteket szemléltetnek. Nem-harmadik személyben azonban teljesen el is tűnhet a különbség, amennyiben például az ige *-VI* végződése kizárja a geminált *-t* választását (d), vagy éppen a geminált *t*-s T-főnévképző válik kötelezővé – *-CC* végződésű igék (d') esetében, illetve *-ít* végződésű igék (d'') esetében (amelyek nyelvtörténeti okok miatt a releváns szempontból *-CC* végződésűnek számítanak; ld. Bárczi–Benkő–Berrár (1999: 105, 116)).

		Birt.+szem.+szám	
		eltérő allomorfok (-A / -jA)	nincsenek eltérő allomorfok (1. és 2. személy)
-(Vt)t	eltérő allomorfok (-t / -Vtt)	a. ^(?) fel-fedez-t-e-kor fel-fedez-ett-je	b. [?] fel-fedez-t-em-kor fel-fedez-ett-em
		a'. [?] le-lő-tt-e-kor * [?] le-löv-ött-je (vs. *le-lő-tt-je)	b'. ^{??} le-lő-tt-em-kor * [?] le-löv-ött-em (vs. *le-lő-tt-em)
		a''. [?] meg-futtat-t-a-kor ^{??} meg-futtat-ott-ja	b''. ^{??} meg-futtat-t-am-kor * [?] meg-futtat-ott-am
	nincsenek eltérő allomorfok	c. [?] likvidál-t-a-kor [?] likvidál-t-ja	d. ^{??} likvidál-t-am-kor ^{??} likvidál-t-am
		c'. ^{??} be-ajánl-ott-a-kor ^{??} be-ajánl-ott-ja	d'. * [?] be-ajánl-ott-am-kor ^{??} be-ajánl-ott-am
		c''. ^{??} ki-szabadít-ott-a-kor ^{??} ki-szabadít-ott-ja	d''. * [?] ki-szabadít-ott-am-kor ^{??} ki-szabadít-ott-am

1. táblázat.

A két-két-féle -(Vt)t deverbális főnévképző és a birtokolságjel társulása

A táblázat egy olyan plauzibilis hipotézist illusztrál, miszerint elfogadhatóbbak azok a személy/esemény jelentésű T-főnévi szerkezetek, amelyek több formai jegyben való eltéréssel különböztethetők meg esemény/személy jelentésű párjuktól.⁶ Nyilván előnytelen az a teljes alaki egybeesés, amit a (9) példában bemutatott minimálpár szemléltet:

- (9) a. ^{??}Új szakaszába lépne az erőszakhullám a *likvidál-t-am-mal*.
b. ^{??}Más sem bánt volna jobban a *likvidál-t-am-mal*.

Vegyük észre, hogy a tranzitív igei képzési bemenethez úgy viszonyul a kétféle T-főnév, hogy az esemény jelentésű T-főnév esetében a birtokos a Téma lesz (vagyis engem készülnek likvidálni), míg a személy jelentésű T-főnév esetében az Ágens (én likvidáltam valakit). Ez a határozott intuíció újabb érv a kétféle T-főnévképzés produktivitása mellett, ami nyilván meg-megkérdőjeleződik az emberben a képzést

⁶ Felmerülhet az olvasóban, hogy a nyelv nem mindig törekszik az eltérő formákra, például éppen a befejezett melléknévi igenév szisztematikusan egybeesik az ige múlt idejének E/3 alanyi ragozású változatával. A *látott* vagy *elejtett* szóalak például éppúgy lehet melléknévi igenév, mint múlt idejű ige. Van-e különbség e között az eset között és a kétféle T-főnév esete között? Nos, egy releváns különbséget említhetünk. A kétféle T-főnév szófajlag egybeesik, így a mondatbeli disztribúciójuk sem (feltétlenül) jelent támpontot az elkülönítésükre; míg ellenben a befejezett melléknévi igenév egész más mondat szerkezeti helyeken jelenhet meg, mint egy múlt idejű ige.

gátló rengeteg tényező láttán. Egy másik összefüggés is feltűnhet azonban: ha a fonotaktikai körülmények megengedek, akkor úgy különbözteti meg a birtokolságjel kétféle allomorfja a kétféle T-főnévképzést cselekvésleíró tranzitív igei bemenet esetén, hogy pontosan akkor jelenik meg a *j*-s változat, amikor a birtokos éppen Ágens. E megfigyelés jelentőségét a következő szakaszban fogjuk tüzetesen kifejteni; e szakaszban pedig azt tekintjük még át, hogy melyik T-főnévképzés esetében milyen tematikus szerepet szokott „örökölni” a birtokos más igei bemeneteknél.

Az alábbi (10) példasor (a–a') példái első pillantásra azt mutatják, hogy az esemény jelentésű T-főnévképzés csak akkor rendeli a bemeneti Témához a kimeneti birtokos szerepet, ha van a képzési bemeneten Téma argumentum (10b–c) – ennek híján azonban bemeneti Ágens is betöltheti a kimeneti birtokos szerepét, ahelyett, hogy rosszul formált potenciális T-főnévi szerkezetet kapnánk. Az esemény jelentésű T-főnevekről tehát inkább azt mondhatjuk ki, hogy alulspecifikálják birtokosuk tematikus szerepét (bár kétségtelen preferenciát biztosítva a Témának), mint azt, hogy kifejezetten ragaszkodnának a Témához.

- (10) a. ^(?)Péter elköltöztével új korszak kezdődött az életünkben.
 a'. ^(?)Péter megborotválkoztával befejeződtek a reggeli szertartásaink.
 b. ^(?)Az ősz elérkezteével rosszabbra fordult az idő.
 c. ^(?)A könyv megírtával új korszak kezdődött az életünkben.
 d. ^(?)Péter átköltöztével Budáról Pestre könnyebb lett a kapcsolattartás.
 e. A gyerekeknek az újságpapírból való ^(?)montázscsinálásával /
 *montázscsináltával befejeződött a munka.

A tematikus szerepek kínálta elemzésnél finomabb vonzatszemantikai elemzés azonban – például ha Dowtyt (1991) követve górcső alá vesszük az agentivitás összetevőit – megmutatja, hogy prototipikus Ágens nem kaphatja meg a birtokosi funkciót egy esemény jelentésű T-főnév mellett (10e). Hiába próbáljuk ugyanis (egy korábban említett kritérium miatt) telikusan értelmezni a (10e) T-főnévi szerkezete mögött álló igei konstrukciót („a gyerekek montázst csináltak az újságpapírból”), az adott szerkezet nem ad elfogadható mondatot. Ami az agentivitás fokozatait illeti, a (10e) összevetése a (10a, a', d) példákkal azt mutatja, hogy az esemény jelentésű T-főnév olyan „gyenge Ágenst” még elfogad birtokosként, amelyikről – megnevezett behatott szereplő híján – tulajdonképpen azt állítjuk, hogy önmagára hat a cselekvésével (10a, a', d), de olyan „igazi Ágenst” már nem, amelyik egy megnevezett másik szereplőre fejt ki hatását (jelesül a készülő montázsra a (10e) példában).

Az alábbi (11) példasorban a személy jelentésű T-főnevek birtokosának tematikus szerepét vesszük górcső alá. Csak az Ágens szerep válik be, a (11c, d, d', e) példák tanúsága szerint (NB: a (11d–e) T-főnévi szerkezeteit a T-főnév komplementumzónájában hagyott másik vonzat teszi – beszélőtől függően többé vagy kevésbé – jelöltté). A képzési bemeneten meglévő Téma a kimeneten maga a denotátum lesz a T-főnévi konstrukció esetében. Ezt a (11c–e) példák világosan mutatják, de a (11a) és a (11b) közötti grammatikalitási különbség is ezt erősíti meg. Ami ez utóbbi (11a) és (11b) példákban közös, az az, hogy a bemeneti ígének egyetlen vonzata van, amiből denotátum lesz a kimeneten, így a birtokosnak nem jut igei jellegű tematikus szerep, csupán valamiféle (a nem képzett főnevekhez is társítható) fogalmi szerep (Laczkó 2000: 293–303). Ami pedig e két példában eltér,

az a bemeneti vonzat tematikus szerepe: a (11a) potenciális T-főnév egy Ágenst jelölne, ami kizárt, míg a (11b) T-főneve egy Témát, ami „kevésbé kizárt”. Feltehetőleg itt a tematikus szerepet viselő birtokos hiánya okozza az erős jelöltséget.

- (11) a. *A tanszék tegnapi teniszezettjeire jogosan lehetünk büszkék.
 b. ??A tanszék tegnapi megbetegedettjei már jól vannak.
 c. Találkoztál Péter tavalyi felfedezettjével / megbízottjával / protezsáltjával / ?kitartottjával / ?támogatottjával / ?kezeltjével?
 d. ?Nem vált be Péter tavalyi beprotezsáltja a bizottságba.
 d'. ?Péter tavalyi meghívottja a partira emlékeim szerint nagyon berúgott.
 e. ?Elpusztultak a cár tavalyi Szibériába száműzöttjei.

Mindent egybevetve tehát az esemény jelentésű T-főnév nem fogad el prototikus Ágenst birtokosának, míg a személy jelentésű T-főnév kifejezetten prototipikus („Téma mellől érkező”) ágensi szerepet követel meg a birtokosa számára. Mint láttuk, a birtokolsággal morfémáján belül éppen ez utóbbi esetben jelenik meg az elidegeníthető viszonytal összefüggésbe hozott *-j-* elem (den Dikken 2015). Ez pedig szépen összecseng azzal az uralkodó nézettel (ld. pl. (Marantz 1984), (Kratzer 1996)), miszerint az Ágens viszonya a régensével „külsődleges” az inherens(ebb) Téma–régens viszonyhoz képest – mindkét hipotézist megerősítve ezzel, amennyiben a „külsődlegességet” és az elidegeníthetőséget ugyanazon érem két oldalának tekintjük.

4. Félúton davidsoniánusok és neo-davidsoniánusok között

Az imént említett aszimmetria az ige „inherens” Témája és „külsődleges” Ágense között még nem merül fel annak a Davidsonnak (1967) az elméletében, akinek az eseményre utaló, azaz eventuális szereplő fogalmának a bevezetését köszönhetjük.

Az alábbi (12a) logikai reprezentáció szemlélteti a fenti gondolatot, mely a (12a') mondat jelentését hivatott (nyilván a céljainkat nem befolyásoló egyszerűsítés mellett) megragadni. Így önthetjük szavakba a logikai formula tartalmát: a mondat egy olyan esemény létezését állítja, amely Jani és egy pirítós között „zajlik le” vajazás formájában, amely lassan megy végbe, éjfélkor, a fürdőszobában, egy kés segítségével.

- (12) a. $\exists e[VAJAZÁS(e, Jani, egy_pirítós) \ \& \ LASSÚ(e) \ \& \ IDEJE(e, éjfél) \ \& \ BENN(e, a_fürdőszoba) \ \& \ ESZKÖZE(e, egy_kés)]$
 a'. Jani lassan megvajazott egy pirítóst éjfélkor a fürdőszobában egy késsel.
 b. $\exists e[VAJAZÁS(e) \ \& \ ÁGENSE(e, Jani) \ \& \ TÉMÁJA(e, egy_pirítós)]$
 c. $\exists e[VAJAZÁS(e, egy_pirítós) \ \& \ ÁGENSE(e, Jani)]$

Parsons (1990) neo-davidsoniánusnak nevezett követői nemcsak a szabad határo-zókat különítik el a mondat tartalmát kifejező reprezentációban a közölt esemény magvától, hanem a vonzatokat is, ahogyan azt a fenti (12b) formula mutatja. Ez a formula azt mondja tehát, hogy egy vajazási esemény történik, amelyet Jani hajt

végre, és amelynek révén egy pirítós szenved el változást. Az Ágens és a Téma szerepe amúgy ebben a felfogásban is szimmetrikus.

Az aszimmetrikus felfogást (12c) – miszerint az igének az eventuais argumentán kívül egy Téma argumentuma van, az Ágenst pedig egy önálló predikátum hozza kapcsolatba az eventualitással – például Kratzer (1996) képviseli, többek között Marantz (1984) következő érvére támaszkodva: egy ige pontos jelentése az után dől el, hogy társult a Téma argumentumával (míg az ige+Ágens párosnak szinte soha nincs ilyen hatása). Olyan jellegű igékkel is példálózunk az aszimmetrikus felfogás képviselői, mint amilyen mondjuk a magyarban a *fagyaszt* ige: az *-Aszt* képző úgy fogható fel, mint ha a (12c) képletben az ÁGENS predikátum megtestesülése lenne, OKOZZA jelentéstartalommal: olyan eseményt okoz tehát valaki, miszerint megfagy valami. Az aszimmetrikus felfogás melletti további érvekről az érdeklődő olvasó például Lohndal (2012) cikkéből tájékozódhat, amelyben az ellenérvek is helyet kaptak.

Ebben az aszimmetrikus keretben a (13) példában bemutatott módon adhatunk számot a 2. szakaszban tárgyalt problémára.

- (13) a. [_{NP} N DP]
Megsérült [_a *teteje* [_{DP} *annak a háznak*]].
- b. [_{NP} N]
Beázott [_a *tető*].
- c. [_{PosdP} [_{Posd} *ja*] [_{NP} N] DP]
Elfogyott [_a *tetője* [_{DP} *annak a kiszemelt cégnek*]].

A birtokszó elidegeníthetetlen birtokának argumentumhelyével együtt (13a), illetve anélkül is (13b) el van tárolva a lexikonban, hiszen nem jósolható meg e két hangalak. Az elidegeníthető birtokost viszont egy külön operátor társítja az imént említett birtokos nélküli tőhöz (13b), amely a *-ja* toldalékot illeszti hozzá, így kapjuk meg a (2. szakaszban definiált) potenciális reguláris birtokszóváltozatot (13c).⁷ Ez a *cárja* birtokszóváltozat esetében, amely a további példákkal egyetemben az (1) példasorban szerepelt, egybeesik a (13a) típusú lexikalizált birtokszóváltozattal. Más esetekben – esetleg csak egyes anyanyelvi beszélők – a (13c)-nek megfelelő változatot a (13a)-nak megfelelő változattól konverzióval hozzák létre, elveszítve egy szemantikai oppozíció kifejezését; a *has* főnév esetében ennek kikerülhetetlen fonotaktikai oka van, a *főtér* szó esetében viszont nem világos az ok.

A (13c) pontban bemutatott Posd operátor tehát kétféle morfofonológiai változás előidézésére mutatkozik meg, amelyek versengenek egymással a

⁷ Megjegyzendő, hogy ez a gondolatmenet lényegében egybevág Laczkó (2009) gondolatmenetével. Ehelyütt jegyezzük meg azt is, hogy e cikkben egy régens vonzatát a javasolt szintaktikai szerkezetekben általában a régensnek megfelelő fej *komplementumzónájában* vesszük fel (azaz a fej mögött, lényegében), és nem a specifikálójában (NB: e komplementumzóna több argumentumhelyet is tartalmazhat, például a (13c) szerkezetben kettőt, összhangban azzal, hogy a Posd fejbeli *-ja* elemnek éppen az a feladata, hogy egy tetszőleges főnévi kifejezést „elidegeníthetően birtokoltta” tegyen egy másik főnévi kifejezés hozzátársítása révén). E gyakorlat elméletfüggő vonatkozásaival jelenleg nem kívánunk foglalkozni, mert az túlnőne e cikk keretein. A kérdésben elkötelezett szintakta olvasót arra kérjük, hogy állításaink tartalmi részét vegye figyelembe.

grammatikában, alapvetően fonotaktikai tényezők befolyása szerint felülkerekedve egymáson, de jelentékeny beszélőfüggő különbségeket is okozva.

A 3. szakasz (4) példaszorában áttekintett termékeny magyar főnévképzések működését az alábbi (14b–e') példaszorban bemutatott (értelemszerűen egyszerűsített) szerkezetek ragadják meg, legalábbis a (12c) reprezentáció finomságának a szintjén, kiindulva az azzal egyenértékű (14a) reprezentációból.⁸ Ez utóbbi tehát azt fejezi ki, hogy a tranzitív ige először Témájával társul VP igei csoporttá, majd egy v szintaktikai fejben lévő okozást (ágensi hozzájárulást) kifejező operátor veszi komplementumzónájába ezt a VP-t egy olyan szereplővel társítva, amelynek ágensi karaktere abból adódik, hogy az operátor azt állítja róla, hogy ő okozza a VP-ben leírt esemény bekövetkezését.

- (14) a. [_{AspP} fel_{AdvP} [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} V DP_{Th}]]]
Péter felfedezte Dórit.
- b. [_{NP} Ás_N [_{AspP} fel_{AdvP} [_{VP} V DP_{Th}]]]
Dóri felfedezésének nagyon örültem.
- b'. [_{NP} Ás_N [_{AspP} XP_{Th} [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} V]]]]
A gyerekek montázscsinálásával...
- b''. [_{NP} Ás*_N [_{VP} fel_{AdvP} V]]
A jelentős felfedezések örömet okoznak.
- b'''. [_{PosdP} Posd DP [_{NP} Ás*_N [_{VP} fel_{AdvP} V]]]
Turing felfedezésének köszönhatték az angolok a háború megnyerését.
- c. [_{NP} T_N [_{AspP} fel_{AdvP} [_{VP} V DP_{Th}]]]
Dóri felfedeztetével Péter élete is megújult.
- c'. [_{NP} T_N [_{AspP} fel_{AdvP} [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} V DP_{Th}]]]]
Dóri Péter felfedeztetje.
- c''. [_{PosdP} jA [_{NP} T*_N [_{VP} fel_{AdvP} V DP_{Th}]] DP]
Dóri az év felfedeztetje.
- d. [_{NP} Ó_N [_{AspP} be_{AdvP} [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} V DP_{Th}]]]]
Péter a hír első bemondója.
- d'. [_{PosdP} jA [_{NP} Ó*_N [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} be_{AdvP} V]]] DP]
Ili az M99 bemondója.
- e. [_{NP} HN_N [_{AspP} [_{VP} v DP_{Ag} [_{VP} V]]]]
Ili leküzdhetetlen dolgozhatnékja
- e'. [_{NP} HN_N [_{AspP} [_{VP} v DP_i [_{VP} V DP_i]]]]
Ili leküzdhetetlen tüsszőghetnékje

Az -Ás (14b) alapesetben a VP egységet veszi komplementumzónájába, nem a nagyobb vP-t, mivel az Ágens nincs jelen a szintaktikailag megjelenítendő elemek között (amit a képző elvárásának tulajdoníthatunk). A kifejezendő Téma pedig – összhangban a V→N kategóriaváltással – birtokosként veendő fel. A DP_{Th} csoport tehát hangalakot nem a (14a) képletben látható helyen, hanem az NP csomópont feletti szerkezetben fog őlteni.

⁸ Javaslataink abban a szellemben fogantak, amelynek egy korai megnyilvánulása például (Fu–Roepert–Borer 2001) cikke, egy kurrens írás pedig Dékányé (2014). Az alapötlet: egy igeből képzett főnévi kifejezés szerkezete úgy fest, hogy az alsó szintaktikai héjak az igei szerkezetekre jellemzőek, a felsőbbek pedig a főnévi szerkezetekre.

Az -*Ás*-képzés általános és részletekbe menő tárgyalása túlnő e cikk keretein. Azt azonban megemlítjük, hogy ez az -*Ás* főnévképzőnek az a változata, amelyik komplex esemény jelentésű főnévi konstrukciót képez (Laczkó 2000) rendszerének besorolása szerint. A komplex esemény jelentésű deverbális nominális szerkezetekben, ellentétben az egyszerű esemény jelentésű szerkezetekkel, a főnévképző egy AspP aspektuális projekciót (Alberti–Medve 2002/2005) (vagy egy PredP predikatív projekciót (É. Kiss 2006; 2008)) vesz a komplementumzónájába, mert így adhatunk számot a komplexesemény-jelentés bizonyos vonatkozásairól.

A (14b') típus esetében az -*Ás* képző egy vP-t tartozó AspP-t vesz a komplementumzónájába (ld. (10e)), hiszen ez esetben az Ágens a birtokos. Az XP_{TH} jelöléssel arra utalunk, hogy a *montázs* hangalak mögött nem teljes DP áll, hanem részleges (kiépültségű) főnévi kifejezés.

A (14b'') példában bemutatjuk a Laczkó (2000) által egyszerű esemény jelentésű főnévi konstrukciót képező -*Ás* képzőt is (amit fent *Ás** jelöl; az eseménytípusok magyarázatát az idézett cikkben találhatja meg az olvasó): ez a képző úgy veszi komplementumzónájába a VP-t, hogy még a Téma szereplőt is „leköti egzisztenciálisan”, azaz szintaktikailag ki nem fejezendővé teszi. Ezen azt értjük, hogy a szintaktikai generálás során egyáltalán nem jelenik meg ez a pozíció, ami a bemeneti ígéhez képest tekintendő szemantikai módosulásnak köszönhetően majd nem is hiányzik.⁹

Térjünk rá a (14b''') birtokos szerkezet tárgyalására! Analógiát láthatunk a (13) példasorral: a Posd operátor a (14b'') konstrukcióhoz birtokost társíthat, szabad szemantikai tartalommal; a szabadságba belefér, hogy történetesen éppen az Ágenst válasszuk birtokosnak, mint a (14b''') példában, de az is lehetséges, hogy egy időhatározó töltsen be a birtokosi szerepet, mint az *évszázad felfedezése* szerkezetben (nem abban az értelemben tekintve, hogy az évszázadot fedezi fel valaki Témaként, hanem abban az értelemben, hogy 'a legnagyobb felfedezés az évszázadban'). A jelentés-hozzárendelés kérdésére majd visszatérünk a (15) példasor kapcsán. Az a döntő mozzanat az egyszerű esemény jelentésű főnévi kifejezéseket létrehozó -*Ás* képzésnél, hogy az (amúgy nem is kötelezően kitöltendő) birtokosi szerepbe nem egy szintaktikailag előre kijelölt szereplő lép be, hanem egy olyan szereplő, amelynek kapcsolatát a birtokszóval (saját szemantikai tartalmából kiindulva) egy gazdag konceptuális jelentéshálózat alapján számíthatjuk ki (amelyben természetesen az eredeti igei szerepekhez is eljuthatunk). A *Turing kedvenc felfedezése* birtokos szerkezet például már egyenesen kétértelmű: a kontextus fogja eldönteni, hogy Turing Ágensként értelmezendő, vagy olyan személyként, aki mások felfedezései közül választ kedvencet (NB: amennyiben úgy értjük a (14b'') mondatot, hogy Turingot fedezi fel (Témaként), akkor a (14b) szerkezetet kapjuk vissza).

Az esemény jelentésű főnévi konstrukciót létrehozó T-képzés (14c) lényegében ugyanúgy írható le, mint az -*Ás*-képzés (14b–b'), csak az értelmezési tartomány

⁹ A szintaxis olyan VP-struktúrát generál, ami amúgy mondjuk a *hajnalodik* ige behelyettesítését engedné meg. Az *Ás** képző szemantikai hatása azonban éppen olyan, hogy egy ige megfelelő projekcióját gyakorlatilag az Ágenstől és a Témától (és esetleg a további szereplőktől is) megfosztva fogadja el. Míg sok nyelvben egy passzív képző feladata, hogy lehetővé tegye az Ágens (és a Téma) ki nem fejezését (**Lopva volt*), a magyarban az *Ás** képző kínál megfelelő formát (**Lopás történt*).

más (sokkal szűkebb). A (10) példaszor tanulságai alapján azt állítjuk, hogy a „nem prototipikus Ágens”, amiből a birtokos lesz, mindenképpen argumentumhelyet kap a VP-ben (NB: így adhatunk számot a (10e) példában megadott alapján véve elfogadható ÁS-főnévi konstrukció és az elfogadhatatlan T-főnévi konstrukció e radikális grammatikalitási különbségéről). Ez a megírt könyv esetében (10c) nem szorult magyarázatra, viszont például az el-/átköltöző vagy borotválkozó szereplő esetében (10a–a') igen. Ez utóbbi esetekben az a javaslatunk, hogy az ominózus szereplő képviseltessék a VP-ben és a külső vP-héjban egyaránt egy-egy kópiája révén, így kifejezve, hogy cselekvésének behatottja ő maga.¹⁰

A (14c) képzés komplex esemény jelentésű főnévi kifejezést hoz létre, ebből következően kötelezően megjelenítendő Téma jellegű argumentummal, ami birtokosként fejezendő ki. Azt állítjuk, hogy egyszerű esemény jelentésű párja nincsen ennek az eventuális T-képzőnek, így hát az eventuális T-képző mindig birtokos szerkezetet épít maga köré. Ezért nem jól formált a *felfedeztekor* alakhoz képest előállítható *felfedeztet* alak (*felfedezés* értelemben); csak néhány olyan lexikalizálódott kövület őrzi e képzés (korábban valamilyen igenévi formában meg is valósuló) lehetőségét, mint *szeretet*, *tisztelet*, *gyűlölet*, *utálat*, *jövet-menet* (ld. Dékány 2014).

A személy jelentésű T-főnév (14c') szerkezetében a főnévképző nyilván egy vP projekciót tartalmazó AspP-t¹¹ vesz komplementumzónájába, hiszen – mint a (11) példaszor kapcsán rámutattunk – a birtokos az Ágensből lesz. A szerkezeti képletben a Téma DP-jének aláhúzott volta azt jelzi, hogy predikatív helyzetben az lesz a mondat alanya, egyébként pedig a T-főnévi szerkezet denotátuma (ez utóbbi esetben az aláhúzott argumentumhely nem épül ki a szintaxisban, az „i-ben i” tiltása elvének értelmében).

Érdemes előreugrani a (14d) szerkezethez, amely annyiban különbözik csak a (14c') szerkezettől, hogy az Ágens DP-je van aláhúzva, ugyanilyen okból: ha az

¹⁰ E felvetés szerint tehát a telikus unergatív igei konstrukciók nem prototipikus unergatív konstrukciók, mert azoknak nincsen VP-beli „behatott” szereplőjük, csak vP-héjbeli Ágensük. Vegyük észre, hogy az már elfogadhatatlan, hogy **Péter énekeltével befejeződött a munkánk* (az atelikus *énekel* itt a prototipikus unergatív ige). A telicitás egy cél elérését jelenti, amit tárgy / Téma híján az Ágenssen mérünk le (például borostamentes-e az arca, illetve új helyen lakik-e).

¹¹ Bár a (14c') és (14d) példákban szereplő főnévi kifejezések személyre utalnak, a képzés alapjául komplex esemény szolgál; aminek a szintaktikai vetülete az, hogy „legalább” egy AspP projekció kiépülését kell feltételeznünk a főnévképző komplementumzónájában. A személyre való utalás ugyanis – Laczkó (2000: 379) kifejezésével éve – *eseti* módon történik e két példában (ellentétben a (14c'') és (14d') példákkal), és „az 'eseti' cselekvőt kifejező Ó-főnévek megőrzik az eredeti ige argumentumszerkezetét” (amin esetünkben egyfajta komplex eseményszerkezetet is kell értenünk). Tekintsük át a referenciális változatokat, hogy világosan elváljon az AspP-hez kapcsolódó komplex esemény magától a referenciától – az AspP kifejezésen belül ugyanis három szereplő van jelen: a felfedező személy (Ágens), a felfedezett személy (Téma) és a felfedezés eseménye mint absztrakt szereplő maga (Davidson 1967; Parsons 1990)! A (14a) mondatban az ige finitisége azt vonja maga után, hogy a mondat egészét referenciálisan az eventuális, azaz Davidson-féle absztrakt referensre vonatkoztassuk, és ugyanezt a referenciális hatást váltja ki a (14b,c) példákban szemléltetett két főnévképző is (az -*As* és a -(*Vt*)*t(A)*) a képzett főnévi kifejezés egészére vonatkozóan; míg a (14c') és a (14d) példákban a másik két főnévképző (az -(*Vt*)*t(jA)* és az -*Ó*) referenciálisan a Téma, illetve az Ágens szereplőre való utalást írja elő, oly módon azonosítva őket, hogy részesei az adott komplex eseménynek.

Ó-főnévi szerkezet predikatív helyzetben áll, akkor az Ágens az alanyi szerepet kapja, egyébként pedig a denotátumi szerepet. A Téma és Ágens közötti szerepcseré azt nem befolyásolja, hogy az Ó-főnév képzője is a vP-t veszi komplementumzónájába.

A személyt jelölő T-főnévképzőnek is van olyan változata (v.ö. (14b'')), amely egyszerű esemény alapján meghatározott szereplőt jelöl (14c''); ezt a T*-konstrukciót pedig szabadon választott jelentéshozadéku birtokos egészítheti ki. Érdekes ezen a ponton felfigyelni a (14c/c'') és a (13a/c) közötti analógiára: a (14c'') típusban éppúgy potenciális reguláris birtokszóváltozat képzését látjuk, mint a (13c) típusban, ezért más a birtokszóváltozat ebben a két esetben, mint azokban az esetekben – a (13a) és a (14c) típusra gondolunk –, amikor egy belső argumentum kapja meg a birtokosi szerepet.¹²

A (14d') szerkezet a (14d) szerkezettel vetendő össze. A demonstrált Ó*-főnévképzés újra egy egyszerű esemény alapján meghatározott szereplőt jelöl (a bemeneti Téma elnyomásával), amelyhez ismét társíthatunk „szabad birtokost”, amit ismét potenciális reguláris birtokszóváltozat jelez, mint azt a -jA toldalék mutatja. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a magánhangzóra végződő képzett főnév másfajta birtokszóváltozatot nem is igazán nyerhetne.

Végül a (14e–e') szerkezetek kétféle bemenetű HATNÉK-konstrukciót ragadnak meg. A (14e) változatban a birtokos prototipikus Ágens, ezért a (14c') szerkezet áll közel hozzá. A (14e') változat esetében a bemeneti ige egyetlen vonzata olyan szerepet játszik, amelynek betöltője részlegesen kontrollálja önmagát, így feltételezhetjük, hogy egyszerre Ágens és Téma. Figyeljük meg, hogy a főnévi fej a potenciális reguláris birtokszóváltozatát ölti fel, akárcsak a többi esetben, amikor a főnévképző nem VP-t, hanem vP-t vesz komplementumzónájába – tehát ez a változat a „külső héj” megjelenésének tulajdonítható. Az, hogy a -hAtnék-ra végződő képzett elemek -jA toldalékot kapnak, motivált jelenség, mivel az *ajándékja* vagy *verejtékje* potenciális reguláris birtokszóváltozatok kizárólag olyan elidegeníthető birtokviszonyok kifejezésében jelenhetnek meg (legalábbis egyes beszélőknél), mint „az utóbbi idők [legötletesebb ajándékja] / [legbősegebb verejtékje]” (amúgy az *ajándéka* és *verejtéke* birtokszóváltozatok a természetesek).

Ellenőrizhetjük: valamennyi produktív főnévképző betartja a 2. szakaszban bemutatott (2) szabályt, sőt még a sokkal szigorúbb (3a–b) szabályt is; gyakorlatilag persze a kétféle T-képzőről és a HATNÉK-képzőről van szó: a fonotaktikailag ki nem kényszerített -jA toldalékalak ágensi, tehát „külsőleg felvett” birtokost jelez (a szakasz elején tárgyalt Kratzer-féle (1996) aszimmetrikus felfogás értelmében).

Térjünk most vissza a birtokos eltérő szerepeinek szemantikai problémájára, amit még a (14b'') típus kommentálása során érintettünk. Hogy lehet az, hogy ugyanazon igei fő mellett az alany és a tárgy annyiféle szerepet ölthet?! A főnév mellett pedig a birtokossal történik meg ugyanez?! A probléma ugyanaz, amit az *ás* ige családján szoktunk szemléltetni argumentumszerkezet-felfogásunk fejlődő változatainak bemutatása során (ld. legutóbb Farkas (2015), korábban pl. Alberti (Alberti 2006; 2009; 2013)). A (15) példasor annyit idéz fel az említett jelenségből,

¹² Vegyük észre, hogy a (14c) szerkezetben nincsen aláhúzással megjelölt szereplő; éppen ez a hiány kódozza azt a körülményt, hogy a főnévi szerkezet jelölete egy eventualitás, és nem a bemeneti igei konstrukció Ágense vagy Témája.

hogy az *ás* igető mellett felbukkanhat alanyként és tárgyként az ásás végzője (mint Ágens) és a megmunkált föld (mint Téma), ahogyan azt a (15a) szemlélteti, de akár mindkét szereplő (kifejtése) hiányozhat (15b), vagy éppen más szereplők ragadják magukhoz az alanyi és a tárgyi szerepet: jelesül az Ágens „munkáltatója” és a föld megmunkálása során előállított gödörben elhelyezett kincs (15c).

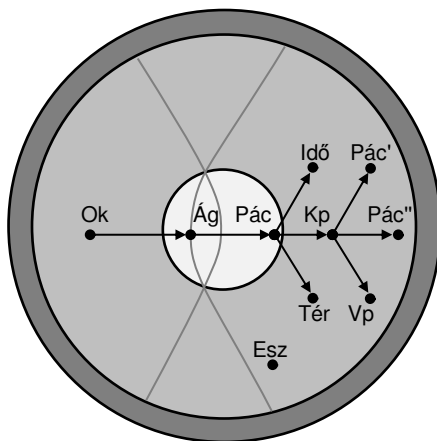
- (15) a. [_{VP} v DP [_{VP} V DP]]
 Kínlódva [_{VP} *ásták* [_{DP} *ők*] [_{DP} *a fagyos földet*]].
 b. [_{NP} *Ás**_N [_{VP} V]]
 Fáradtságos tevékenység [*az ásás*].
 c. [_{VP} Cau^{(t)At}_v DP [_{VP} Cau^{el}_v [_{VP} Cau_v [_{VP} Cau_v [_{VP} V]]] DP]]
Elásatta [_{DP} *a vezér*] [_{DP} *a kincseket*]].
 d. *Vendel egész szép villát ásott össze magának.*

A fentiekben már említett Lohndal (2012) hasonló argumentumszerkezet-családi burjánzások áttekintését követően jut el oda, hogy egyszerűen értelmetlen a kérdés egy adott ige esetében: „hány vonzata van?”, vagy „milyen a vonzatszerkezete?”, és levonja a következtetést, hogy a lexikai szemantika és a szintaxis között nem az a triviális kapcsolat áll fenn, amit gyakran feltételezünk. Vagyis nem abban áll ez a kapcsolat, hogy „érkezik a régens a maga vonzatszerkezeti igényével”, és belép egy ezt éppen kielégítő szintaktikai szerkezetbe. Az argumentumstruktúrák kora lejárt! – hirdeti Lohndal (2012) cikkének címében.

Lazább kapcsolatot, gazdagabb szemantikát, a szintaxis számára szabadabb megnyilvánulást feltételez – amit argumentumszerkezet-elméletünkkel (Alberti 2006; 2009; 2013; Farkas 2015) a következő módon integrálhatunk.

Egyfelől a szemantika oldaláról potenciális szereplők egy gazdag és jól strukturált hálózata jelenik meg, középpontjában az *ásással* kapcsolatos minden (nem metaforikus) argumentumstruktúra-változat közös jelentéselemével: valaki ('Ág', azaz az Ágens) ássa a földet (a 'Pác', azaz Páciens megnevezés az e cikkben Témának titulált szereplőre utal). E cselekvés nyomán például gödör jöhet létre ('Kp', azaz Kezdőpont¹³), a sikeres gödörásás következtében pedig lehetővé válik egy kincs ('Pác') „állapotának” olyan befolyásolása, hogy elrejtetté váljon. Mindez pedig egy Okozó ('Ok') parancsára létrejött helyzet is lehet. Az alábbi ábra gazdagabb mentális hálózatot mutat be (amelyben az ásás például egy kert egészének megművelésére – *felásására* – is irányulhat), de jelen céljainkra most elegendő ennek az egy hatásláncolatnak a bemutatása: az Okozó tehát „odahat”, hogy az Ágens ásás révén módosítsa a Téma, azaz a föld állapotát, aminek révén gödör jöhet létre (NB: a gödörből mint Kezdőpontból távozik a föld), és ez lehetővé teszi a kincs elásás révén történő állapotmódosítást.

¹³ A bekezdés végén érvelünk a mellett, hogy miért éppen Kezdőpont, és nem például Végpont tematikus címkével látjuk el a gödört. Annyit érdemes még hozzátenni, hogy a *sírt* főnévi szerkezetet címkéznénk meg Végpontként az 1. ábrán a *megássta a sírt* konstrukcióban az alapján, hogy „sírnak ássák a gödört”.



1. ábra.

Az ás ígéhez kapcsolódó egyszerűsített szerephálózat

A szintaxis – némi egyszerűsítéssel szólva – betöltendő DP-helyeket hoz létre, eredendően függetlenül működve a maga szabályai szerint. Az üzenet címzettje felől nézve a szintaxis és szemantika közötti illesztés feladatát, a címzett dönthet úgy az igemorfológia (jelen esetben képzők jelen nem léte) és a DP-kre vonatkozó jelentésbeli korlátok (azaz a szemantikai szelekció) felmérése alapján, hogy a magjelentéssel áll szemben. A (15a) mondat hallatán például ez reális döntés. Két DP-hely van felkínálva, amelyek betöltésére a szemantikai hálózatból az Ágens és a Téma ('Pác') messzemenőig alkalmas. A (15b) mondat nem hív meg egyetlen szereplőt sem a jelentéshálózatból. A nyelv erre is lehetőséget biztosít, jellemzően nominális eszközökkel, például az -Ás* képző segítségével (míg az ige mellett általában elkerülhetetlen legalább egy argumentumnak a kifejtése). Maga az ásási jelentéshálózat lett tehát meghívva (15b) révén – amit „logikai lekötéssel” értelmezhet a címzett, valahogy így: ha valaki ás valamit, akkor elfárad.

A (15c) mondat hallatán a két DP tartalma és az igemorfológia segít e két DP jelentéshálózatbeli szerepének azonosításában. A tárgy behatott szereplő, de a kincs nem olyan anyag, amit értelmes lenne ásással mondjuk porhanyóssá tenni. Más behatott szereplőt érdemes tehát keresni a jelentéshálózatban fellelhető hatás-láncolatban (a magjelentéstől elindulva), okozási (a fenti képletben 'Cau') relációt kipróbálva, aminek az igemorfológiában konverzió is lehet a megnyilvánulása, ahogyan az *ás egy gödröt* példa mutatja. A kincs azonban nem olyan típusú szereplő, mint a gödör, érdemes tehát még egy okozási lépést tenni, amit az *el* igekötő – végső soron képzői funkcióban – jelöl is (ld. 'Cau^{eh}'): a tárgyi DP számára így megtalálhatjuk a 'Pác' szereplőt („amit ásás révén elrejtethetünk egy gödörben”). A műveltetés képzője pedig újabb kauzatív relációt hív meg (ld. 'Cau^{(t)A^t}'). Megjegyzendő, hogy mindhárom kauzatív operáció azon az áron hív meg új szereplőt a reprezentációba, hogy egy másikat „egzisztenciálisan leköt” (a szintaktikai folyamatban ez megfelelő pozíciók létre sem hozását jelenti); a végső szerkezet a (15c) példában ezt mondja tehát: „van valaki, aki ás valami anyagot, és van olyan

gödör, amit létrehoz ezáltal – ebbe kerülnek a megnevezett kincsek, mindez pedig a megnevezett vezér akaratából történik így”.

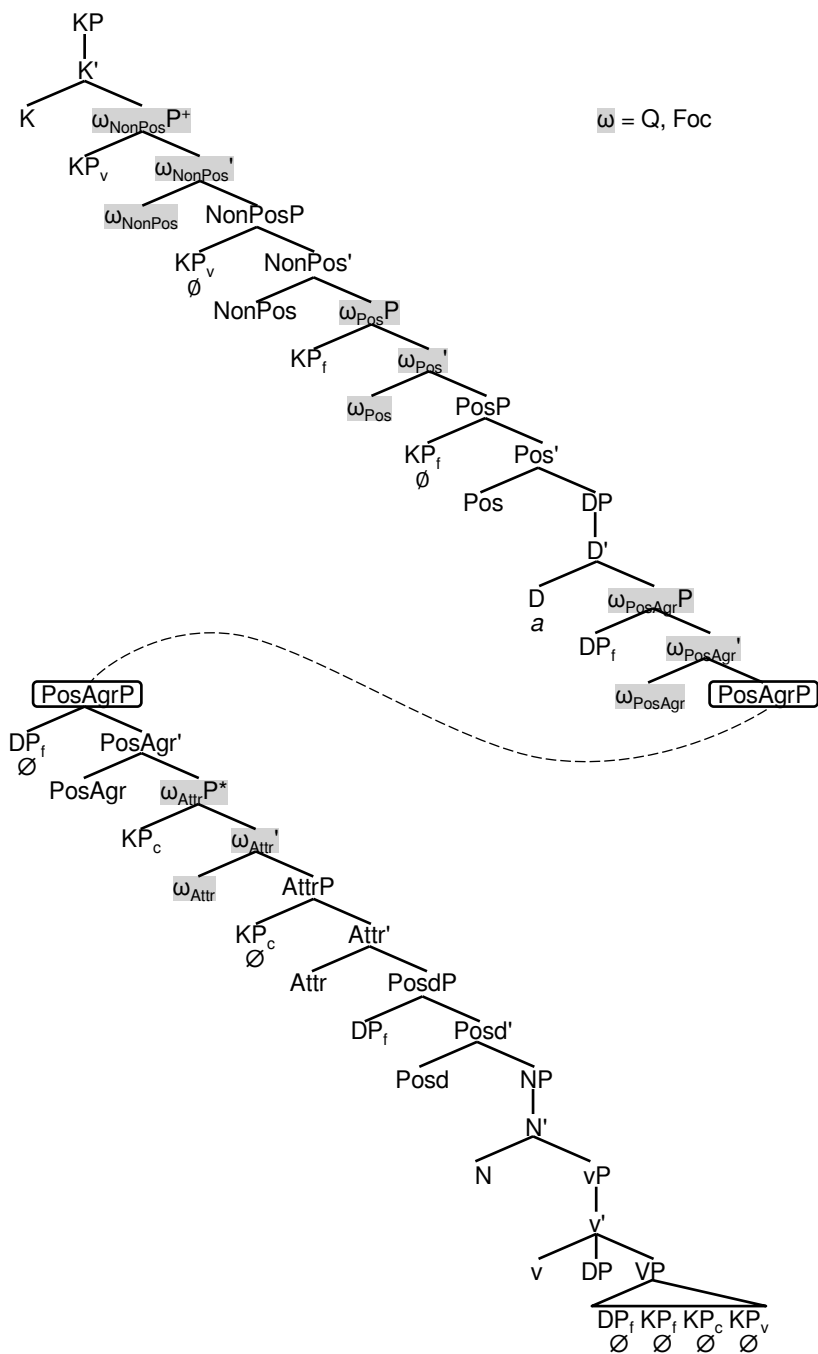
A szabad birtokosvásárlás, amire például a (14d') esetében kerül sor, némileg másfajta jelentéshálózaton működik. E hálózat nyilván a bemondókkal asszociálható szereplőket tartalmaz. A bemondó mint alkalmazott például őt alkalmazó tévé-társaságokkal asszociálódik (a hírek, a mikrofon és az esetleges rajongók mellett), az M99 tehát egy tévécsatorna lehet. Alberti (1995) vázolja fel egy ilyen hálózat karakterét. A fenti (15d) példa rokonítható esetet szemléltet: Vendel nyilván az ábrázolt jelentéshálózat Ágens szereplője, a villa szerepét pedig a hálózat alkalmi (aktuális) kibővítésével kell létrehozni (NB: a hálózat mentális kiépítése során is egy anyanyelvi beszélő (sikeres) alkalmi bővítéseket raktároz el). A jelentések ontológiába illeszkedése alapján az áráshoz asszociálódva elérhető a munkavégzésekért kapható pénz mint világunk oly fontos szereplője, amiért pedig például szép villa vásárolható.

5. A magyar „Split DP”

A 2. szakaszban említett Átfogó magyar forrásnyelvtan kidolgozása során a magyar főnévképzők még egy érdekes szemantikai sajátosságára derült fény, amely összefüggésben áll a deverbális birtokszó és a birtokos kapcsolatának „elidegeníthetőségével”, vagyis gyengeségével, külsődegességgel. Mielőtt rátérnénk a részletekre, megjegyezzük, hogy ezt a szakaszt főként a magyar generatív szintaxisban járatos olvasóknak szánjuk.

Azok a képzett konstrukciók, amelyek megőrzik a bemeneti igei szerkezetet a (14) példában számba vett típusok közül abban az értelemben, hogy a főnévi szerkezetbe beágyazott VP-ben kifejezendő marad a Téma (ha volt egyáltalán), valamint ez a VP nem kerül egy olyan Posd operátor komplementumzónájába, amely „elidegeníthetőséget” fejez ki, akkor ennek az igei szerkezetnek az esetleges belső operátorviszonyai is kifejezhetőek („maradnak”) a képzett főnévi konstrukcióban. Úgy is fogalmazhatunk hogy a fentieknek megfelelő (14b, c, c', d, e, e') deverbális főnévi konstrukciók esetében az igei bemenet operátor-hatóköri viszonyrendszere „beleöröklődik” a DP-n belüli operátorzóna-rendszerbe. A (17) példához kapcsolódó ábrához azt a megjegyzést fűzzük, hogy az N fejen lévő képző komplementumzónájában egy vP kifejezést mutatunk be, de egyes elemzésekben VP, míg másokban AspP foglal itt helyet.

- (16) a. Letartóztatták mindkét hír bemondóit.
 a'. ^(?)Csak mindkét hír bemondóit tartóztatták le.
 b. Letartóztatták mindkét csatorna bemondóit.
 b'. ^{*?}Csak mindkét csatorna bemondóit tartóztatták le.
- (17) a. ^(?)Na például mindkét évben mindkét konferenciára ugyanannak a kutatónak az elküldését, azt meg fogom akadályozni.
 a'. ^(?)Csak mindkét mentor(-nak a) protezsáltja nyerheti meg a versenyt.
 a". Mindkét mentor(nak a) protezsáltja megnyerheti a versenyt.
 b. ^(?)Mindkét konferenciára való elküldésedet meg fogom akadályozni.
 b'. ^(?)A mindkét konferenciára való elküldésedet meg fogom akadályozni.



Létezik a DP-n belül operátorzóna-rendszer? A Szabolcsi–Bartos–É. Kiss-féle DP-modellben¹⁴ nem merül fel egy belső operátorzóna lehetősége. Pedig már Szabolcsi (1992) modellje arra az alapgondolatra épül, hogy a főnévi szerkezet a mondat-szerkezet (CP) „másolata” – amit a „Split DP” hipotézis képviselői¹⁵ úgy általánosítanak, hogy a Rizzi-féle (1997) (kartografikus) mondatrétegződés a DP-szerkezetben is hasonlóan finom szerkezeti rétegződésben tükröződik vissza belső topikok és fókuszok megjelenésének a formájában.

A fenti (16) példasor az Ó-főnévképző (14d–d’)-ben bemutatott kétféle változatán szemlélteti a képzés bemenetétől szolgáló igei konstrukció hatóköri viszonyainak öröklődését (16a–a’), illetve ennek az öröklődésnek a kizárt voltát (16b–b’).

A (16a) mondat kétértelmű, hatóköri okokból kifolyólag. A kvantált birtokos (*mindkét hír*) értelmezhető a mondat igéjéhez képest, tehát széles hatókörrel: mindkét hír esetében letartóztatták annak bemondóit (vagyis azokat is letartóztatták, akik csak az egyik hírt mondták be). Ugyanez a kvantált birtokos viszont értelmezhető a főnévképzés bemenetétől szolgáló igéhez képest is, szűk hatókörrel: akadtak, akik mindkét hírt bemondták, és őket tartóztatták le (arról nem szól a mondat, hogy a csak az egyik hírt bemondó embereket letartóztatták-e). Kétségtelen, hogy a szűk hatókört nehezebb előhívni; ha azonban egy olyan teszthelyzetet alkalmazunk, mint a (16a’) mondatban, amelynek lényege, hogy a főnévi szerkezet a mátrix igétől fókuszszerepet kap, akkor a vizsgált kvantált kifejezés számára csak a képzés bemenetétől szolgáló – beágyazott – igéhez képest értelmezhető kvantor-jelentés marad. A (16a’) tehát egyértelmű, és egyetlen jelentése a szűk hatókörű olvasat: kizárólag azokat tartóztatták le, akik mindkét hírt bemondták.

A (16b) mondat nem kétértelmű; csakis a széles hatókörű olvasata van meg: mindkét csatorna esetében fennáll, hogy letartóztatták a bemondóit. A potenciális szűk hatókörű olvasat esetén csak a bemondók egy szűkebb halmazát tartóztatták volna le, mégpedig azokat, akik valami módon egyszerre álltak volna mindkét csatorna alkalmazásában bemondóként. A (16b’) mondatához pedig nem rendelhető jelentés, mivel az adott teszthelyzetben fókuszszerep van a főnévi szerkezetre kényszerítve (ez lesz tehát a széles hatókör), a szűk hatókör pedig ki van zárva. Hogy miért is van kizárva? A szakasz elején megadott okokból kifolyólag: a (14d’)-ben bemutatott Ó*-főnévképző elnyomja, vagyis ki nem fejezendővé teszi a bemeneti ige Témáját, a birtokos pozíciójába pedig egy elidegeníthető szereplőt állít e Téma helyett (NB: a *bemondója* elidegeníthetetlen birtokosa a bemondott hír). Az igei bemenet operátor-hatókörü viszonyrendszere tehát – ahogy ott fogalmaztunk – nem tud „beleöröklődni” a DP-n belüli operátorzóna-rendszerbe.

A (14d)-ben bemutatott Ó-főnévképző tehát, az Ó* főnévképzővel ellentétben, „hagyja érvényesülni” a képzés bemenetén megjelenő VP karakterét, beleértve ebbe az információstruktúra lehetőségét is. Minderről egy olyan DP-modell képes számot adni, amely a Szabolcsi–Bartos–É. Kiss-féle struktúrába integrálja a „Split DP”-megközelítés lényegét jelentő operátorzónákat. Giusti (1996) konkrétan azt az univerzális hipotézist állítja fel, hogy akár a D fejhez tartozó héj alatt, akár afölött

¹⁴ Ld. pl. Szabolcsi (1992), Szabolcsi–Laczkó (1992), Bartos (2000), É. Kiss (2002).

¹⁵ Szláv és dél-európai nyelvek főnévi szerkezeteinek „Split DP”-megközelítését nyújtja például Giusti (1996), Ihsane–Puskás (2001), Caruso (2011), Cetnarowska (2014), Mišmaš (2014), Giusti–Iovino (2014).

kiépülhet operátorzóna a világ nyelveinek DP-szerkezeteiben; és mivel a DP természetesen más célokat is szolgál, mint az igei jellegzetességek befogadása, a nyelvek várhatóan eltérő mértékben kifejlett DP-n belüli operátorzónával rendelkeznek.

A magyar főnévi szerkezetben – méltó párjaként az igeinek – mind a D fejhez tartozó héj alatt, mind afölött kiépülhet operátorzóna, ráadásul duplán: külön a birtokosnak, és külön az igétől örököltető nem-birtokos vonzatnak. A (16)–(17) példasorokhoz tartozó általános szerkezet felülről lefelé haladva a következő négy operátorzónát tartalmazza tehát:

(i) Az $\omega_{\text{NonPos}}P$ operátorhéj például (ahol, mint az ábra mellett jeleztük, az ω operátort fókusznak vagy kvantornak választhatjuk) a fenti (17a) mondatnak a két kvantált kifejezését fogadja be (két ezek számára kiépülő $Q_{\text{NonPos}}P$ operátorhéjba), összhangban a szűk hatókörű olvasattal: azt akadályozza meg a beszélő, hogy mindkét évben mindkét konferenciára ugyanazt küldjék el; a két kvantált kifejezés tehát a beágyazott *elküld* igéhez képest értendő.

(ii) Ugyanebben a mondatban a fókuszált kifejezést (*ugyanannak a kutatónak*) az $\omega_{\text{Pos}}P$, azaz ez esetben az $F_{\text{Pos}}P$ operátorhéj fogadja be; a szűk hatókörű olvasatot ezúttal az teszi egyértelművé, hogy a szóban forgó főnévi szerkezet a mátrix szerkezetben kontrasztív topik szerepet kap, melyet a *Na például*-konstrukció tesz egyértelművé (Alberti–Farkas–Szabó 2015). A (17a') példában a *mindkét mentor*-nak birtokosvátozat ugyancsak az $\omega_{\text{Pos}}P$ (ez esetben $Q_{\text{Pos}}P$) héjban foglal helyet, míg a *mindkét mentor* birtokosvátozat az alábbi harmadik operátorzónában áll.

(iii) Az említett zóna az $\omega_{\text{PosAgr}}P$ héj, amely immár a határozott névelő pozíciója után áll (NB: a $\text{PosAgr}P$ héj a Szabolcsi–Bartos–É. Kiss-modellben annak a pozíciónak felel meg, ahol a birtokos egyeztetése ellenőrzésre kerül). Megjegyezzük, hogy (16a, a'), (17a'), illetve (17a'') mondatok szűk hatókörű értelmezése esetén is az $\omega_{\text{Pos}}P$ héjba kerül a birtokos, bár (17a'') esetében ez az értelmezés csak nehezen hívható elő.

(iv) Az $\omega_{\text{Attr}}P$ operátorhéj betöltésére a (17b') mondat kvantora szolgáltat példát: ezúttal egy jelző(sített kifejezés) értelmezendő a beágyazott ige operátoraként: a beszélő ez esetben azt akadályozza meg, hogy elküldjenek valakit mindkét konferenciára.

Érdemes ezt a jelentést rögtön összevetni a (17b) széles hatókörű olvasatával, miszerint mindkét konferencia esetében megakadályozza a szigorú beszélő valakinek az elküldését. Mivel ezúttal a kvantor a finit igéhez tartozik, annak információszerkezetén belül épül ki kvantorhéj, míg a DP-n belül nem épül ki operátor jellegű $\omega_{\text{Attr}}P$ (jelen esetben $Q_{\text{Attr}}P$), hanem egyszerűen a jelzők $\text{Attr}P$ héja fogadja be a kvantort.

Ugyanilyen alapon állítjuk, hogy a (16a, b), valamint a (17a'') mondat széles hatókörű olvasatáról úgy adhatunk számot, hogy a teljes főnévi szerkezet az ige információszerkezetében kiépülő kvantorhéjban jelenik meg, míg a konkrét kvantált kifejezéseket a DP-n belül $\text{PosAgr}P$ héjba helyezzük, illetve a (17a'') *mindkét mentornak* birtokosvátozata a $\text{Pos}P$ héjba helyezendő.¹⁶

¹⁶ A $\text{Pos}P$ fölötti $\text{NonPos}P$ héj vajon betölthető-e igei operátorfunkcióval bíró összetevővel? Igen, például a következő kérdés-konstrukció így elemzendő ama olvasata esetén, amikor egyetlen eseményt várunk válaszként (ez szokott lenni a tükörfókuszos vátozat, ld. (Alberti–Medve 2000), nem pedig pár-listát (kvantorfunkciójú első kérdőszóval): ^(?)*Melyik konferenciára*

Az éles szemű olvasónak feltűnhetett, hogy a kizárólag széles hatókörű olvasattal rendelkező (17b) mondat és a kizárólag szűk hatókörű olvasattal rendelkező (17b') mondat között az *a(z)* határozott névelő implicit *versus* explicit jelenléte tesz különbséget. Az iménti megfogalmazás kétségkívül nem elfogulatlan, hanem már a megoldási javaslatunkat sugallja, mely szerint a magyarban (még mindig) csak részlegesen ölt hangalakot a határozott névelő (mintha még nem teljesen léptünk volna túl az ősi névelőtlenségen). A (17a'–a'') minimálpár esetében, ha a jelöletlen birtokost tekintjük, akkor a névelő egyik esetben sem ölthet hangalakot – minden bizonnyal éppen a birtokos jelenlétéből adódóan, melynek az uráli nyelvekben általában determináló szerepe van (Fokos 1960: 232). A (17b–b') minimálpár esetében viszont – ahol nincs főnévi szerkezettel kifejezett birtokos, csak jelző – opcionális a névelő testet öltése. A névelő explicitté (nem) tétele azt a megkülönböztető szerepet nyeri tehát el, hogy amikor hangalakot ölt a névelő (17b'), akkor „űtját állja” a véges igétől esetlegesen kívülről érkező operátorjegynek, és így marad tehát a belső hatókör; míg a „láthatatlanul” maradó névelő utat enged a véges igétől kívülről kapható kvantorjegyeknek (17b).

Akár három jelentést is felvehet ilyen okok miatt egy-egy mondat; ezt szemléltetjük a (18) példasorral. A (18a) mondat egyik jelentése úgy áll elő, hogy mindkét kvantorkifejezést a beágyazott ige operátorrendszerébe tartozónak tekintjük; ilyenkor a Q_{PosAgr} -P-héj és a Q_{Attr} -P-héj fogadja be az illető kvantorokat (18b). A (18a) mondat másik jelentése úgy áll elő, hogy mindkét kvantorkifejezést a véges ige operátorrendszerében vesszük figyelembe; ilyenkor a releváns kifejezések a PosAgrP -héjban és az AttrP -héjban jelennek meg a DP-n belül (18b'). Végül nincs kizárva az a vegyes megoldás sem, hogy a birtokos az igétől, a nem-birtokosi bővítmény pedig a deverbális főnévtől kap kvantorfunkciót (18b''); a szerkezetben tehát a birtokos a PosAgrP -héjban van, minthogy „kívülről” kapja az operátorfunkciót, a nem-birtokos viszont egy Q_{Attr} -P belső operátorhéjban áll. A potenciális (18c) olvasat ki van zárva, amit a következő szabálynak tulajdoníthatunk: a főnév operátorrendszerében „benn maradó” operátor nem uralhatja a külső operátorrendszerbe tartozó operátor(oka)t. Vizuálisan megragadva a tiltott helyzetet a következőképpen fogalmazhatunk: nem metszheti a külső operátorrendszer a belsőt, sőt tipikusan csak egy operátorrendszer épül ki (NB: mindazonáltal a (18b'')-ben bemutatott „hibrid” hatókörű olvasat meglepően könnyen előhívható).

kinek az elküldését javasoltad?! A melyik konferenciára összetevő a NonPosP-héjba kerül tehát, a kinek pedig a PosP-héjba, mivel a kérdő kifejezések az ige operátorrendszerébe tartoznak („Rémlik, hogy egyszer javaslatot tettél valakinek egy konferenciára való elküldésére. Melyik is volt az a konferencia, és ki is volt az a szerencsés?”). Kérdéses még, hogy a melyik konferenciára összetevő nem „szökött-e ki” a vizsgált DP-ből. Nos, onnan gondolhatjuk, hogy nem szökött ki, hogy akkor a tükörfókuszos változat így hangzana (amúgy szintén helyesen, persze gondosan kivitelezett hangsúlyozás esetén): ⁽²⁾Melyik konferenciára javasoltad kinek az elküldését?! A ⁽³⁾Melyik konferenciára kinek az elküldését javasoltad?! kérdés tükörfókuszos értelmezésű változatát tehát hamelni patkányfogással ('pied-piping') lehet megmagyarázni: a birtokos nem veszi fel „tükörfókuszos” helyzetét (csupán annak hangsúlyát ölti fel), hanem a ragos birtokosok megszokott helyén marad.

- (18) a. *Mindkét kolléga mindkét konferenciára való elküldését ellenzem.*
 b. „Az azért túlzás, hogy mindkét kolléga mindkét konferenciára elmenjen. Legfeljebb három konferenciárésztételre van pénz.”
 b'. „Mindkét kolléga esetében ellenzem mindkét konferencia meglátogatását. Egyik kolléga se menjen el egyik konferenciára se!”
 b". „Félreértés, hogy csak Béla kollégád esetében ellenzem azt, hogy mindkét konferencián részt vegyen. Mindkét kolléga esetében ellenzem ezt, elfoglaltság nélkül.”
 c. „Félreértés, hogy csak az egyik konferencia esetében ellenzem azt, hogy mindkét kolléga elmenjen oda. Mindkét konferencia esetében ellenzem ezt, nem teszek különbséget a két konferencia között.”

6. Összefoglalás

A tanulmányunk címében nevesített *-j-* képzőről, amelyben den Dikken (2015) az elidegeníthető birtoklás kifejezőjét lát(tat)ja, kimutattuk, hogy más formában létezik. Abból indultunk ki, hogy a magyar főnevek legtöbbszörének a fonotaktikai felépítése (nagyjából a nem szibilánsra végződőeké) megengedi egy (a 2. szakaszban definiált) *potenciális reguláris birtokszóváltozat* létrehozását, ami az említett *-j-* komponenst valóban tartalmazza. Mivel azonban a *-j-* komponenst sok esetben a lexikalizálódott birtokszó-alternatívák is tartalmazzák (vö. *ajtója~ajtaja*), az elidegeníthető birtoklásra vonatkozóan úgy mondhatunk ki hatékony szabályt (ld. (2)), ha az a potenciális reguláris birtokszóváltozat fogalmára épül.

A 3. szakaszban mutattuk be azt a jelenséget, amely a cikk alapgondolatát képezi: az *Amerika felfedezte(kor)* és a *Péter felfedezettje* birtokos szerkezetek között a döntő formai különbség éppen a fent említett, elidegeníthetőségért felelős *-j-* komponensben rejlik, ami éppen akkor jelenik meg, amikor a birtokos a birtokszó igei tövének *Ágense*.

A 4. szakaszban kifejtettük e megfigyelés univerzális jelentőségét, és kimondtuk az általánosítást, mely szerint a magyarban az igéből képzett főnevek valamennyi típusában teljesül a 2. szakaszban felállított (2) szabály, amennyiben az „elidegeníthetőséget” a deverbális főnevekkel alkotott birtokos szerkezetek körében az igei tő és a birtokos ágentív vagy „még lazább” kapcsolatában határozzuk meg (ahol a szoros kapcsolatot az ige és a hozzá téma szerepben társuló vonzat viszonya jelenti).

Az 5. szakaszt annak bemutatására szántuk, hogy a magyar főnévi szerkezet generatív szintaktikai modelljének továbbfejlesztésében hogyan kamatoztathatjuk a deverbális főnevekkel alkotott birtokos szerkezetekről megállapított összefüggéseket, különös tekintettel bizonyos hatóköri többértelműségekre, amelyek lényegében akkor állnak fenn, amikor a deverbális főnév mint birtokszó „szoros” kapcsolatban áll birtokosával.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítésekor az OTKA NK 100804 „Átfogó magyar nyelvtan” projekt támogatását élveztük. Az elkészült tanulmányt a szerzők a Pécsi Tudományegyetem alapítása 650. évfordulója emlékének szentelik.

Hivatkozások

- Alberti, Gábor 1995. Role assignment in Hungarian possessive constructions. In István Kenesei – Csaba Pléh (szerk.) *Approaches to Hungarian 5. Levels and Structures*. Szeged: JATE. 13–28.
- Alberti Gábor 2006. A szóképzéssel együttjáró vonzatszerkezet-változások rendszere. *Nyelvtudományi Közlemények* 103:75–105.
- Alberti Gábor 2009. A szóképzéssel együttjáró vonzatszerkezet-változások egy polaritásérzékeny rendszere. In Fancsaly Éva (szerk.) *Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére (2002–2007)*. (Studia Linguistica). Budapest, Pécs: Dialóg Campus. 122–145.
- Alberti Gábor 2013. Az argumentumok precedenciaelvű realizálódása. In Szilágyi N. Sándor – Kádár Edit (szerk.) *Analógia és modern nyelvleírás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó. 9–41.
- Alberti Gábor – Farkas Judit 2013. Vonzóak-e a magyar főnevek? In Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.) „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó. 17–29.
- Alberti, Gábor – Judit Farkas – Veronika Szabó 2015. Arguments for arguments in the complement zone of the Hungarian nominal head. In Katalin É. Kiss – Balázs Surányi – Éva Dékány (szerk.) *Approaches to Hungarian 14*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 5–36.
- Alberti Gábor – Medve Anna 2002/2005. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Budapest: Janus/Books – Gondolat Kiadó.
- Alberti, Gábor – Anna Medve 2000. Constituents in special operator positions. In Gábor Alberti – István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian 7. Papers from the Pécs Conference*. Szeged: JATEPress. 93–117.
- Bárczi Géza – Benkő Lóránd – Berrár Jolán 1999. *A magyar nyelv története*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 653–762.
- Broekhuis, Hans – Evelin Keizer – Marcel den Dikken 2012. *Syntax of Dutch – Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Caruso, Durdica Zeljka 2011. Nominal phrases in Croatian as DPs. In Koichi Otaki – Hajime Takeyasu – Shin-ichi Tanigawa (szerk.) *Online Proceedings of GLOW in Asia Workshop for Young Scholars 2011*. Mie University, Japan. 16–30.
- Cetnarowska, Bożena 2014. The topic phrase within a determiner phrase: Fronting adnominal genitives in Polish. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Nominal Structures: All in Complex DPs*. (Olomouc Modern Language Monographs 2). Olomouc: Palacký University. 147–161.
- Davidson, Donald 1967. The logical form of action sentences. In Nicholas Rescher (szerk.) *The Logic of Decision and Action*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. 81–95.
- Dékány, Éva 2014. Argument structure and functional projections in Old Hungarian verbal gerunds. *Acta Linguistica Hungarica* 61/3:317–361.

- Dikken, Marcel den 2015. The morphosyntax of (in)alienably possessed noun phrases: The Hungarian contribution. In Katalin É. Kiss – Balázs Surányi – Éva Dékány (szerk.) *Approaches to Hungarian 14*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 121–145.
- Dowty, David 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67/3: 547–619.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- É. Kiss, Katalin 2006. The function and the syntax of the verbal particle. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Dordrecht: Springer. 17–55.
- É. Kiss, Katalin 2008. Free word order, (non)configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39/3:441–475.
- Elekfi, László 2000. Semantic differences of suffix alternates in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 47:145–177.
- Farkas Judit 2015. Esettanulmányok egy hatásláncok motiválta tematikus elméletben. In Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó. 187–216.
- Fokos Dávid 1960. Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények* 62/2:213–241.
- Fu, Jingqi – Thomas Roeper – Hagit Borer 2001. The VP within process nominals: Evidence from adverbs and the VP anaphor *do-so*. *Natural Language & Linguistic Theory* 19/3:549–582.
- Giusti, Giuliana 1996. Is there a FocusP and a TopicP in the noun phrase structure? *University of Venice Working Papers in Linguistics* 6/2:105–128.
- Giusti, Giuliana – Rossella Iovino 2014. A Split-DP Hypothesis for Latin and Italo-Romance. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Complex Visibles Out There*. (Olomouc Modern Language Monographs 4). Olomouc: Palacký University. 127–143.
- Haspelmath, Martin 2008. Syntactic Universals and Usage Frequency: 3. Alienable vs. inalienable possessive constructions. Előadás. Leipzig Spring School on Linguistic Diversity. Leipzig. <https://goo.gl/Bch8Lc> (2015. 9. 21.).
- Ihsane, Tabea – Genoveva Puskás 2001. Specific is not definite. *Generative Grammar in Geneva* 2:39–54.
- Kiefer, Ferenc 1985. Natural morphology. *Acta Linguistica Hungarica* 35:85–105.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000a. A szóképzés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 137–164.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000b. Morfoszintaktikailag semleges képzések. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 165–214.
- Kratzer, Angelika 1996. Severing the external argument from its verb. In Johan Rooryck – Laurie Zaring (szerk.) *Phrase Structure and the Lexicon*. (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 33). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 109–137.

- Laczkó Tibor 2000. Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 293–407.
- Laczkó, Tibor 2009. Relational nouns and argument structure: Evidence from Hungarian. In Miriam Butt – Tracy Holloway King (szerk.) *Proceedings of the LFG09 Conference*. Stanford: CSLI Publications. 399–419.
- Lohndal, Terje 2012. Towards the end of argument structure. In Maria Cristina Cuervo – Yves Roberge (szerk.) *The End of Argument Structure?* Bingley: Emerald Group Publishing. 156–184.
- Marantz, Alec 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. Cambridge: The MIT Press.
- Mišmaš, Petra 2014. An argument for Wh-fronting in the Slovenian DP. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Nominal Structures: All in Complex DPs*. (Olomouc Modern Language Monographs 2). Olomouc: Palacký University. 175–191.
- Oszoli Borbála 2014. A -hatnék *deverbális főnévképző morfoszintaktikai jellemzése*. Szakdolgozat. Pécs: PTE Nyelvtudományi Tanszék.
- Parsons, Terence 1990. *Events in the Semantics of English: A Study in Subatomic Semantics*. Cambridge: The MIT Press.
- Rebrus Péter 2013. Miért nincs *j*? In Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.) „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó. 383–401.
- Rizzi, Luigi 1997. The fine structure of the left periphery. In Liliane Haegeman (szerk.) *Elements of Grammar. Handbook in Generative Syntax*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 281–337.
- Schirm Anita 2005. Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezés-módjairól. *Nyelvtudomány* 1:155–169.
- Szabolcsi Anna 1992. *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 181–298.
- Tompa József 1959. A *mehtnék(je)* típusú főnevek leíró nyelvtani kérdései. *Magyar Nyelv* 55/4:481–488.
- Tompa József 1961. A *mehtnék(je)* típusú deverbális főnevek mai változataihoz. *Magyar Nyelv* 57/3:340–342.

A szerzőkről

Alberti Gábor (DSc) egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen, ahol a Nyelvtudományi Tanszéket vezeti, valamint a ReALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoportot. Formális, lexikai és diskurzuszemantikai kutatásokon kívül a magyar nyelv generatív szintaktikai leírásában is részt vesz, jelenleg az MTA Nyelvtudományi Intézetében Kenesei István által vezetett *Átfogó magyar nyelvtan* (*Comprehensive Resource Grammars: Hungarian*) OTKA-óriásprojekt tagjaként.

Elérhetősége: alberti.gabor@pte.hu

Farkas Judit (PhD) a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének a tudományos munkatársa. Jelenleg éppen az *Átfogó magyar nyelvtan* (*Comprehensive Resource Grammars: Hungarian*) OTKA-óriásprojekt tagjaként van alkalmazva, míg más időszakokban nyelvtörténeti projekteken dolgozik. Állandó óraadó, illetve helyettesítő tanár a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékén. A magyar generatív nyelvészet eredményeinek a közoktatásba való integrálásán is munkálkodik.

Elérhetősége: juttasusi@gmail.com

[EMPTY]

Közösségi vagy személyes? Perspektivizáció a magyar népdalban

Baranyiné Kóczy Judit

Patrona Hungariae Katolikus Iskolaközpont, Budapest

Összefoglaló

A magyar népdalokban elterjedt jellegzetes reprezentációs forma, az ún. természeti jelenet metaforáinak a szövegértelmebe integrált értelmezése olyan pragmatikai és szemantikai probléma, amely az eddigi folklorisztikai és szövegtani kísérletek ellenére számos kérdést rejt. Ebben értékes eredményt hozhat a szövegben megjelenő perspektívák vizsgálata, amely kognitív nyelvészeti kiindulópontú. A természeti jelenetek perspektivikus konstruálása (azaz egy jelenet egyféle fogalmi megalkotása) ugyanis olyan nyelvi formában valósul meg, amelynek sajátosságai lehetővé teszik ugyanannak a nyelvi reprezentációnak a különböző perspektívákból történő értelmezését. A dinamikus jelentéskonstruálás azt mutatja: számos szövegben a megnyilatkozó nézőpont (Bühler 1934; Sanders–Spooren 1997) kezdetben a színre vitt jeleneten kívül helyezhető el (off-stage), majd explicit módon belültre kerül (on-stage), miközben ebből az utóbbi nézőpontból is lehetségessé válik a jelenet első, objektívabban konstruált részének az értelmezése. Ennek a műveletnek a jelen tanulmányban vizsgált nyelvi megvalósulásai a több referenciapontot implikáló skaláris melléknévek, a nemcsak egy kontextusban lehorgonyzott határozott főnevek és a lehorgonyzatlan tér- és időhatározók által válik lehetségessé. A népdalok nagy hányadában az ilyen típusú szövegkezdő nyelvi reprezentációk olyan összetett perspektíva lehetőségét rejtik, amely egyidejűleg érvényesíti a népi konceptualizáción alapuló közösségi és a személyes nézőpontot, így a népdal egyik fő szövegtipológiai jellemzőjét.

Kulcsszavak: perspektivizáció, kognitív szemantika, folklórszövegek, referenciapont, konceptualizáció, szubjektívizáció

1. A probléma felvetése

A magyar népdalokban elterjedt jellegzetes reprezentációs forma, az ún. természeti jelenet¹ metaforáinak a szövegértelmebe integrált értelmezése olyan pragmatikai és szemantikai probléma, amely az eddigi folklorisztikai és szövegtani kísérletek ellenére megoldásra vár. A folklórműfajokat általában egységes világszemlélet, ún. népi konceptualizáció jellemzi, másfelől azonban a népdal lírai műfaj, ezért személyesség hatja át. Abban a tágabb kutatói törekvésben tehát, amely azt vizsgálja:

¹ A szakirodalomban elterjedt „természeti kezdőkép” terminus szövegkezdő pozícióra és statikus ábrázolásmódra utal, azonban ez nem minden természeti jellegű népdalra igaz. Ezért a pragmatikában elterjedt „referenciális jelenet” elnevezéshez igazodva, amely tulajdonképpen „a nyelvi szimbolizáció által mások számára is hozzáférhetővé tett világbeli jelenet, vagyis a nyelvilag reprezentált esemény, történés, állapot” (Tátrai 2011: 31), javaslom a „természeti jelenet” elnevezést.



miként jelenítenek meg a természeti jelenetek (gyakran kezdőképként) érzelmi folyamatokat, alapvető kérdésként merül fel az is: hogyan reprezentál a népdal sematikus kifejezésára egyéni, érzelmi, mentális vagy szociális üzenetet.

A népdalok sokfélesége miatt nem adható egységes „képlet” a természeti jelenetek leírására, ehelyett az egyes népdaltípusokban különböző értelmezési stratégiák alkalmazása válhat hangsúlyossá, így pl.:

- egyes fogalmakhoz társuló konvencionális metaforikus jelentések (Baranyiné 2008; 2011a; 2011b) dominálnak;
- intertextuális ismeretek;
- erődinamikai viszonyok elemzése (természeti tárgy, mint akadály szerepe);
- a természeti tér horizontális és vertikális felosztásának metaforikus jelentősége (határok, elkerített területek, dombok, hegyek);
- a lehorgonyzás prototipikus jelölői, pl. a deiktikus kifejezések (Baranyiné 2011c);
- referenciapont-szerkezetek kapcsolódási hálózatának formái (Baranyiné 2014).

Egyes népdalokban pedig a személyes perspektíva azonosíthatósága vagy hiánya adja az értelmezés egyik fő pillérét.

A népdalok egy szignifikáns csoportjában a megnyilatkozó szubjektum perspektivikus kiindulópontja a természeti jelenetben nem vagy csak kis mértékben észlelhető, és a szövegkezdő helyzet miatt olyan előzményről sem beszélhetünk, amely az értelmezés támogató közegét adná.

- (1) (Ortutay–Katona 1975: Szerelmi dalok: 57/3)²
Édesanyám rózsafája
Engem nyitott utoljára.
Bárcsak ki ne nyitott volna,
Hej, maradtam volna bimbóba!

A metaforikus leképezés itt ki van fejtve: rózsafa = édesanya, rózsza = én, rózsza nyílása = serdülés, felnőtté válás, bimbó = szerelem előtti állapot, utoljára = negatív értékminősítésű élethelyzet.

Ezzel szemben szubjektívabb konstruálásra ad példát a következő népdal, amelynek 1–2. sora szólásként is él:

- (2) (Szerelmi dalok: 211)
Lefelé folyik a Tisza,
Nem folyik az többé vissza.
Rajtam van a babám csókja;
Ha sajnálja, vegye vissza!

Az első sorban idézett szólás, mely egyben egy természeti jelenet, a közösség minden tagja számára elfogadott általános igazságtételt fogalmaz meg, örök törvényt, tehát benne egy implicit közösségi nézőpontot érvényesít. A 3–4. sor ezzel

² A tanulmányban idézett népdalok mindegyike a szöveggyűjteményben található a Szerelmi dalok tematikus részben.

szemben a megnyilatkozó nézőpontjából érvényesülő, személyes, aktuális élethelyzetet vetít elénk. A két rész kapcsolatát az ismétlődő *vissza* igeikötő jelzi: az elfolyó víz nem folyik többé vissza = az odaadott csók nem vehető többé vissza (erre utal az ironikus-keserű 4. sor), a párhuzam alapja az idő visszafordíthatatlansága. Tágabb értelemben: a szerelmet nem lehet semmissé tenni. A személyes nézőpont bevonásával azonban az első két sor egyszerű információközlése többletjelentést kap, mégpedig az intenció szintjén: az elhagyott szerelmes kommunikációs céljának részévé válik, panaszt, a szituációval szembeni ellenkezést fejez ki. A szövegkezdő természeti jelenet ennek megfelelően mind a közösségi, mind pedig az egyéni perspektívából értelmezhetővé válik. Ez a jelenség a népdalra jellemző szövegalkotás és értelmezés pragmatikai tényezőire hívja fel a figyelmet: a beszélő egyszerre nyilvánul meg a közösség tagjaként és egy individuális szubjektumként.

A tanulmány olyan népdalokra irányul, amelyek egymáshoz hasonló konstruálási struktúrát mutatnak, célja pedig ennek az értelmezési formának bemutatása mind a műveletet, mind annak nyelvi eszközeit vizsgálva. Ennek megfelelően felépítése a következő: A perspektíva fogalmának rövid felvázolását követően (2) a közösségi és az egyéni perspektíva különbségeit mutatom be (3), majd a legfontosabb olyan nyelvi eszközöket ismertetem népdalpéldákon, amelyek a közösségi és az egyéni perspektívából is értelmezhetők (4). Végül az eredmények összegzésében pontosítom a konstruálási folyamat jellemzőit (5).

2. A perspektíva fogalma

A nyelvi tevékenységben a megnyilatkozó egy általa érzékelt szituációt, jelenetet szerkeszt újra, más néven konstruál. Ebben a műveletben „a beszélő (vagy hallgató), a jelenet megfelelő fókuszálási »beállításainak« kiválasztásával és egy bizonyos módú megszerkesztésével konstruálási kapcsolatot hoz létre önmaga és az így megalkotott jelenet között”³ (Langacker 1987: 128). Mindez egy diskurzusvilágban értelmezhető, amelynek alapja⁴ a közös figyelmi jelenet, vagyis az a kontextus, amelyben a beszédesemény résztvevői közös megismerő tevékenységet folytatnak (Langacker 2002a: 218; 2008: 259; Tátrai 2011: 31). Ebben a figyelmi jelenetben⁵ „a megnyilatkozó által mentálisan feldolgozott és nyelvi kifejezésekkel a partner számára is megfigyelhetővé tett »valóságdarab«” a referenciális jelenet (Kugler 2013: 9), amelynek elemei a diskurzus alapjához horgonyzódnak le. Miközben tehát a nyelvi tevékenységben a megnyilatkozó és a befogadó mint résztvevők figyelme egy közös eseményre irányul, addig kettejük között interszubjektív viszony is megvalósul (Sinha 1999; Tomasello 2002; Tátrai 2011: 30), ezért beszélhetünk arról, hogy a nyelvi tevékenységet a referencialitás mellett az interszubjektivitás és az intencionalitás is jellemzi.

Ebben a viszonyrendszerben alapvető tényező a résztvevőkhöz kapcsolódó perspektíva, az a kiindulópont, amelyből a referenciális jelenetet megkonstruálják.

³ „the speaker (or hearer), by choosing appropriate focal »settings« and structuring a scene in a specific manner, establishes a construal relationship between himself and the scene so structured”

⁴ ground

⁵ viewing arrangement

A perspektíva ebben a szűkebb, diskurzusvilágban történő értelmezésében egyfajta komplex mentális pozícióként jellemezhető, és két fő információforrásból származó ismeretek alapján konstruálódik (Németh T. 2013: 120–121). Az egyik forrás a közvetlenül elérhető fizikai környezet: a temporális és a térbeli viszonyok, a résztvevőkre és a résztvevők közötti szociális kapcsolatokra vonatkozó ismeretek; hozzájuk kapcsolódnak a térbeli, az időbeli és a szociális nézőpontok, amelyeken keresztül a résztvevők érzékelik és értékelik a nyelvhasználat fizikai környezetét (Levinson 1983; MacWhinney 2005). Ebben a viszonyrendszerben kiemelt szerep jut a megnyilatkozó egocentrikus középpontjának, amely az *itt*, *most* és *én* által jelölt deiktikus centrum (Levinson 1983: 64–65; Bühler 1934). Ennek az ismeretforrásnak a nyelvi eszközei a deiktikus elemek, amelyek a nyelv és a kontextus közötti kapcsolatot jelzik: az idődeixis, a helydeixis, a személydeixis, a szociális deixis, valamint a diskurzusdeixis (Levinson 1983: 54–68). A perspektíva másik forrását képezik a mentális tartalmak, azaz a korábbi tapasztalatok (érzelmek, attitűdök stb.), amelyek nyelvi reprezentációi a szociális deixis és az érzelem- valamint attitűdjelölők.

A megnyilatkozó kiindulópontjából megkonstruált elemi jelenet egyik fő mércéje tehát az, hogy milyen mértékben érhető tetten benne a beszélő szubjektum jelenléte. „Egy dolog olyan mértékben van objektívan konstruálva, amennyire a konceptualizációban mint explicit, a figyelem központjában álló tárgyként »színré« kerül. Egy dolog olyan mértékben van szubjektívan konstruálva, amennyire »színen kívül« marad, implicit, önmagát nem tudatosító tárgyként. A kérdés tárgya tehát a konceptualizáló és a konceptualizált dolog, valamint a konceptualizálás észrevétlen jelenléte és a feldolgozott céltárgy között rejlő aszimmetria.”⁶ (Langacker 2006: 18) Minél nagyobb mértékben szolgál a megnyilatkozó referenciapontként a megnyilatkozás tartalmához, annál objektívabb konstruálásról beszélhetünk (Pelyvás 1998).

3. A közösségi és egyéni perspektíva jellemzői a népdalban

Az emberi perspektíva szükségszerűen egyszerre individuális és társas, ezért jellemzői egyszerre egocentrikusak és társasak. Közös tulajdonságuk, hogy biológiailag és fizikailag be vannak határolva, amely az emberi testbe való beágyazottságon⁷ alapul (MacWhinney 2005), de a fizikai eltéréseken túl nagyfokú szociális és mentális különbségek fedezhetők fel a megnyilatkozókban. Ugyanígy azonos nyelvi kifejezőeszközök is implikálhatnak különböző nézőpontokat, hiszen az ember „más-más kommunikációs célból ugyanarra a dologra más-más perspektívából tud tekinteni, és fordítva, különböző entitásokat hasonló kommunikációs célból hasonlóan kezel” (Tomasello 2002: 132).

Azt vizsgálva, hogy a népdalok szövegtípusára vonatkoztatva milyen alapvető eltérések mutatkoznak az itt közösséginek nevezett perspektíva, valamint az

⁶ „An entity is said to be objectively construed to the extent that it goes “onstage” as an explicit, focused object of conception. An entity is subjectively construed to the extent that it remains “offstage” as an implicit, unselfconscious subject of conception. At issue, then, is the inherent asymmetry between the conceptualizer and what is conceptualized, between the tacit conceptualizing presence and the target of conception.”

⁷ embodiment

egyéni perspektíva között, hangsúlyozni kell, hogy a két perspektíva jellemzése elsősorban a természeti jellegű népdalokra vonatkozik, mivel a cél a természeti tárgyakra és természeti jelenetekre irányuló konceptualizációs viszony mibenlétének a definiálása.

Folklor alkotásokban a két perspektíva viszonya sajátosan határozható meg: az egyéni perspektíva (a lírai én) korlátozott mértékben érvényesül, inkább tipikus, mint egyedi érzelmi üzenetet közvetít. Lényegi eleme mégis a megnyilatkozó szubjektum mentális, emocionális megnyilvánulása, a percepció alapuló aktuális valóságot idéző megjelenítés, a tapasztalatiság, a fizikai környezethez való reflexív attitűd. A közösségi perspektíva fogalma bővebb magyarázatot igényel: bár egy látszólag külső, objektív kiindulópontot takar, azonban a népdalban minden konstruálási művelet a népi konceptualizáció részeként, pontosabban annak keretén belül valósul meg.⁸ Ennek alapja egyfelől a környezetről való tapasztalat kettős, univerzális és kulturális beágyazottsága: „Az emberi tudás univerzalizását hangsúlyozó szemlélet szerint a világról alkotott tudásunk legjava transzcendentális egyetemes fogalmak formájában létezik, amelyek velünk születtek, és ezek alkotják értelmünket. A tapasztalat (és ide tartozik a nyelvi tapasztalat is) abban segít, hogy az egyetemes fogalmakat, illetve azok rendszerezési elveit elsajátítsuk. A tudás relativitása ezzel szemben azt jelenti, hogy a világról alkotott tudásunk legjavát tapasztalataink útján nyerjük, amely tapasztalat mindig kulturálisan és történetileg meghatározott.” (Kövecses–Benczes 2010: 21) A kulturális kontextus fontos eleme a közösség, amely saját tapasztalatait a sematizáció és a kategorizáció műveletével összegzi.

Ugyanez érvényes a vizsgálatunk központjában álló természeti tárgyakra és folyamatokra is: „A természetet az anyanyelveink által lefedtetett irányvonalak mentén elemezzük. A kategóriákat és típusokat, amelyeket a jelenségek világából elkülönítünk, nem azért találjuk ott, mert minden megfigyelő szembetalálja magát velük; éppen ellenkezőleg, a világ benyomásai kaleidoszkópikus áradatként kerülnek eléink, amelyet nekünk kell rendszerezniük, elsősorban a bennünk lévő nyelvi rendszer segítségével. Azért daraboljuk fel a természetet, rendszerezzük fogalmakba és emelünk ki belőle dolgokat úgy, ahogy tesszük, mert egy egyezmény részei vagyunk. Olyan egyezményé, amely a nyelvközösség egészére érvényes, és amelyet nyelvünk sémái rögzítenek”⁹ (Whorf 1964: 214). Hasonló jelenséget nevez *nyelvi világmodellek* Szilágyi N. Sándor is: „az ember jól kidolgozott szemantikai struktúrák közvetítésével viszonyul környezetéhez (a szó legtágabb értelmében), amelyek egy sajátos értelmezési hálóként vetülnek ki a kimondandó világra” (Szilágyi N. 1996: 8). Olyan implicit elmélet ez, amelynek része az egyes nyelvi elemekhez fűződő értéktulajdonítás is, „a beszélő közösségnek a jel tárgyához való

⁸ A szakirodalomban hasonló felfogást képvisel Heltainé (2009), Takács (2006), és erre utalnak Pócs (1983) kutatásai is.

⁹ „We dissect nature along lines laid down by our native languages. The categories and types that we isolate from the world of phenomena we do not find there because they stare every observer in the face; on the contrary, the world is presented in a kaleidoscopic flux of impressions which has to be organized by our minds – and this means largely by the linguistic systems in our minds. We cut nature up, organize it into concepts, and ascribe significances as we do, largely because we are parties to an agreement to organize it in this way – an agreement that holds throughout our speech community and is codified in the patterns of our language.”

(kissé leegyszerűsítve: pozitív vagy negatív) értékelő viszonyulása” (Szilágyi N. 1996: 11). Ilyenek például az elől–hátral térdimenzióban szerveződő jelentésstruktúrák pozitív és negatív értékei: *előremozdító*, *előrevivő*, *előremutató*, ill. *álmában érte utol a halál*, *hátravetik az embert* (Szilágyi N. 1996: 29).

Bár a fenti idézetek elsősorban a spontán nyelvvel kapcsolatos jelenségekről szólnak, hasonló valósul meg a népi közösségek irodalmában, ezen belül a népdalban is. Ezt a feltevést támasztja alá a népdalok egy-egy fogalmára kiterjedő vizsgálat, amely feltárja a fogalmak jelzői attribútumait, mozgásformáit, metaforikus jelentéspotenciálját, és az ezekhez kapcsolódó értékminősítéseket. Általános meglátás az alapszintű kategóriák és a prototipikus jelzők használata, ami a sematizáció erőteljességét jelzi, például határozottan elkülöníthetők mozgásformái alapján a SZÉL (mint kategória) pozitív és negatív értékminősítésű reprezentációi. Pozitív jelentésű a kis erejű ismétlődő mozgás, mozgatás és a nagy erejű horizontális mozgás, negatív pedig a vertikális irányú fújás, a nagy erejű horizontális mozgás-mozgatás, és az el- vagy leválasztást eredményező fújás. Szintén negatív jelentésű, amikor zörgetést, zajt eredményez, valamint a *tavaszi* jelző, szemben az *őszi* attribútummal (Baranyiné 2011b). Egy másik gyakori fogalom, az ERDŐ esetében az tapasztalható, hogy jelzőinek köre valóban be van határolva: a leggyakoribbak a *zöld*, *kerek*, *sűrű*, *magas*, *nagy*, esetenként a *szép*, *zajos*, *vad*. Ezekből pozitív jelentésre utal a *zöld*, *kerek* és a *szép* jelző. Érdekesség, hogy az igen elterjedt *mély* jelzőre a népdalokban nem találtam adatot. Amellett, hogy bizonyos jelenségek valós tapasztalati alapja megkérdőjelezhető (*felülről* fújó szél vagy *kerek* erdő?), figyelemre méltó a fogalmakhoz kapcsolódó metaforikus jelentéspotenciál is: az ERDŐ leggyakrabban HELYként jelenik meg, olyan zárt entitásként, amely a közösségi térben meg nem élhető cselekvések vagy történések helyszíne lehet: szerelmi találkozás, törvényen kívüli menedéke, bujdosás színtere; másodsorban ÉLŐ ENTITÁS, a megújuló természet tapasztalata (Baranyiné 2011a). Ezek az értelmezések azt mutatják, hogy a népdalban a természeti elemek és jelenségek a szövegtípusra jellemző konceptualizációs keretben értelmeződnek (vagy éppen hiányoznak), amely közösségi tapasztalatokon alapul, és amely megjeleníti annak értékrendjét is. Olyan konceptualizációs univerzumról van tehát szó, amelyet Szilágyi N. kifejezését követve a népdal világmodelljének nevezhetünk.

Mindezek alapján a két perspektíva általános jellemzői a következők (1. táblázat):

közösségi perspektíva	egyéni perspektíva
<ul style="list-style-type: none"> • általános, közösségi tapasztalat • külső (környezetre irányultság) • természeti törvények (ok-okozati folyamatok) határozzák meg • elfogadó attitűd • információközlő 	<ul style="list-style-type: none"> • specifikus, egyéni tapasztalat • belső (érzelmekre, mentális, szociális helyzetre irányultság) • belső konfliktusok, személyes intenciók és reakciók határozzák meg • küzdő, reflektív attitűd • változatos intenció

1. táblázat

A közösségi és az egyéni perspektíva általános jellemzői a népdalban

A közösségi és az egyéni perspektíva általános jellemzőin belül jól definiálható különbségek állapíthatók meg a perspektíva egyes összetevői, tehát a térbeli, időbeli, szociális és mentális viszonyokon belül is (2. táblázat):

	közösségi perspektíva	egyéni perspektíva
térbeli összetevő	<ul style="list-style-type: none"> legkonvencionálisabb a falu és annak szűk, mezőgazdasági környezete sík jellegű vidék 	<ul style="list-style-type: none"> változatos: bujdosók → falutól távol, betyárdalok → erdő, pásztordalok → folyópart, rabénekek → tömlőc stb.
időbeli összetevő	<ul style="list-style-type: none"> a természet ciklikusságához (évszakok, napszakok), természeti folyamatokhoz (áradás) és azok időtartamához, emberi életszakaszokhoz igazodik 	<ul style="list-style-type: none"> egocentrikus, „most”
szociális összetevő	<ul style="list-style-type: none"> közösségi normák szerinti implicit 	<ul style="list-style-type: none"> egyéni és aktuális helyzet implicit → explicit fokozatok
mentális vagy érzelmi és tapasztalati összetevő	<ul style="list-style-type: none"> természeti tapasztalat szabályrendszere, szociális tapasztalatokon alapuló közösségi normák 	<ul style="list-style-type: none"> egyéni érzékelés és mentális működés (érzelmek, attitűdök, szándékok)

2. táblázat

A közösségi és az egyéni perspektíva összetevői a népdalban

4. A kettős perspektíva nyelvi eszközei

A következőkben népdalpéldákon mutatok be olyan tipikus nyelvi eszközöket, amelyek a közösségi és a személyes perspektívából is értelmezhetők. Ezek a) a több referenciapontot implikáló melléknevek; b) a határozott főnevek; c) a tér- és időviszonyt jelölő határozószók. Mindhárom nyelvi elemcsoport olyan reprezentáció, amelynek sajátossága a többirányú értelmezés lehetősége. A melléknevek és a határozószók esetében ez úgy válik lehetségessé, hogy referenciapontjuk többféleképpen kijelölhető, a határozott főnevek esetében pedig a tárgyhoz fűződő mentális kapcsolat minősége lehet eltérő.

A melléknevek csoportján belül a skaláris melléknevek (*magas, jó, érdekes, gyors*) a jobban vagy kevésbé mértékkel jellemezhetők, szemben például a vagy/vagy ítéleten alapuló, egyértelmű szemantikai határral rendelkező *lehetséges, halott, igaz, azonos* típusú melléknevekkel. A skaláris melléknevek a prototipikuság szerinti mércével jellemezhetők. A prototípus *kognitív zéró*ként jellemezhető, amely „a skála közepén elhelyezkedő referenciapont, amely általában egy tulajdonság átlagos értékét jelöli a referenciacsoportra vonatkoztatva”¹⁰ (Tribushinina

¹⁰ „a reference point in the middle of the scale, usually instantiating an average value of the property relative to a comparison class”

2008: 217). A skaláris mellékneveken belül fontos csoportot képeznek a dimenzió-nális melléknevek, mint pl. *A felhőkarcolók magasak* (*Skyscrapers are tall*) mondatban a *magas* melléknév. Ennek értelmezési folyamata Siegel szerint a következő, három lépésből álló forgatókönyv szerint zajlik: először azonosítjuk a referenciacsoportot (épületek), ezután kiválasztjuk a megfelelő dimenziót (vertikális kiterjedés), majd végül kialakítjuk a melléknév és a referenciacsoport standard mérete közötti viszonyt (Siegel 1980: 128). Ezt a folyamatot azonban módosítja a kontextus egy lényeges összetevője, mégpedig a beszélő (vagy egy másik személy) szándéka. Abban a kijelentésben ugyanis, hogy *ez a ló magas a 11 éves Zsuzsinak*, a *magas* melléknév referenciapontja, normája nem a lovak átlagos magassága, hanem az a cél, hogy Zsuzsi számára megfelelő legyen, és ilyen értelemben minősül túl magasnak. Ebben az esetben az értelmezésben az átlagos érték vagy háttérbe szorul, vagy teljesen eltűnik, helyette pedig a szándékoltság szerinti értelmezés érvényesül (Tribushinina 2008: 219–224). Egyazon melléknév tehát sokféle perspektívából irányuló más-más aktuális szándéknak megfelelően kap különböző jelentést.

A melléknevek mellett a határozott főnevek is többféle perspektívából közelíthetők meg. A határozott főnévi szerkezet az általa megjelölt típus egyetlen (maximalizált) példányaként kap profilt, ahol „a határozottság (nagyjából) azt implikálja, hogy a beszélő és a hallgató mindketten sikeresen mentális kapcsolatot hoztak létre a megvalósult profilált tárggyal (másképpen, elkülönítették saját tudatuk számára)”¹¹ (Langacker 2002b: 7). A közös sikeres mentális kapcsolat többféle módon valósulhat meg: a határozott névelős főnév utalhat aktuálisan észlelt és azonosított tárgyra, vagy a diskurzus terének már meglévő elemére, jelezhet ezenkívül egyedülállóságot is (akár univerzálisan: *a nap*, akár lokálisan: *a díófa a kertben*).

A tér- és időhatározók esetében könnyen belátható, hogy ezek értelmezése a beszélő mindenkor kiindulópontjából történik. Hasonlóan a melléknevekhez, a *már*, a *még*, vagy a *régen* eltérő kontextusban különbözőt jelent. Az *este van már* kifejezés például az univerzális tapasztalat szerint jelezheti a nap végét, azaz egy folyamat lezárulását (*ez már az utolsó felvonás*), de a beszélői intenciónak megfelelően (türelmetlen) várakozást is (*jön már*).

4.1. A több referenciapontot implikáló melléknevek

- (3) (Szerelmi dalok: 104/1)
 Erdő, erdő, sűrű erdő,
 Jaj, de nehéz bejárni!
 De nehéz a kislány szívét
 Szerelemre kicsalni!

Az első két sorban a határozatlan főnevek és a főnévi igenév ragozatlan formája a cselekvés személyhez történő lehorgonyzását bizonytalanná teszik. A két melléknév, a *sűrű*, *nehéz*, skaláris, ezért jelölhet egyfelől egy általános közösségi tapasztalat szerinti minősítést, amelyben a magyar prototipikus erdőhöz viszonyított átlag

¹¹ „definiteness implies (roughly) that the speaker and hearer have both succeeded in establishing a mental contact with the profiled thing instance (i.e. they singled it out for individual awareness)”

szerint értelmezhető a *sűrű* dimenzionális melléknév, a *nehéz* pedig az erdőben haladó ember átlagos tapasztalatát jelzi (szemben például egy úttal). Másfelől azonban, egyéni perspektívából, aktuálisan is jelentheti az egyén elvárásainak megfelelően túl sűrű erdőt, ahol az aktuális cselekvési helyzet az erdőben való előrejutás, amely itt egy lány szívének a meghódítását vagy metaforikusan a szívéhez történő eljutást, annak nehézségét jeleníti meg. A maximálisan objektív első sort érzelemt kifejező indulatszavak követik (*jaj, de*), amelyek már jelzik a szubjektum jelenlétét és a személyes nézőpontot, de az csak korlátozott mértékben érvényesül, hiszen az *itt, most, én* egocentrikus középpont mindvégig implicit marad.

- (4) (Szerelmi dalok: 41)
 Kisdobozi kerek erdő, de magos!
 Közepibe barna kislány, aranyos.
 Hogyha én az erdőnek a szélső fája lehetnék,
 A babámnak vállaira borulnék.

Az erdőt minősítő *magos* és a kislányt jellemző *aranyos* melléknevek itt is szemantikai és pragmatikai fókuszok. A *magos* dimenzionális melléknév objektívabb, közösségi ítéletet is jelenthet, míg az *aranyos* inkább szubjektív értékelést feltételez. Itt is, bár a *de* indulatszó kis mértékben jelzi az egyéni perspektívát, az *erdő* a fizikai térben lehorgonyozatlan, és a lineáris értelmezésben általános, közösségi tapasztalatként jelenik meg. Fontos kiemelni azt, hogy a perspektíva kifejezőeszköze a figyelemirányításban szerepet játszó pragmatikai fókusz is, és jól látható, hogy a *magos* olyan tulajdonságát emeli ki az erdőnek, amely (amellett, hogy *kerek*), metaforikusan a zártságot mint AKADÁLYT jelzi a szerelmi társhoz való közelkerülésben.

- (5) (Szerelmi dalok: 406)
 Mély a Tiszának a széle,
 De még mélyebb a közepe.
 Barna legény kerülgeti,
 Átal akar rajta menni
 Átal akar rajta menni
 Tearózsát szakítani.
 Tearózsa, ne illatozz!
 Reám, babám, ne várakozz!
 Mert ha reám várakozol,
 Akkor meg nem házasodol.
 Gyenge vagy a házasságra,
 Nem illik a csók a szádra.

Az átkelés nehézségeivel kapcsolatosan a Tisza mint földrajzi AKADÁLY profilálódik: mély a széle, még mélyebb a közepe. A *kerülgeti* azt a szándékot és tervezést jelöli, ahogyan a legény szeretne átjutni a túlsó partra, a vonzó-csábító tárgy, a *tearózsa* képében megjelenített szerelmi társhoz. A 2–3. versszak a szerelem beteljesületlenségét vetíti elénk. Innen értelmezve az átkelést fontolgató legény nem csupán az aktuális jelenben szeretne a szerelméhez eljutni, hanem valójában azt fontolgatja, hogy átlépjen-e egy fontos határvonalat a kapcsolatban, amely akár a

házasság is lehet. A folyó tehát a két életszakasz közötti metaforikus választvonal, az átkelés eseményeinek körülményei pedig a kritikus helyzetben lévő legény, mint szubjektum érzelmeit (a nehézségekkel és kockázattal kapcsolatos félelmeit és a hezitálást) ábrázolják. Itt tehát a természeti jelenet mind a közösség szociokulturális tapasztalata, mind pedig az E/3 személyben referált *barna legény* érzelmi megnyilvánulásként értelmezhető.

- (6) (Szerelmi dalok: 360/1)
 Zavaros a Tisza vize, nem tiszta.
 Ráhajtottam kis pej lovam, nem issza.
 Ha nem issza, ráhajtom a széles Dunára,
 Mégsem leszek senki megunt babája.

(6)-ban a *zavaros* melléknév értelmezése lehet kettős. Egyrészt jelezhet egy természeti folyamatokkal kapcsolatos külső állapotot, amely a Tisza áradásának időszakára jellemző. Itt a minősítés referenciális csoportja a Tisza általános állapota, amely az év különböző szakaszaiban tapasztalt vízminőséghez képes kap jelentést, és jelzi, egyértelműen, az áradási időszakot. Másrészt a második sorban kifejezett jelenet szerint egy cselekvési szándéknak is értelmezhető, amelyik a ló itatása. A víz minőségének referenciapontja tehát az itatás sikeressége; a szövegben reprezentált sikertelenség metaforikusan a nő és a megnyilatkozó férfi viszonyában bekövetkező eltávolodást, pontosabban a nő elutasítását jeleníti meg.

Végül egy olyan népdal is előfordul, amelyben – viszonylag ritka jelenséggént – a természeti folyamatok ellenében következik be valamely esemény.

- (7) (Szerelmi dalok: 277)
 Nincsen hideg, mégis befagyott a tó.
 Szép se vagyok, mégis rúlam van a szó.
 Hátha még egy szép szeretőt tartanék:
 Egész világ rúlam tenné a törvényt!

A természeti jelenetben a levegő hőmérséklete és a víz fagyása nem egymást feltételezve jelennek meg. Az értelmezés metaforikus potenciáljára a *hideg* melléknév hívja föl a figyelmet.

4.2. A határozott főnevek

- (8) (Szerelmi dalok: 127)
 Felülről fúj az őszi szél;
 Zörög a fán a falevél.
 – Ugyan, babám, hova lettél?
 Már két este el nem jöttél.

 Már két este el nem jöttél,
 Talán a verembe estél?
 – Nem estem én a verembe,
 Véled estem szerelembe.

Az *őszi szél*, a *fán*, a *falevél* határozott névelővel lehorgonyzott főnevek, amelyek egy általános implicit kiindulópontból szemlélve könnyen azonosíthatók: a szél

a hozzá fűződő konceptuális tapasztalat alapján, a fa és a levél pedig a szél által mozgatott összes tárgyat jelöli. A határozottság tehát a közösségi tapasztalatban ismeretes, konvencionális entitást jelöl, amelynek alapja a tárgy sematikus jegyeit előhívó, könnyű azonosíthatóság, nem pedig az egyediség. A határozott főnevek másik értelmezése a diskurzus résztvevői számára az aktuális kontextusban könnyen hozzáférhető tárgy. Az egyéni perspektíva támogató közege a szél fújásával felidézett percepció, beleértve a zörgést mint hanghatást is és a *felülről* határozószó inherens irányultságát valamilyen viszonyítási ponthoz.

Ehhez hasonlít az alábbi szöveg is:

- (9) (Szerelmi dalok: 126)
 Esik a fürgeteg,
 Lukas a köpönyeg.
 – Eresszé be, babám,
 Mer mögvösz a hideg!

A kettős értelmezést az *a fürgeteg* és az *a köpönyeg* határozott névelős főnevek teszik lehetővé. Az első két sorban a megnyilatkozó itt is implicit, de *a köpönyeg* feltételezi annak viselőjét. Ráadásul az *eső* és a *lukas köpeny* azt implikálja, hogy az beázik, a viselője pedig fázik (4. sor). Így válik az első két sorban kifejtett részben természeti jellegű jelenet a bebocsátást kérő udvarló türelmetlen panaszának részévé.

4.3. A tér- és időviszonyt kifejező határozószók

- (10) (Szerelmi dalok: 173/1)
 Megyen már a hajnalcsillag lefelé;
 Az én babám most megyen hazafelé.
 Lábán van a lagos szárú kis csizma,
 Rásütött a hajnalcsillag sugara.

Az elsőként bemutatott szöveg első sorában a *már* időviszonyt kifejező határozószó kétféle értelmezést tesz lehetővé: egyfelől a napra következő estét, a nap lezárását jelzi (közösségi nézőpontból), amely a nap ciklikus ismétlődésének univerzális tapasztalatán alapul. Másfelől jelezhet személyes attitűdöt is, türelmetlen várakozást, mégpedig a szerelmi társal való találkozásra (erre utal pozitív értékminősítésű megjelenítése is).

Alább a *régen* határozószó időbeli eltávolító funkciót tölt be:

- (11) (Szerelmi dalok: 366/1)
 A csitári hegyek alatt régen leesett a hó.
 Azt hallottam, kis angyalom, véled esett el a ló.
 Kitérted a kezedet, mivel ölelsz engemet?
 Így hát, kedves kis angyalom, nem lehetek a tied.

Itt ugyanúgy két nézőpontból értelmezhető a *régen*: vagy azt az időt jelöli, amely az általános közösségi természeti tapasztalat szerint hosszúnak minősül, ha leesik a hó és megmarad, vagy pedig a személyes perspektívából túl hosszúnak ítélt eltelt időszakot.

Az időviszonyok mellett helyviszonyokban is tapasztalható a kettős értelmezés lehetősége:

(12) (Szerelmi dalok: 322)

Szöged felől, Szöged felől gyün egy fekete felhő.

– Siess, kislány, siess, kislány, mert mögver egy nagy eső!

– Nem sietők olyan nagyon; fáj a szívem, sajog nagyon.

Most tudom már, miér sajog: a szeretőm elhagyott.

A *felől* névtűt és a *gyün* ige szemantikailag implikálnak irányultságot, mégpedig a beszélő térbeli kiindulópontja felé. Ez a hely azonban definiálatlan, jelölhet egy falut vagy egy szubjektumot is. A szubjektum ez esetben a kislány vagy a hozzá közel elhelyezkedő személy lehet, így az időjárási megfigyelés figyelmeztetéssé válik.

5. Összegzés

A vizsgálat a népdalok természeti jeleneteinek értelmezésén belül egy olyan sajátos konstruálási formára irányult, amelyben a pragmatikai viszonyok rekonstruálása a dinamikus értelmezés fő pillérét adja. Ezekben a szövegekben a szövegkezdő természeti jelenet a lineáris értelmezésben közösségi perspektívát feltételez, a szövegben feltáruló érzelmi, szociális üzenet ismeretében azonban, retrospektív módon mindez újraértelmeződik egyéni perspektívából. A közösségi és a személyes nézőpont nem zárja ki egymást, mivel a megnyilatkozó többnyire a közösség halmazának egyede, azonban számottevő különbség van a jelenet értelmezésében a tapasztalati forrás (a közösségi esetében általános tapasztalat, az egyéninél aktuális percepció) és a megnyilatkozás intenciója szempontjából: a közösségi perspektíva ritkán tartalmaz ugyanis kifejtett intenciót, míg az egyéni nézőpontból tett megnyilatkozás mindig valamely konkrét kommunikatív szándékhoz köthető. Ezek a természeti jelenetek tehát nyelvi kifejezésmódjuk által magukban rejtik a kettős nézőpontból való referencialitás lehetőségét, amelyet többek között olyan nyelvi eszközök biztosítanak, mint a fent bemutatott több referenciapontot implikáló melléknevek, a határozott főnevek, vagy a tér- és időviszonyt jelölő határozószók.

Az elemzésekben vizsgált konstruálási struktúra a következő tendenciákkal jellemezhető. Egyfelől a szöveg folyamán a megnyilatkozó szubjektum implicitből explicitté, a perspektíva közösségből egyénivé válik. Ez úgy válik lehetségessé, hogy a szövegkezdő természeti jelenet, amely kezdetben közösségi perspektívát feltételez, később új értelmezést kap, immár a szöveget átható személyes perspektíva részeként. A természeti jelenet konstruálása majd újrakonstruálása a két nézőpontból párhuzamos egy szubjektivizációs folyamattal, mivel amellett, hogy a perspektíva kiindulópontja a megnyilatkozó szubjektumára helyeződik, az teljesen implicit marad, vagy csak kis mértékben (attitűdjelölőkkel) fejeződik ki. Ezáltal válik a természeti jelenet a személyes perspektíva intenciójának részévé (pl. panasz, sóhaj, vágy kifejezése).

Hivatkozások

- Baranyiné Kóczy Judit 2008. Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben. *Magyar Nyelvőr* **132/3**:302–325.
- Baranyiné Kóczy Judit 2011a. Az *erdő* konceptualizációja a magyar népdalokban. *Magyar Nyelv* **107/3–4**:318–325, 398–406.
- Baranyiné Kóczy Judit 2011b. Az időjárás mint szemantikai összetevő a magyar népdalokban. In Parapatics Andrea (szerk.) *Félúton 6: A hatodik Félúton konferencia (2010) kiadványa*. <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/> (2015. 09. 22.).
- Baranyiné Kóczy Judit 2011c. Szövegtípus és deixis: a térdeixis funkciója a magyar népdalban. *Magyar Nyelvőr* **135/1**:36–47.
- Baranyiné Kóczy Judit 2014. Referenciapont, -szerkezet és -lánc a népdalok térszemantikai konstrukciójában. *Magyar Nyelvőr* **138/1**:83–99.
- Bühler, Karl 1934. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2009. A népi konceptualizáció mint jelentésképző érték és stílusalkotó tényező Sinka István költészetében. *Magyar Nyelvőr* **133/3**:275–294.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2013. A szubjektívizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései. *Magyar Nyelvőr* **137/1**:8–30.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2002a. *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 2002b. Deixis and subjectivity. In Frank Brisard (szerk.) *Grounding. The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter. 1–28.
- Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In Angeliki Athanasiadou – Costas Canakis – Bert Cornillie (szerk.) *Subjectification: Various Paths to Subjectivity*. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter. 17–40.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacWhinney, Brian 2005. The emergence of grammar from perspective. In Diane Pecher – Rolf A. Zwaan (szerk.) *Grounding Cognition: The Role of Perception and Action in Memory, Language, and Thinking*. Cambridge: Cambridge University Press. 198–223.
- Németh T. Enikő 2013. Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban. In Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.) *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 112–133.
- Ortutay Gyula – Katona Imre (szerk.) 1975. *Magyar népdalok*. Vol. I–II. 2., bőv. kiad. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

- Pelyvás Péter 1998. A magyar segédigék és kognitív predikátumok episztemikus lehorgonyzó szerepéről. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 3. Szeged: JATE. 117–132.
- Pócs Éva 1983. Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* **XCIV/2**:177–206.
- Sanders, José – Wilbert Spooren 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda R. Waugh (szerk.) *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. (Current Issues in Linguistic Theory 151). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 85–112.
- Siegel, Muffy E. A. 1980. *Capturing the Adjective*. New York: Garland.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping, and acts of meaning. In Theo Janssen – Gisela Redeker (szerk.) *Cognitive Linguistics. Foundations, Scope, and Methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–256.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Takács Szilvia 2006. Folklorisztikai szövegtipológia. Az epikus ráolvasó imádságok. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 63). Budapest: Tinta Könyvkiadó. 182–208.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tribushinina, Elena 2008. *Cognitive Reference Points: Semantics beyond the Prototypes in Adjectives of Space and Colour*. Utrecht: LOT.
- Whorf, Benjamin Lee 1964. Science and linguistics. In John Bissell Carroll (szerk.) *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge: The MIT Press. 212–214.

A szerzőről

Baranyiné Kóczy Judit PhD fokozatát 2014-ben szerezte az ELTE-n, disszertációjának címe *A magyar népdal térszemantikai megközelítése*. Korpusz-alapú, empirikus kutatásai elsősorban a kognitív szemantika, ezen belül a térszemantika, a fogalmi konstruálás és a metaforák vizsgálatára irányulnak.
Elérhetősége: baranyikoczy@gmail.com

Szaknyelvi nyelvhasználat és kommentelés

Egy internetes szakmai honlap cikkeinek és fórumszövegeinek szemantikai-pragmatikai jellemzői

Sólyom Réka

KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Összefoglaló

A tanulmány egy internetes szakmai honlap, a *Menedzsment Fórum* (<http://mfor.hu>) néhány cikkének és a cikkekhez kapcsolódó fórumszöveg-bejegyzéseknek szemantikai-pragmatikai jellemzőit elemzi funkcionális-kognitív keretben. Az elemzések célja azoknak a jelentés- és megértésszervező elveknek a feltárása, amelyek a különféle témájú cikkekben és kommentekben érvényesülnek. Jelen vizsgálat néhány önkényesen kiválasztott idézet elemzésével bemutatja, hogy a fogalmi metaforák és metonímiák, alakzatok, illetve a fogalmi integráció megjelenése a szövegekben nagymértékben segíti a megértési, befogadási folyamatokat. Az elemzések során sor kerül egy- és kétoldalú hálózatként megjelenő szavak, kifejezések elemzésére, valamint egy többoldalú hálózatként megjeleníthető, bonyolultabb felépítésű kifejezés (*digitális kőkorszak*) szemantikai-pragmatikai jellemzőinek bemutatására és grafikus ábrázolására a fogalmi integráció keretében.

Kulcsszavak: szakmai honlap, fórumszöveg, komment, funkcionális-kognitív keret, fogalmi metafora, fogalmi metonímia, fogalmi integráció, irónia

1. Bevezetés

Jelen tanulmány egy meghatározott szakmai témákkal (amelyek például a „Energia”, „HR”, „Logisztika”, „Tőzsde”, „Vállalatvezetés” alkategóriákban olvashatók) foglalkozó internetes honlap, a *Menedzsment Fórum* (<http://mfor.hu>) 2009 és 2015 között keletkezett néhány bejegyzésének szemantikai-pragmatikai jellemzőit vizsgálja. Fontos hangsúlyozni, hogy az elemzések az idézett honlapnak nem az összes, a megadott időszakban létrejött bejegyzését vizsgálják, hanem – a jelen kutatás keretein belüli lehetőségekből fakadóan – néhány jellemző példát ragadnak ki és mutatnak be részletesen.

Az internetes felületeken keletkező szövegek elemzéséről általánosságban elmondható, hogy ezek a szövegek több okból is alkalmasnak bizonyulhatnak az elemzendő jellemzők vizsgálatára: fontos kiemelni, hogy – a közvetítő közegből és az internet adta lehetőségekből fakadóan – a honlapokon megjelenő cikkekhez, hírekhez sok esetben, így a *Menedzsment Fórum* esetében is gyors befogadói reakciókra van lehetőség. Az olvasók fórumokon, fórumszöveg-bejegyzésekben, kommentekben oszthatják meg véleményüket, kritikájukat, kérdéseiket, amelyekre a vizsgált honlapon gyakran választ is kapnak a kommentelt cikk szerzőjétől vagy a



fórumot olvasó többi felhasználótól. A kommentelési lehetőségekből, az így kialakuló kommunikáció körköröséből fakadóan sok esetben az „írott-beszélt” szöveg-típushoz (Bódi 1998: 186) hasonló párbeszéd alakul ki. Másik haszna az internetes szövegek vizsgálatának, hogy jól adatolhatóak, valamint a megfelelő elérési útvonalra kattintva bármikor gyorsan visszakereshetők. Ennek a visszakereshetőségnek a következtében nyomon lehet követni azokat a bejegyzéseket is, amelyek újabban keletkeztek.

Ezeknek a lehetőségeknek köszönhetően elmondható az internetes honlapokról, illetve a fórumszövegekről és blogbejegyzésekről, hogy jó korpusznak bizonyulhatnak szemantikai és pragmatikai vizsgálódásokra (is) (vö. Dér 2004).

Jelen tanulmánynak az említett honlap vizsgálatával több célja van: 1) kiválasztott szövegek (cikkek, címek, kapcsolódó bejegyzések) elemzésével feltárja azokat a jelentésszervező elveket, amelyek lehetőséget biztosítanak a hozzászólók és általában az olvasók (szakemberek és nem szakemberek) számára a szakmai témakörökhöz tartozó terminusok, kifejezések, szövegek megértéséhez; 2) az 1) célhoz kapcsolódóan fontosnak tűnik annak nyomon követése, hogy a cikkekben feltárt jelentésszervező elvek megjelennek, ha tetszik, „továbbélnék”-e a cikkekhez kapcsolódó bejegyzésekben (tehát pl. egy fogalmi metafora megjelenése milyen további, az adott fogalmi metafora szemantikai hálójába illeszkedő metaforikus nyelvi kifejezések megjelenésére ad lehetőséget); 3) további lehetőségként a tanulmány bemutatja egy kifejezés lehetséges grafikus ábrázolását a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs modell (blendingelmélet, Fauconnier–Turner 1998a; 1998b; 2003; 2009) keretében (vö. pl. Súlyom 2014).

Az elemzések hipotéziseként a következő feltevés fogalmazható meg: szaknyelvi szövegekben sok olyan jelentésszervező elv működik, amelyek segítséget nyújthatnak a megértésben az olvasók és a kommentelők számára is, legyenek akár szakemberek, akár „laikusok” (vö. pl. Domonkosi 1999; Hámosi 2012; Súlyom 2012: 263–299; Szili 2004: 39–64; Temmerman 2002; 2007). A jelentéskonstruálást segítő folyamatok közül jelen írás elsősorban a szemantikai és pragmatikai jellemzőkre fókuszál, bemutatva néhány, a választott korpuszból származó, releváns példát.

A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem BTK-n 2015. május 29-én rendezett *Pragmatikai Kerekasztal V.* című rendezvényen elhangzott előadás alapján készült.

2. Előzmények

A most bemutatandó elemzések alapját olyan vizsgálódások adják, amelyeket az elmúlt években a mai magyar nyelvben megjelenő neologizmusokkal kapcsolatban, elsősorban a neologizmusok szemantikai szerkezetéhez kapcsolódóan végeztem funkcionális-kognitív keretben (l. pl. Súlyom 2012; 2014). Meg kell említeni, hogy az ilyen jellegű elemzések esetében nagy segítséget nyújtanak a bizonyos időközönként adatközlők több, életkori szempontból különböző csoportjában (pl. általános és középiskolások, egyetemi hallgatók, felnőttek) felvett kérdőíves vizsgálatok.

A kérdőívekből származó adatokon kívül szintén segíthetnek azok a megbeszélések, elemzések, amelyeket a Károli Gáspár Református Egyetemen tartott szemináriumokon (elsősorban az MA-képzés keretein belül) végeztünk a hallgatókkal. Ezeknek az óráknak (például Stilisztika, Stilisztika és retorika, Szöveg- és

stíluselemzés) a keretében lehetőség nyílik arra, hogy egy-egy kiválasztott, nem feltétlenül csak szépirodalmi szöveget előre megbeszélte szempontok alapján elemezzünk, megbeszéljünk. Mivel napjainkban nagy érdeklődést váltanak ki az egyetemisták körében is az internetes szövegek, a hallgatók számára kiadható közös vagy önálló elemzésre is egy-egy, a *Menedzsment Fórumon* szereplőkhöz hasonló szöveg. A tapasztaltak megbeszélése, csoport- vagy kooperatív munka esetén összehasonlítása, összegzése jó lehetőséget biztosíthat annak bemutatására, hogy hogyan lehet komplex, több szempontot figyelembe vevő elemzést készíteni különféle internetes szövegműfajokból. A szemináriumon folyó munkából nem egy alkalommal született már további kutatás, amelyet aztán (a tanárképzés szerkezetének jelenleg is tartó átalakulása miatt egyelőre elsősorban BA szinten) szakdolgozat vagy OTDK-dolgozat keretében bővített, dolgozott ki a szerző.

3. Elméleti keret

A bemutatandó jelenségek elemzésére funkcionális-kognitív keretben kerül sor. Szemantikai szempontból a talált jellemzőkben olyan jelentésszervező elveket keres a vizsgálódás, mint a fogalmi metafora (Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2005), a fogalmi metonímia (Kövecses–Radden 1998; Panther–Thornburg 2003; 2006), illetve a mentális terek (*Mental Spaces*) elméletén alapuló fogalmi integrációs elmélet (*Conceptual Integration*) vagy más néven blendingelmélet (Fauconnier–Turner 1998a; 1998b; 2003; 2009). Utóbbi – a fogalmi integrációs folyamat felépítésének köszönhetően – alkalmas lehet arra, hogy nemcsak szemantikai, hanem pragmatikai jellemzőket is magába sűrítsen.

A mentális terek „(...) kis fogalmi egységek, melyeket a gondolkodás és a beszéd során hozunk létre a szituációbeli megértés és cselekvés céljából” (Fauconnier–Turner 1998a: 137, fordítás tőlem).¹ Ez a jellemző különösen fontos lehet a fórum-szöveg-bejegyzések esetében, hiszen a műfajból fakad, hogy egyfelől nincs lehetőség arra, hogy hosszasan, részletesen, az írott nyelvre jellemző módon megfogalmazza mondanivalóját a kommunikátor (ebből is következik a már említett „írott-beszélt” jelleg). Másfelől pedig ebben a kommunikációs formában nem vesznek részt azok a nem verbális csatornák, amelyek megkönnyíthetik például a gúny vagy az ironia befogadását. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a mentális terek valamely adott foratókönyv entitásainak és viszonyainak részleges reprezentációi, melyeket a beszélő valamilyen módon megért (Coulson–Oakley 2000: 176–177) – ki kell emelni a „részleges” jelzőt, hiszen ennek következtében is létrejöhetnek olyan szemantikai és pragmatikai jellemzők, amelyek következtében humor vagy az előbb említett ironia és gúny kialakulhatnak. Meg kell továbbá említeni a diszkurzusban iránymutatóként funkcionáló térépítő elemeket (Fauconnier 1985: 16); ezek szófajukat tekintve lehetnek prepozíciókra utaló kifejezések, határozószók, kötőszók is. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a mentális terekre nagyfokú rugalmasság és széles körű felhasználhatóság jellemző, kialakulásuk ugyanakkor nem esetleges: a pragmatikai kapcsolók, a szövegben megjelenő nyelvi kifejezések biztosítják a kapcsolatot a különböző terek között (Tolcsvai Nagy 2010: 98).

¹ „Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action.”

A fogalmi integráció folyamatának – szakirodalomtól függően – többféle felosztása ismert. Fauconnier–Turner kerethálózatokat, egyoldalú és kétoldalú hálózatozatokat (Fauconnier–Turner 1998b: 276) különít el, Benczes, illetve Kövecses–Benczes pedig szimplex, tükör-, egyoldalú és kétoldalú hálózatokról ír (Benczes 2006: 54–57; Kövecses–Benczes 2010: 179–187). Ezek az elrendeződések alapvetően a blending során megjelenő mentális terek elrendeződésére utalnak; tény azonban, hogy alapvetően a következő terekkel lehet számolni a folyamat során: bemeneti terek (*input spaces*), fakultatív generikus tér (*generic space*), integrált tér (maga a blend; *blended/integrated space*).

Mivel a fogalmi integráció folyamata nem „fix”, rögzített mentális terekkel dolgozik, mint a metaforák, metonímiák fogalmi tartományai, íkm-jei (idealizált kognitív modelljei), hanem folyamatosan, a diskurzus során dinamikus alakítható fogalmi egységekkel, amelyek nemcsak szemantikai, hanem fonológiai, grammatikai, pragmatikai jellemzőket is képesek konceptualizálni (vö. Solyom 2012: 288), feltételezhető, hogy „A (...) fogalmi elegyítés (...) modellje ígéretesebbnek mutatkozik az ad hoc metaforák és a megértés mint »on-line« folyamat magyarázatában, mint elődje”, hiszen „Mentális terekről beszél, amelyek dinamikus és időleges képződmények” (Nemesi 2009: 42). Ezek a jellemzők különösen fontosak annak ismeretében, hogy „A szemantikai jelentés a konvenciókon alapul, a beszédhelyzet ismerete nélkül előre jelezhető, igazságfeltételekkel jellemezhető, szabályokkal leírható. A pragmatikai jelentésre ennek ellentettje igaz. Meghatározásához szükségesek nyelven kívüli információk, annak a szűkebb vagy tágabb értelemben vett helyzetnek az ismerete, amelyben a szóban forgó megnyilatkozás elhangzik. A beszélőt és partnerét létrehozásában és dekódolásában nem szabályok, hanem kommunikációs vezérlő elvek irányítják” (Szili 2004: 62). Tény, hogy „(...) sem a szemantika, sem a pragmatika nem képes egyedül, a másikat kizárva boldogulni a megértés problémájának egészével, ezért nem is törekedhet efféle privilegizált pozícióra” (Nemesi 2009: 100), éppen ezért lehet gyümölcsöző, ha az elemzett szövegek szemantikai-pragmatikai jellemzőit olyan, „rövid távú” és flexibilis képződmények segítségével ábrázoljuk, mint amilyenek a fogalmi integráció mentális terei.

4. Esettanulmányok

A következőkben esettanulmányok bemutatására kerül sor a 3. pontban vázolt elméleti keretben.

A korpuszként szolgáló *Menedzsment Fórumról* származó bejegyzésekben található jelentésszervező elvekről, amelyek elemzésére a fogalmi metafora- és metonímiaelmélet keretében, illetve a fogalmi integrációs elmélet keretében kerül sor, elmondható, hogy a legjellemzőbb rájuk az, hogy egyoldalú vagy kétoldalú fogalmi integrációként (Benczes 2006: 56–57; Kövecses–Benczes 2010: 182–184) megjeleníthető nyelvi kifejezéseket tartalmaznak. Ezek a hálózatok tágabban véve a közös szociokulturális előismereteknek, szűkebben véve pedig a beszédhelyzetből fakadó jellemzőknek (a kontextus, a kód, az üzenet stb. közös ismerete) köszönhetően az olvasók és a kommenteket írók számára is általában eléggé gyorsan dekódolhatók, így a megértés ritkán ütközik akadályokba. A megértési folyamatokon túl viszont érdemes kitérni az elemzések során azokra a pragmatikai jellemzőkre is, amelyek – különösen a fórumszöveg-bejegyzésekben – igen gyakran befolyásolják

a közlés tartalmát, magát az üzenetet (pl. irónia, gúny vagy helyreigazítás, rendreutasítás formájában): „Pragmatikai szempontból az irónia alkalmazásával lehetővé válik az implicit értékelés: a megnyilatkozó kétségbe vonja az ironikusan mondottak eredeti kiindulópontjának (értékelési centrumának) megfelelőségét, helyénvalóságát az adott diskurzusban, amelyhez általában leginkább kritikai attitűd kapcsolódik, és egyúttal az általa ajánlott értékelési centrum adekvátabb voltát implikálja” (Tátrai 2008: 311–312). A felajánlott „értékelési centrum” mintegy mérceként való megadása kifejezetten jellemző az internetes fórumokon olvasható bejegyzésekre: a kommentelők implicit és gyakran egészen explicit módon is rendreutasítanak, bírálnak, ellentmondanak az előtűk „szólóknak”, sok esetben még az udvariasság maximáját is megsértve: „Az egyes fórumszabályzatokban szereplő elvek és előírások így nem valódi korlátként, inkább csak normákként működnek: ezeken belül viszonylag tág mozgásteret marad a felhasználóknak, akik aktívan, egyéni céljaiknak megfelelően és partnereikkel együttműködve alakítják stílusukat” (Hámori 2012: 230).

Az elemzett hálózatok másik típusát olyan nyelvi kifejezések alkotják, amelyek a megadott elméleti keretben bonyolultabb, többoldalú hálózatként (Benczes 2006: 57; Kövecses–Benczes 2010: 185–187) megragadható fogalmi integráció segítségével válnak dekódolhatóvá. Ezeknek az esetében is érdemes elemezni a megjelenő szemantikai és pragmatikai jellemzők együttes működését, funkcionálását a szövegben.

A következőkben először néhány egy- és kétoldalú integrációként elemezhető nyelvi szerkezet, ezek után pedig egy többoldalú hálózat bemutatására kerül sor. A szemantikai-pragmatikai jellemzőket az egyes alpontokban egy-egy témához (jellemző módon a bejegyzések, cikkek címeiből adódó témákhoz) kapcsolódóan adom meg, majd a tematikus csoportokon belül kerül sor a jellemzők részletes bemutatására.

4.1. Egy- és kétoldalú hálózatok az elemzett honlap cikkeiben és fórumán

4.1.1. A gazdaság alakulása mint téma

Az első példa az idézett honlap fórumáról, a *Váratlan meglepetés: remekelt a gazdaságunk* című cikkhez² íródott reakcióként, és egy orientációs metaforatípust (Kövecses 2005: 51–52; Kövecses–Benczes 2010: 92) képvisel:

- (1) A magyar lakásépítés 100 éves *mélypont*on volt tavaly. (...) Mit lehet erre mondani? Hajrá magyarok húzzatok bele, érétek el az 1000 éves *mélypont*ot!³

A hozzászólás érdekessége, hogy – az adott kontextusban – többféle metaforatípust is megjelenít: egyrészt beletartozik a már említett orientációs típusba, ennek értelmében a FENT POZITÍV, LENT NEGATÍV jellemző emelkedik ki, ekképp ad hangot negatív véleményének a hozzászólás írója. Másfelől viszont metonimikusan

² 2015. február, forrás: http://mfor.hu/cikkek/Varatlan_meglepetes_elmaradt_a_lassulas.html, letöltés ideje: 2015. május 10.

³ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/77297.html>, letöltés ideje: 2015. május 10., kurziválás tőlem

megjelenik egy SKÁLA IKM⁴ (vö. Kövecses–Benczes 2010: 67) is, amelynek értelmében ez a MÉLYSÉG–MAGASSÁG egyértelműen mérhető lesz a hozzászólás bejegyzőjének szándéka szerint. A mérhetőség, skalaritás ebben az esetben teljesen jogos, hiszen valószínűleg rendelkezésre állnak olyan konkrét (statisztikai) adatok, amelyek az ügyben érvként hozhatóak fel (más kérdés, hogy a bejegyzés szerzője birtokában van-e ezeknek az adatoknak, ez ugyanis nem derül ki a további hozzászólásokból); bizonyosnak tűnik azonban, hogy egy országban a lakásépítések száma mérhető, több- (akár száz-) éves szinten összehasonlítható. Ennek a feltételezett skálának, illetve az előző száz év adatainak vázolásával válik lehetővé a MÉLYPONT-metaphora alkalmazása.

A SKÁLA IKM, majd a felszólítás (*Hajrá, magyarok!*) megjelenésével ugyanakkor érezhetően ironikus hangvétellé válik: a biztatás a MAGASSÁG elérése helyett a MÉLYPONT elérésére vonatkozik, így fejezi ki egyet nem értését a honlap cikkének tartalmával („Remekelt gazdaságunk”) a komment írója.

4.1.2. A forint erősödésének témája

A következőkben bemutatandó két metafora példa arra, hogy milyen sokfajta, egymástól teljesen különböző mentális asszociációt nyithat meg egy-egy téma. A *Na de miért erősödik a forint*⁵ című cikkhez íródott fórumbejegyzések között a vonatkozó kifejezések többféle fogalmi metaforához tartozó metaforikus kifejezéseként jelentek meg, a következőképpen:⁶

- (2) Mit akartál mondani? Hogy hamis a megadott árfolyam?
- (3) óóó, nincs itt hamis árfolyam.. elfogadott ez minden téren
- (4) Mikor csak pár tizedről van szó, akkor mindig *előkerülhet a kalapból* valami szenzációs adat.

A fenti bejegyzésekben látható, hogy a (2)-es és a (3)-as bejegyzésekben a metaforikus kifejezés a PÉNZMOZGÁS VÍZSZINTVÁLTOZÁS, míg a (4)-es bejegyzésben az ADATELEMZÉS BÜVÉSZMUTATVÁNY fogalmi metaforához kapcsolódik. Mindhárom bejegyzésben ismét megjelenik az irónia: az (2)-es és a (3)-as bejegyzés szerzője úgy tesz, mintha nem hinne egy korábbi komment írójának, és – látszólag – hitetlenkedve, kérdésekkel („Mit akartál mondani?”) és tagadással („óóó, nincs itt hamis árfolyam”) fejezi ki véleményét (vagyis: mindkét szerző szerint hamisak a megadott adatok). A PÉNZMOZGÁS VÍZSZINTVÁLTOZÁS metafora igen gyakran kapcsolódik a pénzügyi témához, ez a teljesen begyakorlott metafora tehát feltételezhetően közhelyként minden fórumozó és cikkolvasó számára.

A (4)-es bejegyzés írója még egy újabb metaforikus kifejezéssel is megtoldja kijelentését: az adott kontextusban előhívja ugyanis az ADATELEMZÉS BÜVÉSZMUTATVÁNY fogalmi metaforát: az „*előkerülhet a kalapból* egy szenzációs adat” kifejezés a varázslat, a cirkusz és a bűvészműtatvány fogalmi köréhez irányítja az olvasót,

⁴ Az IKM (idealizált kognitív modell), illetve fogalmi keret elnevezéssel kapcsolatban l. Kövecses–Benczes 2010: 51–62). Jelen írásban a jelenség megnevezésére az IKM-et használok.

⁵ 2015. február, forrás: http://mfor.hu/cikkek/Na_de_miért_erősödik_a_forint_.html, letöltés ideje: 2015. május 12.

⁶ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/77193.html>, letöltés ideje: 2015. május 12., kurzívák tőlem

így fejezve ki a szerző egyetértését a korábbi fórumozókkal. Implicit módon jelenik tehát itt meg ismét a HAMISSÁG, így kapcsolva hozzá a bejegyzést az előző hozzászólásokhoz: kulturálisan feltételezhető, hogy az olvasók tisztában vannak a *bűvészmutatvány* forgatókönyvével, és ennek megfelelően azzal is, hogy amit egy ilyen bemutatóban látnak, az nagyon gyakran hamis, pusztán szemfényvesztés.

Az ironia implicit megjelenése kommunikációs szempontból közösségformáló erővel is bírhat: a fórumozók számára ugyanis a bennfentesség, az egy közösséghez tartozás, sőt – mint a 4.1.2.-ben bemutatott példák is bizonyítják – a cinkosság érzését is biztosíthatja. Igaz ugyanakkor az is, hogy – mivel nyilvános, bárki által olvasható internetes felületről van szó – fontos, hogy olyan fogalmi metaforákat használjanak a hozzászólók, amelyek segítségével a fórumot ritkábban olvasó „laikusok” is azonnal dekódolhatják a szerzők állásfoglalását, véleményét az üggyel kapcsolatban.

4.1.3. A házépítés mint téma

Az ikerházépítés témája a *Bealkonyul az ikerházaknak?*⁷ című cikkben, illetve a hozzá kapcsolódó kommentekben jelent meg.

Mint látható, már a cikk címében is két, jól ismert, begyakorlottnak, tehát könnyen felismerhetőnek tekinthető metafora található: az *ikerház* esetében forrástartományként az emberi ikrek esetében megjelenő tulajdonságokkal (hasonlítanak egymáshoz, egyidősek, közel állnak egymáshoz stb.) jellemezhető szerkezeti metafora, míg a *bealkonyul* esetében a SÖTÉTSÉG ROSSZ, illetve az EMBERI ÉLETCIKLUS EGY NAP ontológiai metaforák jelennek meg (az ontológiai metaforára l. pl. Kövecses 2005: 50; Kövecses–Benczes 2010: 91–92), utóbbi fogalmi metafora tehát egyszersmind koherens az *ikerház* kifejezéssel is a tekintetben, hogy mindkettő esetében megjelenik az EMBERI ÉLETCIKLUS a fogalmi metaforában (a *bealkonyul* esetében cél-, az *ikerház* esetében forrástartományként).⁸ A *bealkonyul* a *be* igeekötővel, illetve magának az *alkonyodás*nak a szemantikájával befejezettséget, megváltoztathatatlanságot fejez ki, így válik baljóssá a címben leírt jelenség.

Azon túl, hogy a cikk címében két, egymástól ilyen nagymértékben különböző metafora jelenik meg, érdemes megvizsgálni a kapcsolódó bejegyzéseket is. Érdekes, hogy a kapcsolódó – nem nagyszámú – bejegyzések között volt olyan, ahol teljesen más fogalmi metafora jelent meg, de megfigyelhető olyan is, ahol cikkben szereplő ontológiai metaforához (SÖTÉTSÉG–VILÁGOSSÁG) kapcsolódó metaforikus kifejezések jelentek meg. Az alábbiakban e két típusú hozzászólásra következik egy-egy példa.

Az (5)-ös számú hozzászólásban egy teljesen más metafora kapcsolódik a témához:⁹

- (5) Mao egy (INGATLAN)PARADICSOM. Nezzetek meg az osztrak, vagy barmelyik ny-europai ország fovarosanak arait.

⁷ 2009. március, forrás: http://www.mfor.hu/cikkek/Bealkonyul_az_ikerhazaknak_.html, letöltés ideje: 2015. május 10.

⁸ Köszönöm lektoromnak, hogy felhívta a figyelmemet a két metaforikus kifejezés koherenciájára.

⁹ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/14909.html>, letöltés ideje: 2015. május 10., a metafora kiskapitális kiemelése tőlem

Az (5)-ös hozzászólás írója egy régi keletkezésű, elterjedt és gyorsan dekódolható, de implicit (csonka) metaforát (PARADICSOM) alkalmaz. A RENDKÍVÜL KEDVEZŐ HELY PARADICSOM (ÉKSz.²: 1058) metafora érdekessége és egyben újszerűsége ugyanakkor abban rejlik, hogy az összetett szó (*ingatlanparadicsom*) előtagját zárójelezi a kommentelő. Úgy tűnik, mintha nem feltétlenül akarná metonimikusan kizárólag az ingatlanpiacra szűkíteni a *paradicsom* jellemzőit; különös jelentőséget kap ez a törekvés a második mondat tartalmának (összehasonlítás már országokkal) ismeretében. Az erős felhívó jelleg (*nézzétek meg*), illetve a „nem-paradicsomi” állapot kiterjesztése „bármelyik” nyugat-európai országra némileg túlzásnak hat, pragmatikai, illetve retorikai szempontból viszont egyértelműen az erős szembeállítást szolgálja.

A fenti fogalmi metaforához képest erősebben, de más funkcióval kapcsolódnak a cikkben megjelenő SÖTÉTSÉG–VILÁGOSSÁG fogalmi metaforához a (6)-os bejegyzésben megjelenő metaforák:¹⁰

- (6) *Az ÉREMnek mindig két oldala van és bizonyára az Ön szemszögéből Önnek igaza van, azonban engedje meg, hogy mi egy másik oldalról világítsuk meg ezt a témát: (...)*

A bejegyzés szerzője itt, ha úgy tetszik, dupla metaforikus utalással mutatja be azt, hogy a korábbi megjegyzések által sugallt kép sokkal árnyaltabb, bonyolultabb, mint azt a többi fórumozó gondolta. Ezt a hatást az ÜGY ÉREM (két oldala, két szemlélési lehetősége lehet, és elképzelhető, hogy ezek teljesen különbözőek, így nem szabad „első ránézésre” ítélni az ügygel kapcsolatban), illetve az ÜGY/TÉMA TÁRGY (három dimenzióban látható dolog, és elképzelhető, hogy vannak olyan részei, amelyek sötétségben maradnak, ezért a teljes megtekintéshez meg kell világítani) metaforákkal éri el. Valójában mindkét metaforikus kifejezés a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metafora metaforikus kifejezéseként fogható fel, ennek a hatókörébe tartozik. Érdekes azonban, hogy ilyen rövid hozzászólásban, mindössze egy mondatnyi különbséggel használja a hozzászólás írója őket: célja ezzel a halmozott használattal feltehetőleg az, hogy igen erősen érzékeltesse a helyzet összetettségét, rejtett tulajdonságait (akár veszélyeit is). Mindezek következtében a meggyőzés ereje, befolyásoló hatása felnagyítható, hiszen mindkét metafora az ember napi tapasztalataira (háromdimenziós létezés, világosság–sötétség ellentéte) támaszkodik, így cáfolhatatlan érvként jelenik meg a bejegyzésben.

4.1.4. Autógyárak versenye

Az ehhez a témához kapcsolódó cikk címe az idézett honlapon a következő volt: *Rámászott a Renault az Opelre*.¹¹ Bár az alcím („Vészesen megközelítette a Renault az Opelt az európai eladási adatok szerint, pedig a rüsselsheimiek is az átlagot meghaladó mértékben nőttek”) magyarázza a főcímet, úgy tűnt, hogy a fórumozók számára meglehetősen erőltetett, felesleges (mint a bejegyzésekből kiderül, első sorban szexuális) utalásokat tartalmazó mentális tereket nyitott meg a főcím.

¹⁰ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/14909.html>, letöltés ideje: 2015. május 10., kiskapitális és kurzivált kiemelések tőlem

¹¹ 2014. július, forrás: http://www.mfor.hu/cikkek/Ramaszott_a_Renault_az_Opelre.html, letöltés ideje: 2015. május 14.

Az alcímben szereplő *megközelít* ige használata nagy valószínűséggel előhívja a PIACI VERSENY AUTÓVERSENY fogalmi metaforát, főleg akkor, ha figyelembe vesszük a tényt, hogy autómárkák versenyéről van szó. Ezt a gyakori metaforát tehát igen jól lehet alkalmazni az autógyártás témájában: a VERSENY helyezéseinek, győztesének, vesztesének stb. elterjedt, begyakorlott és így könnyen értelmezhető voltára hívja fel a figyelmet az egyik kommentérszlet:¹²

- (7) (...) És ha már ilyen címet ad a cikkének, akkor illetet volna növekedés szerinti *rangsort felállítani*. Amiben 1. Renault 2. Opel 3. Ford... Gratulálók!!!

A (7)-es számú szövegrészlet szerzője azon túl, hogy megerősíti a VERSENY IKM-et a *rangsor* metaforikus kifejezés használatával, rosszallásának is hangot ad a cikk címével, illetve tartalmával kapcsolatban: felhívja a figyelmet arra, hogy nemcsak a cikk címét érzi inadekvátnak, hanem tartalmi hibát is talált a cikk tartalmában. A *Gratulálók!!!* szó megjelenése és a mondatzáró három felkiáltójel pedig ismét ironikusan mutat rá a cikk írójának a kommentelő szerint nem megfelelő tartalmú és stílusú közlésére.

A (7)-es számú szövegrészlet kezdetén pedig ugyanez a szerző a következő, inkább a gúny kategóriájába tartozó retorikai kérdést intézi a cikk szerzőjéhez:¹³

- (8) Tisztelt (...) cikkíró! Tudja *hogy ki mászott kire*, mielőtt ön megszületett?

A (8)-as számú bejegyzésben ismét megjelenik a *rámászik* metaforikus kifejezés, ám poliszemiájának köszönhetően a komment szerzője más jelentésben használja, mint a cikk szerzője. Míg ugyanis utóbbi a VERSENY IKM-hez kapcsolódóan alkalmazta (autógyárak versenyeznek, egy versenyben szorosan megközelítheti egyik versenyző a másikat, azaz szleng kifejezéssel élve *rámászhát*), addig a kommentelő a VERSENYBELI KÖZELEDÉS SZEXUÁLIS KÖZELEDÉS metaforát hívja elő: ezt egyértelműen megerősíti a szövegkörnyezet (élőlényekre utal a *ki* névmás használata, illetve a „mielőtt ön megszületett” következmény megjelölése is ezt a metaforát juttatja az olvasó eszébe). A *rámászik* ige más jelentésben történő használata, a másik jelentésre való implicit utalás két funkciót is betölthet az idézett szövegkörnyezetben: egyfelől ironikus és/vagy humoros megközelítést tesz lehetővé, másfelől bírálja a cikknek a komment szerzője szerint nem megfelelő szóhasználatát, így mutatva rá arra, hogy a hozzászóló szerint a cikk írója megszegi a mód maximáját (vö. Grice 1975: 46).

A *rámászik* igének második jelentésben történő alkalmazására aztán egy másik kommentelő is reagált, a következő humoros – és a cikk eredeti témájához már egyáltalán nem kapcsolódó – bejegyzésében:¹⁴

- (9) És most megyek, és *rámászkok* a nőmre!

¹² forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/72807.html>, letöltés ideje: 2015. május 14., kurzivált kiemelés tőlem

¹³ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/72807.html>, letöltés ideje: 2015. május 14., kurzivált kiemelés tőlem

¹⁴ forrás: <http://mfor.hu/forum/topik/72807.html>, letöltés ideje: 2015. május 14., kurzivált kiemelés tőlem

A (7)–(9)-es bejegyzésekben megjelenő metaforikus kifejezések pontosan rámutattak arra, hogy milyen érzékenyen reagálnak a felhasználók (olvasók) egy „kommentelhető”, hozzászólásokat megengedő szakmai honlap esetében az inadekvát nyelvhasználatra. Külön érdekessége az idézett hozzászólásoknak, hogy nem is a cikk tartalmával, hanem nyelvi, stilisztikai megszerkesztettségével kapcsolatban éltek a hozzászólási lehetőséggel az olvasók, pontosan rámutatva a cikk címében megjelenő stílustörésre.

4.2. Egy többoldalú hálózat részletes bemutatása: *digitális kőkorszak*¹⁵

2014 októberében jelent meg az elemzett honlapon a *Jöhet a digitális kőkorszak* című cikk.¹⁶ A cikk címét nagymértékben magyarázza az alcím, amely az adott időszakban aktuális közéleti eseményre utal: „Számos internetes szolgáltatásról lemondhat az átlagos jövedelmű magyar felhasználó, ha a kormány felső korlát nélkül vezeti be az internetadót”.

Szemantikai, pragmatikai, valamint kommunikációs szempontból érdemesnek tűnik ezt a cikket, illetve a hozzá kapcsolódó bejegyzéseket részletesen elemezni. Első olvasásra is feltűnik ugyanis, hogy nemcsak magában a címben, az alcímben, továbbá magában a cikk szövegében, hanem a kapcsolódó fórumszöveg-bejegyzésekben megjelenő fogalmi metaforák, metonímiák, valamint összetettebb jelentésszervező elvek igen koherens egészet alkotnak, és a hapaxszerű szóhasználattal és a hozzá kapcsolódó asszociációk, mentális terek megnyitásával segítene az ábrázolt helyzetnek nemcsak a megértésében, hanem egyben értékelést is adnak, véleményt is formálnak a kapcsolódó tartalomról.

A fentiek értelmében, valamint annak érdekében, hogy a *digitális kőkorszak* fogalomhoz kapcsolódó jellemzők elemzése a fogalmi integrációs elmélet keretében lehetővé váljon, először egy elméleti kiegészítésre, utána pedig a honlap cikkében és a hozzá kapcsolódó kommentekben megjelenő vonatkozó kifejezések részletes elemzésére kerül sor. E jellemzők együttes felhasználásával lehetővé válhat a szemantikai-pragmatikai jellemzők részletes feltárása, illetve a címadó kifejezés grafikus ábrázolása is.

4.2.1. *Sűrítés (compression) a fogalmi integrációban*

A Fauconnier–Turner szerzőpáros egy 2009-es előadásában¹⁷ bevezeti a sűrítés (*compression*) fogalmát. Meghatározásukban ennek a kölcsönzési folyamatnak a lényege a következő (Fauconnier–Turner 2009):¹⁸ „Ha egy bemenet tömör integrációval rendelkezik, egy másik viszont nem, akkor a tömör integráció kivétítése a

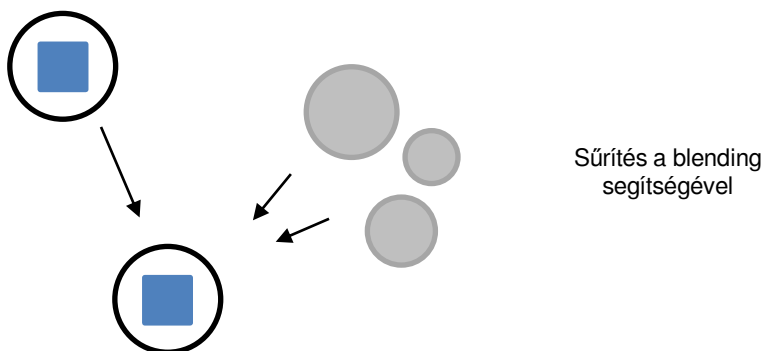
¹⁵ A kifejezésről el kell mondani, hogy nem az mfor.hu-n jelent meg elsőként: a Google találatai szerint (2015. augusztus 22.) már 2007-ben is feltűnt az interneten: <http://infovilag.hu/hir-7557-oldal-info-az-elo-magyar-digg.html>. Köszönöm lektoromnak, hogy felhívta a figyelmemet a kifejezés korábbi megjelenéseire.

¹⁶ forrás: http://www.mfor.hu/cikkek/Jon_a_digitalis_kokorszak.html, letöltés ideje: 2015. május 11.; a kiemelések itt és az idézett kommentekben tőlem származnak

¹⁷ forrás: <http://case.edu/artsci/cogs/LSA-8jul09-1.pdf>, letöltve: 2014. február 03.

¹⁸ „When one input has an existing tight integration but the other one does not, the tight integration can be projected to the blend with the effect that the other input is compressed as it is projected to the blend”

blendbe elősegítheti a másik bemenet összesűrítését a blendbe történő kivetítés során.” A folyamatot Fauconnier–Turner a következő sematikus ábra segítségével szemlélteti:



1. ábra.

A sűrités (compression) ábrázolása Fauconnier–Turnernél (2009)

A fentiekből következik, hogy a sűrités, tömörítés folyamata jó lehetőséget biztosíthat a többféle, például fonológiai jellemzőket (pl. szójáték, rím, vö. Benczes 2014; Sólyom 2014: 71–74), szemantikai (metaforikus, metonimikus) kiterjesztést, valamint különféle pragmatikai jellemzőket tartalmazó jelentésviszonyok szerkezetének ábrázolására. Az ábrázolást elősegítendő, célszerűnek látszik röviden áttekinteni a vizsgált cikkben, illetve a kapcsolódó hozzászólásban megjelenő legfontosabb szemantikai-pragmatikai jellemzőket.

4.2.2. Az integrációban részt vevő terek: a DIGITÁLIS VILÁG részei

Az elemzett szövegrészekben elsősorban fogalmi metaforák, illetve kapcsolódó metaforikus kifejezések figyelhetők meg.¹⁹ Ezeket – a fogalmi integráció keretében történő grafikus ábrázolás érdekében – szemantikai szempontból két nagy csoportra célszerű osztani: a DIGITÁLIS VILÁG IKM-hez, valamint a NEM DIGITÁLIS VILÁG IKM-hez kapcsolódó metaforikus kifejezésekre.

Kezdjük a DIGITÁLIS VILÁG-hoz szorosabban vagy lazábban tartozókkal! Rögtön a cikk elején esik szó a „hardcore” facebookozóról:

- (10) Egy „hardcore” facebookozó akár egy ezressel is megdobhatja a havi internetszámlát (...)

Mint az a (10)-es számú bejegyzés kurzív kiemeléséből látható, a cikk szerzője a 'kemény' (vagyis a közösségi oldalt intenzíven használó) felhasználó jelzőjeként a *hardcore* szót használja. A jelző korábbi (például zenére, filmre) vonatkozó jelentése napjainkban más jelenségekre is áttevődött: internetes keresőben rákeresve a szóra, *hardcore*, illetve *hárdkór* (sic!) formában is sok találatot kapunk a magyar nyelvű oldalakon; ebből egyfelől a szó népszerűsége, „trendisége” látható. Másfelől viszont ironia és humor is kötődik a szóhoz, ezt erősítheti meg a magyar helyesírás

¹⁹ A kiskapitális és a kurzívált kiemelések tőlem származnak.

használata is, amely gyakran előfordul.²⁰ Az elemzett cikk szövegében olvasható kontextusban tehát keményen, sokat facebookozó felhasználóról van szó, aki mint internethasználó, igen erősen érintett egy esetleges adó bevezetésében.

Szintén az elemzett cikkben jelenik meg az *internetes turizmus* kifejezés:

(11) Egy haszna mégis lenne, meghozzá az *internetes turizmus* beindulása.

Bár a (11)-es bejegyzésben megjelenő kurzivált szókapcsolat nem szóösszetétel, hanem jelzős szerkezet, meg kell említeni, hogy Minya Károly 2011-es könyvében a *turizmus* utótagú szavakkal kapcsolatban megjegyzi (Minya 2011: 95–96): „Az analógiás változásra jó példa a *-turizmus* utótagú összetételek szaporodása. Az egyik »legrégebb« példája a *benzinturizmus* volt, napjainkban pedig *hitelturizmus*ról, *katasztrófaturizmus*ról, sőt *jogosítványturizmus*ról is olvashatunk. Ebben az esetben az összetételi utótag divatszó, s a kifejezések generálójának pedig az analógia tekinthető. Íme további példák: *konferenciaturizmus*, *kutatóturizmus*, *ökoturizmus*, *shoppingturizmus*, *szalámiturizmus*, *termálturizmus*, *bevásárlóturizmus*, *borturizmus*, *kalandturizmus*.”

A (11)-es bejegyzésben szereplő metaforikus kifejezés tehát a globalizációhoz, az internet fontosságához kapcsolódik: ha kell, az „internetszűkében” lévő felhasználók még külföldre is hajlandóak ellátogatni az olcsó(bb) internethasználat érdekében. A vizsgált kifejezés ilyen módon szintén a DIGITÁLIS VILÁG fogalmköréhez kapcsolódik.

4.2.3. Az integrációban részt vevő terek: a NEM DIGITÁLIS VILÁG részei

Az elemzett szövegekben három olyan metaforikus kifejezés is megjelent, amelyek szemantikai szempontból a 4.2.2.-ben említettekkel szembeállíthatók; előbbieik ugyanis a NEM DIGITÁLIS VILÁG fogalmához kapcsolódnak. Az alábbiakban ezek bemutatása következik.

A (12)-es bejegyzés a honlapon szereplő cikkből származó tagmondat:

(12) Beindulhat a *netes munkahelyi cenzúra* (...),

Látható, hogy a cikk írója egy, az olvasók által feltehetően jól ismert jelenség, a CENZÚRA implicit metaforáját hívja elő; új viszont az, hogy ez a régi keletű és így begyakorlottnak mondható metafora új környezetben, az internetes világban jelenítődik meg. Maga a metafora tehát a NEM DIGITÁLIS VILÁG részeként állítódik szembe saját jelzőjével (*netes*). Ez az oximoron és az a jelenség, hogy a digitális világban és a munkahelyen is működik a cenzúra, feltehetően a szerző iróniáját fejezi ki, valamint figyelemfelhívó jelleggel is működhet az adott kontextusban.

Ezt a hangulatot folytatja a cikkben nem sokkal később következő metafora is:

(13) Az internetadó természetesen *megásná* a hazai *fájlcsere*lítés *sírját* is (...),

A *fájlcsere*lítés *sírja* metaforikus kifejezés egy szintén jól begyakorlott, régi metaforát, szófordulatot idéz fel: valamilyen üggyel, helyzettel kapcsolatban használva a SIR AZ ÜGY, HELYZET VÉGE értelemben jelenik meg. A (13)-as idézetben

²⁰ L. például a következőket: *Hárdkór peca!* (<https://goo.gl/s63t6x>), *Igazi hárdkór arc vagy* :F (<http://goo.gl/xE0IVL>), Dragomán György: *Oldszkúl hárdkór házasság* (<http://goo.gl/73KTol>), letöltés ideje: 2015. július 10.

a szerző a jelenség folyamatosságára hívja fel a figyelmet azzal, hogy a NEM DIGITÁLIS VILÁG fogalmához és a SÍR fogalmához tartozó másik metaforikus kifejezést (*megás*) is előhív.

Végül a cikkhez kapcsolódó hozzászólásban megjelenik egy harmadik, a NEM DIGITÁLIS VILÁG csoporthoz sorolható metafora is:

- (14) Valóban ez kb visszavetné a *kőkorszakba* az egész közönséget és megakadályozná, hogy a *kalózkodás* helyett itt is elterjedjen a fizetős legális szolgáltatások mint pld (...)

A (14)-es bejegyzésben egyrészt megjelenik egy igen elterjedt metaforikus kifejezés (*kalózkodás*), amely a JOGELLENES DIGITÁLIS TEVÉKENYSÉG TENGERI KALÓZKODÁS fogalmi metaforához kapcsolódik, másrészt a kommentelő a cikk címében megjelenő *kőkorszakra* is hivatkozik. Utóbbi azért is fontos, mert (a *visszavet* ige használatával együtt) segít kiépíteni azt a kapcsolatot, amelynek segítségével a két VILÁGhoz tartozó mentális terek összekapcsolódhatnak az integráció során.

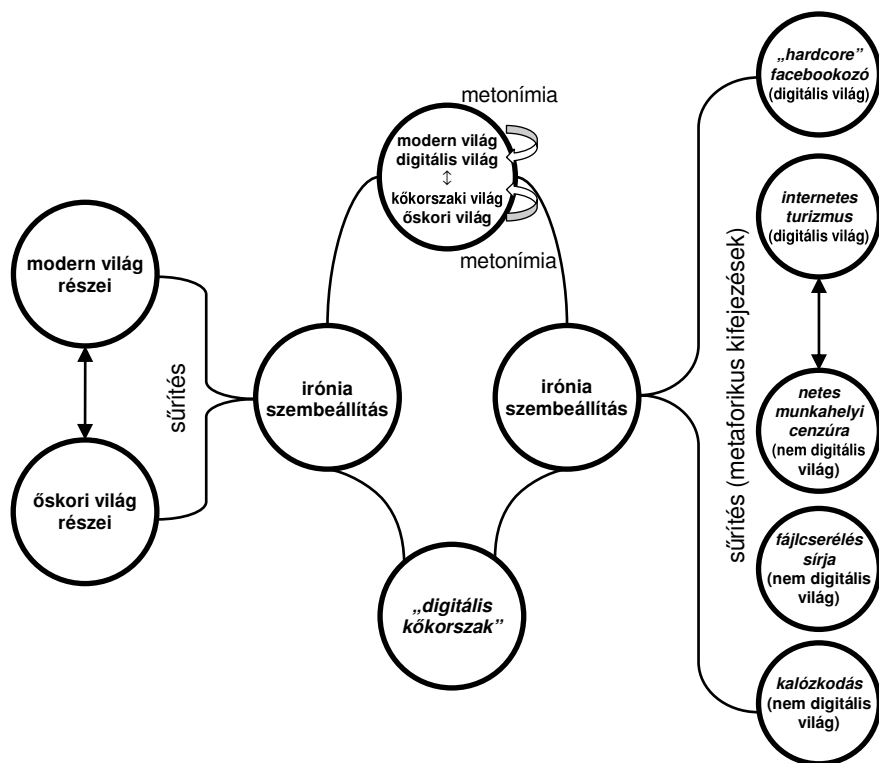
4.2.4. A digitális kőkorszak kifejezés mint fogalmi integráció

Mint azt az előzőekben elemzett kifejezésekben láthattuk, egymással ellentétes világokat képviselő fogalmakhoz kapcsolódó, főként metaforikus kifejezések jelennek meg az idézett cikkben és a hozzá kapcsolódó kommentben. Ezek a metaforikus kifejezések ellentétbe állítják egymással a DIGITÁLIS és a NEM DIGITÁLIS VILÁGOT, ugyanakkor – mivel végső soron a VILÁGKÉP fölérendelt IKM-hez tartoznak – a Fauconnier–Turner-féle sűrítés értelmében lehetőséget adnak arra, hogy együttesen vetődjenek ki a blending során a generikus, majd az integrált térbe. E jellemzők, világok szembeállítására ugyanakkor erősen ironikus, ezért az integráció fogalmi tereinek ábrázolásakor ez a jellemző is igen fontos lesz.

A blending folyamata során másik bemeneti tereként jelennek meg mindazok a jellemzők, amit a nyelvhasználók a MODERN VILÁGRól és az ŐSKORI VILÁGRól tudhatnak általában. E két világ szembeállítására is iróniát hordoz a cikk írójának szándéka szerint. Ezekből a fogalmakból aztán metonimikusan (rész-egész összefüggések alapján) kivetítődnek olyan részek a generikus térbe, mint a *digitális világ* és a *kőkorszaki világ* – ezekről is konkrét ismeretekkel, előbbiről személyes tapasztalattal is rendelkezhetnek az olvasók.

A két világ, illetve a fentiekben részletezett metaforikus kifejezések szembeállításából létrejövő ironikus összehasonlítás eredményeképpen jön létre az integrált térben maga a *digitális kőkorszak* kifejezés, amely így a cikkben részletezett intézkedéstervezetnek nagyon erős kritikájaként jelenik meg a cikk címében.

A fent leírtak grafikus ábrázolása a következő oldali 2. ábrán látható. A többoldalú blend egyik bemeneti teréhez (bal oldalon) az ŐSKORI VILÁGRól és a MODERN VILÁGRól szóló ismereteink szolgálnak elsődleges bemenetekként. Ezeknek az IKM-eknek a tartalma egyrészt szemantikailag is szemben áll egymással, másrészt az idézett cikkben és a kommentekben irónia is járul mindkét keret megjelenéséhez, említéséhez.



2. ábra.

A „digitális kőkorszak” kifejezés ábrázolása blendként

A blend másik bemenetében (jobb oldal) az említett sűrítésnek köszönhetően megjelennek mindazok a metaforikus kifejezések, amelyek a DIGITÁLIS VILÁG és a NEM DIGITÁLIS VILÁG IKM-ekhez kapcsolódnak. Ezek is szembeállítódnak egymással, és a már említett irónia itt is fontos szerepet játszik.

A blend fent látható, fakultatív generikus térben metonimikus leképezésekkel szűkítve (a digitális világ a modern világ részeként, a kőkorszak pedig az őskor részeként jelenik meg) összegződnek és állítódnak szembe az ellentétes fogalmi keretekhez kapcsolódó ismeretek, tapasztalatok.

Összességében ezeknek a leképezéseknek köszönhetően alakul ki a lent látható integrált térben a *digitális kőkorszak* kifejezés.

5. Összefoglalás

Jelen tanulmány egy szakmai honlap, a *Menedzsment Fórum* (<http://mfor.hu>) felületén megjelenő néhány cikk, a cikkek címei, tartalma, illetve a hozzájuk kapcsolódó fórumszöveg-bejegyzések nyelvhasználatát vizsgálta, különös tekintettel a megérzési folyamatokat, a jelentéskonstruálást szervező szemantikai-pragmatikai elvekre.

A tanulmány előzetes céljainak és feltevésének megfelelően, konkrét példák bemutatásával és elemzésével igazolhatóvá vált, hogy a szaknyelvi nyelvhasználatban – például a gazdasággal, gyártással, iparral, adórendszerrel kapcsolatos kérdésekben – megjelenő jelentésszervező elvek (a fogalmi metafora és metonímia, illetve a fogalmi integráció) fontos szerepet töltenek be, és segíthetik a megértési, befogadási folyamatokat. A fogalmi integráció alkalmazása az elemzések során azért is eredményes, mert segítségével a bonyolultabb, több mentális teret megnyitó folyamatok szemantikai-pragmatikai jellemzői is feltárhatóvá és grafikus módon ábrázolhatóvá válhatnak; erre mutatott be a tanulmány példát egy hapaxszerű kifejezés („*digitális kőkorszak*”) elemzésével.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm lektoraim hasznos javaslatait, észrevételeit, amelyekkel segítették a tanulmány végleges formába öntését.

Hivatkozások

- Benczes, Réka 2006. *Creative Compounding in English. The Semantics of Metaphorical and Metonymical Noun-Noun Combinations*. (Human Cognitive Processing 19). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Benczes Réka 2014. Ami rímel, az stimmel. Az alliteráció és a rím szerepe a neologizmusokban. In Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.) *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II.: A XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásaiból készült tanulmánykötet*. Budapest: MANYE, Tinta Könyvkiadó. 109–114.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 178–188.
- Coulson, Seana – Todd Oakley 2000. Blending basics. *Cognitive Linguistics* 11/3–4:175–196.
- Dér Csilla Ilona 2004. Az internetes fórumok résztvevőinek nyelvhasználatáról. In Bartha Magdolna (szerk.) *Nyelv – társadalom – nyelvhasználat. A XIII. MANYE Kongresszus Szociolingvisztika Szekciójának válogatott közleményei*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 33–44.
- Domonkosi Ágnes 1999. Tegeződő világháló? Nyelvi udvariasság az interneten. *Magyar Tudomány* 44/8:1010–1011.
- [ÉKSz.²] Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental Spaces. Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. 1994. kiad. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 1998a. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22/2:133–187.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 1998b. Principles of conceptual integration. In Jean-Pierre Koenig (szerk.) *Discourse and Cognition: Bridging the Gap*. Stanford: CSLI Publications. 269–283.

- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 2003. *The Way We Think. Conceptual Blending And The Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, Gilles – Mark Turner 2009. Mental Spaces and Conceptual Blending. Előadás. Linguistic Structure and Language Ecologies. 2009. július 8. University of California, Berkeley. <http://case.edu/artsci/cogs/LSA-8jul09-1.pdf> (2014. 2. 3.).
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Hámori Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 223–261.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metafora-elméletbe*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses, Zoltán – Günter Radden 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9/1:37–77.
- Lakoff, George – Mark Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Minya Károly 2011. *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir Könyvkiadó.
- Panther, Klaus-Uwe – Linda L. Thornburg 2003. On the nature of conceptual metonymy. In Klaus-Uwe Panther – Linda L. Thornburg (szerk.) *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. (Pragmatics & Beyond New Series 113). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1–20.
- Panther, Klaus-Uwe – Linda L. Thornburg 2006. Metonymy and the way we speak. In Réka Benczes – Szilvia Csábi (szerk.) *The Metaphors of Sixty: Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltan Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, School of English and American Studies. 183–195.
- Sólyom Réka 2012. Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális rétegzettségének vonatkozásában. In Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 263–299.
- Sólyom Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. (Nyelvtudományi Értekezések 165). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szili Katalin 2004. Szemantika – pragmatika, szemantikai jelentés – pragmatikai jelentés. In Szili Katalin *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXVI). Budapest: Tinta Könyvkiadó. 39–64.

- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In Szathmári István (szerk.) *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. (A magyar nyelv kézikönyvei 15). Budapest: Tinta Könyvkiadó. 311–320.
- Temmerman, Rita 2002. Metaphorical models and the translator's approach to scientific texts. *Linguistica Antverpiensia* 1:211–226.
- Temmerman, Rita 2007. Les métaphores dans les sciences de la vie et le situé socioculturel. *Cahiers du Rifał* 26:72–83.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *A kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.

A szerzőről

Sólyom Réka a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatásaiban, publikációiban elsősorban a nyelvi változási folyamatokkal, neologizmusok gyűjtésével és elemzésével, kognitív szemantikai vizsgálatokkal, stilisztikával, retorikával és kommunikációval foglalkozik. *Elérhetősége:* solyomreka@hotmail.com, solyom.reka@kre.hu

[EMPTY]

Egy interfész jelenség: indexikális demonstratívumok azonosító fókuszban

Tóth Enikő

DE Angol-Amerikai Intézet

Csatár Péter

DE Germanisztikai Intézet

Összefoglaló

Tanulmányunk kiindulópontját egy korábban lefolytatott kísérletünk képezi, amelyben megállapítottuk, hogy az indexikális demonstratívumok használata a kontextus függvényében változik. Az itt bemutatandó kísérlet egyfelől azt a korábbi eredményünket erősíti meg, hogy ún. semleges kontextusban – az újabban javasolt alternatívákkal szemben – továbbra is a távolság tekinthető a döntő tényezőnek. Másfelől, kísérletünk továbbviszi a kontrasztáló kontextusok vizsgálatát annak egy altípusára koncentrálni, amikor a kontrasztáló kontextust nyelvi az azonosító fókusz jelöli. Az eredmények megerősítik, hogy az azonosító fókusz jelöli a kontrasztáló kontextust, mivel a kontrasztáló kontextusban, azaz fókuszpozícióban disztális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások elfogadhatósági értéke szignifikánsan magasabb, mint a semleges kontextusú megnyilatkozásoké. Elemzéseink empirikus adatokkal igazolják vissza az azonosító fókusz kommunikatív funkcióját, és rámutatnak arra, hogy az azonosító fókusz – mint interfész jelenség – vizsgálatában produktívan lehet támaszkodni a kísérleti pragmatika eredményeire.

Kulcsszavak: proximális és disztális demonstratívumok, távolság, kontextus, kontrasztáltság, kísérletes pragmatika, azonosító fókusz

1. Bevezetés

Tanulmányunkban egy olyan kísérlet eredményeit mutatjuk be, amely a magyar indexikális demonstratívumok használatával foglalkozik, és megnyilatkozások elfogadhatósági ítéleteinek mérésén alapszik. Eredményeinkkel azt a feltevést kívánjuk alátámasztani, hogy az indexikális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások elfogadhatósági értékei a kontextus természetének függvényében változnak. Vizsgálatunk során két kontextusban, semleges és kontrasztáló kontextusban teszteltük a demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások elfogadhatósági ítéleteit. A kontrasztáló kontextusnak azonban csak egy altípusa szerepelt a vizsgálatban, mégpedig az, amelyet az azonosító fókusz jelöl a magyarban. Eredményeink egyfelől hozzájárulnak az indexikális demonstratívumok használatának leírásához, másfelől empirikus adatokkal igazolják vissza az azonosító fókusz kommunikatív funkcióját, és rámutatnak arra, hogy az azonosító fókusz – mint interfész jelenség – vizsgálatában produktívan lehet támaszkodni a kísérleti pragmatika eredményeire.



2. A demonstratívumok leírásának újabb irányai

Az utóbbi időben különböző nyelvek – részben – összehasonlító elemzésével több kutató is arra a következtetésre jutott, hogy megkérdőjelezhető a demonstratívumok (ez/az) használatának hagyományos megközelítése, amely szerint a demonstratívumok megválasztása alapvetően a beszélőtől való távolság tényezőjén alapul (Enfield 2009; Diessel 2012; Coventry–Griffiths–Hamilton 2014). A hagyományos felfogás újragondolását azok a megfigyelések is szükségessé teszik, amelyek a demonstratívumoknak a deiktikus, illetve anaforikus funkcióitól eltérő, a szakirodalomban összefoglalóan „emotívna” nevezett használatára vonatkoznak, és amelyek szétfejtik a demonstratívumok funkcióinak hagyományos leírási modelljét.¹

Azok a törekvések, amelyek igyekeznek egységes keretben kezelni ezeket az eltérő funkciókat, vitatják a távolság tényezőjének elsődlegességét a demonstratívumok megválasztásában. A hozzáférés elmélete (*Accessibility Theory*, Ariel 2001) szerint a demonstratívumok használatával a beszélő azt jelzi, hogy megítélése szerint mennyire könnyen hozzáférhető a hallgató számára a referált entitás, mégpedig mentális értelemben. Ha a referált entitásnak a beszélő könnyű elérhetőséget tulajdonít, akkor proximális (pl. *ez*, *this*) demonstratívumot, ha pedig úgy gondolja, hogy a referált entitás elérése erőfeszítést jelent (mivel az a kontextusban a megítélése szerint váratlan, fontosnak számít), akkor jellemzően disztális demonstratívumot (pl. *az*, *that*) használ. Ehhez hasonló álláspontot fogalmaz meg Gundel et al. (1993) az ismertség hierarchiájának (*givenness hierarchy*) modelljével, amelyik abból indul ki, hogy a különféle demonstratívumok megválasztása az entitásokra való utaláskor attól függ, hogy milyen kognitív státuszt rendel a beszélő az adott entitáshoz. A proximális demonstratívum az inkább ismert, a disztális pedig az inkább nem ismert entitásokra utalhat ebben a megközelítésben.

Újabbán Tóth–Csatár (2014) és Tóth et al. (2014) három nyelvben – a magyarban, az angolban és a hollandban – vizsgálták meg azokat a tényezőket (távolság, elérhetőség, kontrasztáltság), amelyek befolyásolhatják az indexikális demonstratívumok használatát. Véggkövetkeztetésük szerint a demonstratívumok mintázata a kontextus típusának (semleges vs. kontrasztáló) függvényében változik. Bővebben, semleges kontextusban a távolság, és nem az elérhetőség² határozza meg az indexikális demonstratívumok használatát, azaz a beszélők proximális demonstratívummal referálnak a hozzájuk közel lévő entitásokra, míg disztális demonstratívummal a távolabbi eső entitásokra utalnak. Ezzel szemben kontrasztáló kontextusokban a távolság mint tényező önmagában nem magyarázza a demonstratívumok használatát.

Ebben a dolgozatban nem kívánunk állást foglalni valamely elmélet mellett, hanem azt vizsgáljuk, hogy közel lévő entitásokra történő utalás esetén semleges kontextusban valóban a távolság-e a döntő tényező, illetve, hogy kontrasztáló kontextusban – szemben a semleges kontextussal, de összhangban az azonosító

¹ Vö. a demonstratívumok „szimbolikus” (Fillmore 1971), „emocionális” (Lakoff 1974; Chen 1990), „felismerő-azonosító” (Diessel 1999), „együttérző/empatikus” (Cornish 2001) és „affektív” (Riddle 2010) funkcióit, és ezek egységes elméleti keretbe történő beilleszthetőségének problémáit (Scott 2013: 54).

² Megjegyzendő, hogy az elérhetőség hipotézisét a szakirodalom több szempontból is – fogalmi kidolgozottság (Burenhult 2003; Hanks 2009), alkalmazhatóság különböző nyelvi példákra (Piwek–Beun–Cremers 2008; Jarbou 2010) – problematikusnak ítéli.

fókusz kontrasztáló funkciójával – az anyanyelvi beszélők a disztális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozásokat elfogadhatóbbnak találják-e.

3. A magyar demonstratívumok semleges és kontrasztáló kontextusokban

3.1. A demonstratívumok használata a magyarban

A magyar nyelvben a demonstratívumok két fajtája lelhető fel: *ez/ezek* (proximálisok), és *az/azok* (disztálisok). Ezek a demonstratívumok mondattani szempontból vagy önmagukban is DP-t alkotnak, vagy két mellérendelt DP alkot egy értelmező szerkezetet, de végső soron ebben az esetben is egy DP-vel van dolgunk:

- (1) *Ezt* kérem.
- (2) *Ezt a dinnyét* kérem.
- (3) *Az a futó* nyert.

A köznapi nyelvhasználatban a fenti megnyilatkozásokat vélhetőleg egy rámutató gesztus használata kíséri. Ezt a használatot a szakirodalom indexikális használatnak nevezi, amelynek Levinson (2004) két alcsoportját különbözteti meg; a kontrasztáló és a nem kontrasztáló használati módot. (1)–(3) egyike sem kontrasztáló, az alábbi példa viszont igen:

- (4) *Ezt a fülhallgatót* veszem meg, nem *azt*.

Levinson (2004) ezen felfogását kiterjesztve, valamint Chafe (1994) elemzésére támaszkodva a következőket rögzíthetjük a kontrasztálásról:

- (i) a kontrasztálás magában foglalja egy bizonyos jelölt azonosítását egy adott, a szövegelőzményből vagy a beszédhelyzetből kikövetkeztethető halmaz elemei közül;
- (ii) a kontrasztálás mint konverzációs jelenség gyakran átível egy beszédforduló határain.

A kontextus fogalmát a hagyományos pragmatikai megközelítések általában négy komponens mentén határozzák meg. Ha elfogadjuk a kontrasztálás fentebbi felfogását, valamint Levinson (2004) fogalmi különbségtételének kiterjesztett változatát a kontrasztáló és a nem kontrasztáló használat között, továbbá figyelembe vesszük azt a tényt, amely szerint a demonstratívumok kétosztatú rendszerei inhereensen tartalmazzák a kontraszt lehetőségét (É. Kiss 1998; 2011; Zimmermann 2008; Enfield 2009; Kaiser 2011; Scott 2013), akkor a kontrasztáló kontextusokat a következő négy sajátosság alapján határozhatjuk meg:

- (i) fizikális kontextus: nincs megszorítás;
- (ii) episztemikus kontextus: a kontrasztált entitások jól ismertek a résztvevők számára;
- (iii) diskurzuskontextus: a kontrasztálás explicit módon jelölve van nyelviileg, például kontrasztáló jelentésű mellérendelő kötőszavakkal (*de, azonban, viszont*), vagy a megnyilatkozásban fellelhető azonosító fókusszal;
- (iv) szociális kontextus: nem releváns.³

³ A kontextus fogalmához és a kontrasztáló kontextus részletes leírásához l. Csátár–Tóth (2015).

Azokat a kontextusokat, amelyek nem elégítik ki a fenti definíciót, semleges kontextusoknak fogjuk nevezni. Ahogyan azt egymástól eltérő jellegű kísérleteik eredménye alapján több kutató is megállapítja, a nyelvhasználóknak erős intuíciója van a demonstratívumok használatát illetően (l. például Maes–de Rooij 2007). Tóth et al. (2014) eredményei is azt mutatták, hogy a demonstratívumok eloszlása (azaz a proximálisok és a disztálisok gyakorisága) szignifikánsan eltér semleges és kontrasztáló kontextusokban, ha a referált entitás közel van a beszélőhöz. Jelen dolgozat a kontextusok jellegének hatását vizsgálja tovább: semleges kontextusban a távolság mint tényező szerepét kívánja megerősíteni, továbbá arra vállalkozik, hogy alaposabban megvizsgálja a kontrasztáló kontextusok egyik altípusát, amit nyelvileg a magyar azonosító fókusz jelöl.

3.2. A magyar demonstratívumok és az azonosító fókusz

Ahogy az a mondattani kutatásokból jól ismert (É. Kiss 1998; 2003), a magyarban az azonosító fókuszban lévő összetevő közvetlenül az ige előtti pozícióban helyezkedik el és főhangsúlyt visel, azaz a fókusz utáni ige hangsúlytalanná válik. Igeköötős igék esetén az igeköötő az ige utáni pozícióba kerül, ahogy azt az alábbi példában a válasz is illusztrálja:

- (5) – Melyik farmer tetszik a legjobban?
– Azt a kéket próbálom fel.

Az azonosító fókusz szintaktikai és szemantikai tulajdonságairól az újabb elméleti megközelítések többféle módon adnak számot. A szintaktikai elméletek elsősorban arra összpontosítanak, hogy a fókuszban lévő összetevő mozgatását mi váltja ki, a szemantikai elméletek pedig az azonosító fókuszhoz társított sajátos jelentéstartalmat, a kimerítő azonosítást igyekeznek megragadni. Az azonosító fókusz funkciója É. Kiss (1998; 2003) szerint: „A fókusz [...] arra szolgál, hogy kimerítően azonosítsa egy, a szövegelőzményből vagy a beszédhelyzetből kikövetkeztethető halmaz azon részhalmazát, melyre a VP-ben kifejezett állítás igaz” (É. Kiss 2003: 40).

Az alábbiakban a fókuszhoz társított jelentéstartalomra vonatkozó különböző elméleti megközelítéseket vázoljuk fel röviden. Ezekről általában elmondható, hogy elfogadják a fókusz kimerítő értelmét, azonban azt, hogy ez miképpen jön létre, eltérően magyarázzák. A sztenderdnek tekinthető fókuszelmélet képviselői (Szabolcsi 1981; É. Kiss 1998; Maleczki 2006; Kenesei 1986; 2006; 2009) a kimerítő azonosítást szemantikai jegynek tekintik, azaz a kimerítő azonosítást a fókuszos mondatok igazságfeltételeinek a részeként kezelik. Néhány szerző azonban újabban megkérdőjelezte ezt a felfogást; Wedgwood (2005) például relevanciaelméleti keretben amellet érvel, hogy a kimerítő azonosítás implikaturaként kezelendő, Balogh (2009) pedig kötelező implikaturaként értelmezi a fókusz kimerítő értelmezését inkvizitív szemantikai megközelítésben.

Újabban empirikus tanulmányok is kétségbe vonták a sztenderd szintaktikai-szemantikai elemzésnek a fókusz kimerítő jegyére vonatkozó feltevését. Kas-Lukács (2013) gyerekek és felnőttek részvételével igazságérték-megítélési teszt alapján vizsgálta, hogy érzékenyek-e az azonosító fókusz által kifejezett kimerítő azonosításra. Eredményeik a felnőttek esetében azt mutatják, hogy a felnőttek

érzékenyek a fókusz által kifejezett kimerítő azonosításra, bár azon kontextusokban, amikor nincs szó kimerítő azonosításról, meglepően nagy arányban fogadják el a fókuszos mondatokat. Ezzel szemben kísérletük alapján a gyerekek esetében egyáltalán nem beszélhetünk fókusz iránti érzékenységről, azaz úgy tűnik, a gyerekek nem képesek arra, hogy megkülönböztessék egymástól a fókuszt tartalmazó, illetve nem tartalmazó mondatok jelentését. Mind a gyermekek, mind a felnőttek figyelemreméltó inkonzisztenciát produkáltak a fókuszos és nem fókuszos mondatok értelmezése során. Kas–Lukács (2013) tehát úgy véli, hogy kísérleti eredményeik ellentmondanak a sztenderd szintaktikai-szemantikai elmélet kimerítő azonosításra vonatkozó feltevésének, és inkább összevethetők a pragmatikai alapokon nyugvó megközelítésekkel.

Hasonló eredményről számolnak be Geröcs, Babarczy és Surányi (2014), akik két kísérlet során vizsgálták a fókuszhoz társított kimerítő azonosítást. Geröcs–Babarczy–Surányi (2014) úgy vélik, hogy a magyar azonosító fókusz, az angol szétszakított szerkezetekkel szemben (*cleft sentences*), amit általában a magyar azonosító fókusz megfelelőjének tartanak, nem hordoz inherens kimerítő jegyet, azaz a kimerítő azonosítás nem része a mondat igazságfeltételeinek, és amellett érvelnek, hogy inkább pragmatikai implikaturaként, mégpedig konvencionális implikaturaként kezelendő.

Kurrens tanulmányaiban É. Kiss a fókuszos mondatokat specifikációs állításként kezeli (É. Kiss 2006; 2011), és a fókusz kimerítő jegyét a fókuszmozgatással létrehozott specifikációs szerkezet szemantikai következményének tekinti. Ebben a megközelítésben a fókusz specifikáló predikátum, melynek alanya a fókuszt követő mondatszakasz, ami egy nyitott mondat. Ekkor a fókusz funkciója úgy írható le, hogy specifikálja, azaz referenciálisan azonosítja a nyitott mondat által meghatározott halmazt, mégpedig úgy, hogy felsorolja annak elemeit (É. Kiss 2006; 2011).

Összességében megállapíthatjuk tehát, hogy bár a fókuszhoz társított kimerítő azonosítást a különböző elméletek másképpen elemzik, valamilyen módon (inherensen, implikaturaként, következményként) a fókuszos mondatok értelmezése során létrejön a kimerítő azonosítás.

Már É. Kiss (1998) is rámutat arra, hogy az azonosító fókusz [\pm kontrasztív] lehet.⁴ É. Kiss (1998) alapján az azonosító fókusz [+kontrasztív]-nak minősül, ha az alternatívahalmaza véges, és a diskurzus résztvevői számára ennek az alternatívahalmaznak az elemei ismertek. Ebben az esetben ugyanis a véges alternatívahalmaz két diszjunkt részhalmazra osztható fel; az egyik az azonosító fókusz által jelölt halmaz, a másik pedig a vele kontrasztált halmaz, a fókusz által jelölt halmaz komplementerhalmaza, amely elemei az alternatívahalmaz véges volta miatt egyértelműen azonosíthatók. A komplementerhalmaz elemeire a mondatban kifejezett állítás hamis lesz. Nyilvánvaló, hogy az alternatívahalmaznak legalább két elemet kell tartalmaznia (Surányi 2011), hiszen a kontrasztálás csak így jöhet létre.

Hasonló álláspontot képvisel Molnár (2011), aki a mondat információstruktúrájának tipológiai vizsgálata során Gundel–Hedberg–Zacharski (1993) ismertség-hierarchijából kiindulva létrehoz egy kontraszthierarchiát, amelyen elhelyezi az

⁴ Az azonosító fókusz jellemzésekor a generatív irodalom megkülönböztet explicit és implicit kontrasztot tartalmazó kontextust (ezekről bővebben I. Surányi 2011). Az ebben a tanulmányban bemutatandó kísérlet során É. Kiss (1998) kontrasztivitásfogalmát követjük.

azonosító fókusz is. A hierarchia azt mutatja, hogy az azonosító fókusz kontrasztáló funkciója akkor a legerősebb, amikor az alternatívahalmaz egyértelműen adott a kontextusból. Az azonosító fókuszhoz ezt a tulajdonságát a kísérlet tervezése során is figyelembe vettük.

4. A kísérlet

4.1. A kísérlet felépítése és az alkalmazott módszerek

Mint korábban már utaltunk rá, Tóth–Csatár–Banga (2014) kimutatták, hogy semleges kontextusban a távolság játszik döntő szerepet a demonstratívumok megválasztásakor, illetve hogy a semleges kontextusokhoz képest kontrasztáló kontextusokban megnövekszik a disztálisok aránya, holott a referált entitások mind közel vannak a beszélőhöz; vagyis a távolság kontrasztáló kontextusokban önmagában nem képes megmagyarázni a demonstratívumok eloszlását. Az alábbiakban bemutatandó kísérlet egyfelől a távolság szerepére vonatkozó eredményeinket kívánja megerősíteni semleges kontextusokban, amelyekben a referált entitások mindig közel vannak a beszélőhöz. Másfelől, kísérletünk azt az elméleti feltevést teszteli, amely szerint az azonosító fókusz által jelölt kontextusok a kontrasztáló kontextusok egyik altípusának tekinthetők. Ezt úgy vizsgáltuk, hogy korábbi kísérletünkre (Tóth–Csatár–Banga 2014) támaszkodva disztális demonstratívumokat szerepeltettünk fókuszpozícióban. Vagyis azt teszteltük, hogy van-e eltérés az alábbi megnyilatkozások megítélése között:

- indexikális disztális demonstratívumok azonosító fókuszban (kontrasztáló kontextus)

versus

- indexikális disztális demonstratívumok fókusz nélküli megnyilatkozásokban (semleges kontextus).

Korábbi eredményeink alapján azt vártuk, hogy a fókuszos megnyilatkozások, ahol disztális demonstratívum van a fókuszban, magasabb értékítéleteket kapnak, mint a disztálisokat nem fókuszpozícióban tartalmazó, azaz semleges kontextusúnak tekintett megnyilatkozások. Tehát a vizsgált hipotézisek a következők:

Hipotézis 1 (távolság)

Semleges kontextusban a beszélőhöz közel lévő entitásokra való utaláskor az indexikális proximális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások magasabb értékítéleteket kapnak, mint az indexikális disztális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások.

Hipotézis 2 (kontrasztálás)

A beszélőhöz közel lévő entitásokra való utaláskor az indexikális disztális demonstratívumokat fókuszban tartalmazó kontrasztív kontextusú megnyilatkozások magasabb értékítéleteket kapnak, mint az indexikális disztális demonstratívumokat nem fókuszpozícióban tartalmazó semleges kontextusú megnyilatkozások.

A fenti hipotézisek tesztelésére egy online kérdőívet állítottunk össze. A résztvevőknek az volt a feladatuk, hogy kérdésekre adott válaszok elfogadhatóságát

négyfokozatú Likert-skálán⁵ értékeljük. A lehető legnagyobb megbízhatóság érdekében tesztünkben „gazdag kontextusokat” alkalmaztunk (Meibauer 2012): a tesztmondat egy mini dialógus része volt, a dialógust egy narratív mondat vezette fel, és egy kép egészítette ki (l. 1. ábra). A dialógusokban szereplő kérdés mindig nyitott, kiegészítendő kérdés volt. Úgy véljük, hogy a használt kérdések, illetve képek önmagukban nem teremtik meg a kontrasztálás lehetőségét, anélkül, hogy a kontrasztálás nyelvileg jelölve lenne (l. 2. szakasz). Tehát a fő különbség a kétféle kontextus között az, hogy semleges kontextusokban a kontrasztáltság a fenti értelemben nyelvileg egyáltalán nincs jelölve. Mivel online kérdőíves módszert használtunk, ezért nem hagyatkozhattunk a hangsúlyra sem, ami a beszélt nyelvben egyértelműen jelöli az azonosító fókuszot. A tesztmondataink ezért igekötős igéket tartalmaztak, ugyanis ezek esetében az azonosító fókuszot írásban is világosan jelöli az igekötő elmozgatása a posztverbális pozícióba. Ez egyúttal maga után vonja a kimerítő olvasat kötelező voltát (Balogh 2009).

A gazdag kontextusok alkalmazása azt is lehetővé tette, hogy a fókuszos mondatok specifikációs állításként történő kezelésével összhangban (É. Kiss 2011) egy rásegítő inger megjelenítésével segítsük az azonosító fókusz specifikációs funkciójának érvényesülését, azaz a fókusz által specifikált halmaz elemeinek referenciális azonosítását. A rásegítő inger azt a szerepet töltötte be, hogy nyilvánvalóvá tegye a nyitott mondat által meghatározott halmaz és a komplementer halmaz elemei közti különbséget (l. például a zsiráfok közti különbséget – a kötést az egyik zsiráf lábán – az 1. ábrán). Természetesen a semleges kontextusokat ugyanezen elvek mentén hoztuk létre (l. a kenyér és a jégesmedvék elhelyezését a 2. ábrán).

A két gondozó délután az állatorvoshoz készül a zsiráfokkal.

– Melyik zsiráfot visszük el délután az állatorvoshoz?



– Azt a zsiráfot (rámutat) visszük el.

☐ 1 teljesen elfogadhatatlan

☐ 2 kevésbé elfogadhatatlan

☐ 3 kevésbé elfogadható

☐ 4 teljesen elfogadható

1. ábra

Kontrasztáló kontextus

⁵ Ezt a módszert gyakran a kényszerített választás eszközeként (*forced choice method*) is nevezik.

A kontextuális információ minél sokrétűbb prezentálására képeket is használtunk a tesztben, melyeken Lego DUPLO figurák jelenítettek meg egy-egy állatkerti szituációt. Ily módon a fizikális kontextus viszonyrendszere (beszélő, címzett, referált entitások, egyéb entitások elhelyezkedése) világosan kivethető volt a kontextusból, továbbá minden referált entitás közel volt a beszélőhöz. A mini dialógusok résztvevői szintén láthatók voltak a képeken, miként az a rámutató gesztus is, ami a főnévi mutató névmások indexikális használatát kísérte, függetlenül a kontextus típusától. A rámutató gesztus meglétére a szövegben is expliciten utaltunk. A tesztben szereplő egyik kontrasztáló kontextust mutatja be az 1. ábra, míg a 2. ábrán egy semleges kontextus látható.

Az új gondozót körbevezetik az állatkertben. A jegesmedvéknél az új gondozó megkérdezi:

– Mit csináltál az előbb a medvéknél?



– Ezt a jegesmedvét (rámutat) odacsaltam a száraz kenyérhez.

☐ 1 teljesen elfogadhatatlan

☐ 2 kevésbé elfogadhatatlan

☐ 3 kevésbé elfogadható

☐ 4 teljesen elfogadható

2. ábra

Semleges kontextus

Kísérletünkben két változó hatását vizsgáltuk, a kontextus jellege: \pm kontrasztáló, illetve az indexikális demonstratívum típusa: \pm proximális. Ennek megfelelően a tesztmondatok négy kondícióban szerepeltek, egyenként négy tesztelemmel.⁶ Például a fenti tesztelem az 1. ábrán (+kontrasztáló, –proximális), a 2. ábrán pedig (–kontrasztáló, +proximális) tesztelem látható. Ezen felül a teszt 8 disztraktor kontextust is tartalmazott, amelyek nem különböztek a fenti példáktól felépítésük tekintetében. A tesztben előzetesen véletlen sorrendben rendeztük el az tesztelemeket és a disztraktorokat, de az egyes kitöltők a kérdőíves módszernek megfelelően mindig ugyanabban a sorrendben töltötték ki a tesztet.

A kísérletben 36 magyar anyanyelvű beszélő vett részt, akiket hólabda módszerrel választottunk ki. Mindannyian a Debreceni Egyetem alapszakos hallgatói voltak, átlagéletkoruk 22 év volt. A résztvevők nem tudták, hogy mi a kísérlet célja.

⁶ Mivel a szakirodalomban felmerült, hogy különbség lehet az alanyi és tárgyi fókuszra való érzékenység között (l. Kas–Lukács 2013), ezért ennek a tényezőnek a lehetséges hatását minimalizálандó a tesztben fele-fele arányban szerepeltek az alanyi és tárgyi fókuszos mondatok.

4.2. Eredmények és diszkusszió

Az első hipotézis tesztelésére semleges kontextusban vetettük össze a –kontrasztáló, \pm proximális megnyilatkozások értékítéleteit az előjelpróba segítségével. Vagyis megvizsgáltuk, hogy semleges kontextusban a proximális, illetve a disztális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások milyen értékítéleteket kaptak (a referált entitások mindig a beszélőhöz közel helyezkedtek el). A próba alapján szignifikáns eltérés van a –kontrasztáló, \pm proximális megnyilatkozások között ($z = -2,00$, $p < 0,05$); vagyis, amikor semleges kontextusban a beszélőhöz közel lévő entitásra történik utalás, a proximális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások összességében többször kaptak magasabb (3-as és 4-es) elfogadhatósági értéket a skáláról (l. 1–2. táblázat, 3. ábra). A távolság tehát valóban döntő szerepet játszik a demonstratívumok használatában, hiszen közel lévő entitásokra való utaláskor (semleges kontextusban) a proximális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások bizonyultak elfogadhatóbbnak a négyfokozatú Likert-skála alapján.

Értékítéletek	Gyakoriságok	Relatív gyakoriságok (%)
1	17	12 %
2	22	15 %
3	41	28 %
4	64	45 %
összesen:	144	100 %

1. táblázat

A –kontrasztáló, +proximális kondíció 4 teszteleméhez
a kitöltők által hozzárendelt értékítéletek megoszlása

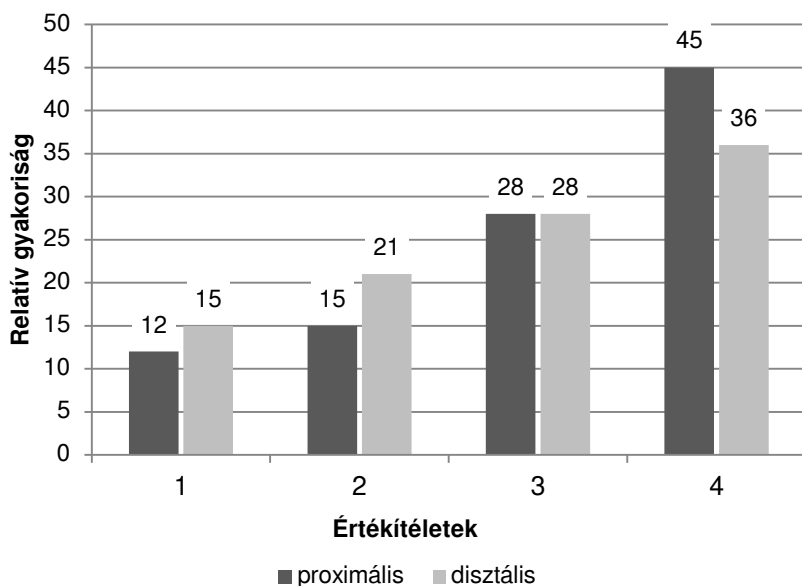
Értékítéletek	Gyakoriságok	Relatív gyakoriságok (%)
1	21	15 %
2	30	21 %
3	41	28 %
4	52	36 %
összesen:	144	100 %

2. táblázat

A –kontrasztáló, –proximális kondíció 4 teszteleméhez
a kitöltők által hozzárendelt értékítéletek megoszlása

Ez az eredmény összhangban van korábbi kísérletünk eredményeivel (Tóth–Csatár–Banga 2014), bár most csak közel lévő entitásokra való utalást vizsgáltunk eltérő designnal. Ezért az itt bemutatott eredmények módszertani szempontból erősebb, ún. konvergáló evidenciát szolgáltatnak a távolság mint döntő tényező mellett. Hasonló következtetéseket vonnak le Coventry et al. (2008) az angol nyelvre, illetve Luz–Van der Sluis (2011) az angol, holland és portugál nyelvre vonatkozóan.

Semleges kontextusok



3. ábra

Az értéktételek relatív gyakorisága a –kontrasztáló, ±proximális kondíciókban

A második hipotézis teszteléséhez a kapott értéktételeket a Friedman teszt segítségével elemeztük. A kapott eredmény a négyféle kondíció között szignifikáns eltérést mutat ($\chi^2(3) = 21,85$, $p < 0,01$). Ezután post-hoc teszteket (előjelpróbát) végeztünk. Először a –proximális megnyilatkozások értéktételeit vetettük össze semleges és kontrasztáló kontextusokban. A post-hoc teszt eredménye szintén szignifikáns ($z = -4,25$, $p < 0,01$). Az adatok részletesen a 3–4. táblázatban és a 4. ábrán láthatók. Megfigyelhetjük, hogy mivel közel levő entitásokra történik utalás, semleges kontextusban a disztális demonstratívumokat tartalmazó megnyilatkozások viszonylag alacsony értéktételeket kapnak a távolság döntő szerepe miatt. Ugyanakkor, szintén közel levő entitásokra való utaláskor szignifikánsan magasabb ítételeket kaptak azok a megnyilatkozások, amelyekben disztálisok vannak fókuszpozícióban.⁷ Ez arra enged következtetni, hogy kontrasztáló kontextusban, amelyet jelen esetben az azonosító fókusz jelöl, a távolság mint faktor önállóan nem képes megmagyarázni a demonstratívumok használatát.

⁷ Megjegyzendő, hogy leíró szempontból ez a kondíció az egyetlen, amikor a módusz, azaz a leggyakrabban választott érték a legmagasabb érték, azaz 4 volt. Ez azt jelenti, hogy a beszélők ebben a kondícióban ítélték a legfelfogadhatóbbnak a megnyilatkozásokat, azaz a kontrasztáló, disztálisokat fókuszpozícióban tartalmazó megnyilatkozások a beszélők szerint a legfelfogadhatóbbak.

Értékkételemek	Gyakoriságok	Relatív gyakoriságok (%)
1	21	15 %
2	30	21 %
3	41	28 %
4	52	36 %
összesen:	144	100 %

3. táblázat

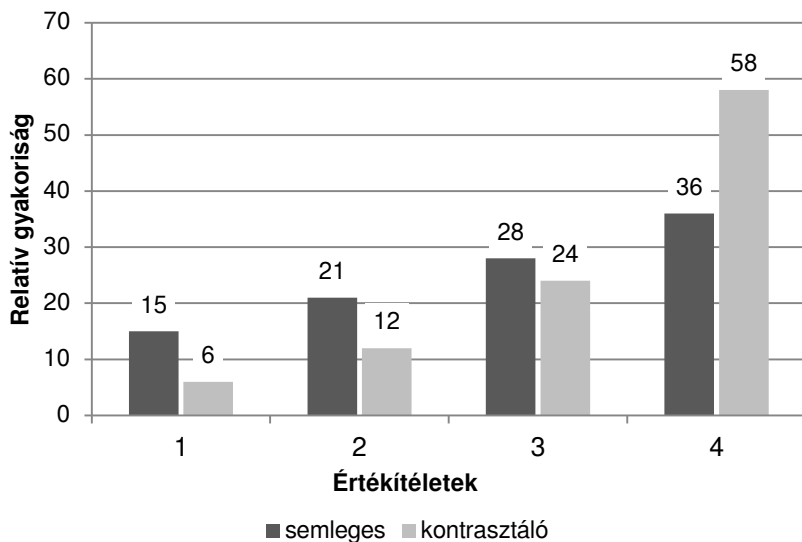
A –kontrasztáló, –proximális kondíció 4 teszteleméhez
a kitöltők által hozzárendelt értékkételemek megoszlása

Értékkételemek	Gyakoriságok	Relatív gyakoriságok (%)
1	9	6 %
2	18	12 %
3	34	24 %
4	83	58 %
összesen:	144	100 %

4. táblázat

A +kontrasztáló, –proximális kondíció 4 teszteleméhez
a kitöltők által hozzárendelt értékkételemek megoszlása

Semleges és kontrasztáló kontextusok



2. ábra

Az értékkételemek relatív gyakorisága a ±kontrasztáló, –proximális kondíciókban

A +proximális megnyilatkozás-párok hasonló szempontból elvégzett vizsgálata szerint (\pm kontrasztáló, +proximális) nincs szignifikáns különbség a semleges és kontrasztáló kontextusok között. Nem is vártunk szignifikáns különbséget, hiszen a beszélők mindig közel lévő entitásokra mutattak rá a képeken, azaz a +proximális megnyilatkozásoknál magas értékeket vártunk a hagyományos felfogás alapján.

A (+kontrasztáló, \pm proximális) kondíciók összevetése szintén nem mutat szignifikáns különbséget. Az utolsó két teszt eredménye megengedi azt a stipulációt, hogy kontrasztáló kontextusban a disztális demonstratívum mellett a proximális is elfogadható, feltéve, hogy a referált entitás közel van a beszélőhöz. Ha ugyanis a disztálisok lennének a kontrasztálás egyedüli eszközei, akkor szignifikáns eltérést kellett volna tapasztalnunk a +kontrasztáló, \pm proximális kondíciók esetén. Ugyanakkor ismét bebizonyosodott, hogy a távolság kontrasztáló kontextusban önmagában nem döntő faktor, hiszen nem képes megmagyarázni a kapott értéktételeket.

A fenti stipuláció összhangban van Levinson (2000) felfogásával, aki amellet érvel, hogy az angol nyelvben a demonstratívumok skaláris kontrasztot alkotnak (*this*, *that*). „Ez azt jelzi előre, hogy a *that* használati köre szélesebb, és potenciálisan egybeeshet a *this* használati körével, és úgy tűnik, ez valóban így is van” (Levinson 2000: 94).⁸

5. Következtetések

Kísérletünk eredményei megerősítik a korábbi vizsgálódásainkból levont következtetéseinket: az indexikális demonstratívumok használata függ a kontextus típusától. Semleges kontextusban visszaigazolódott a távolság döntő szerepe, kontrasztáló kontextusokban pedig, amikor disztális névmások szerepelnek a fókuszban – feltétl: a referált entitás közel van a beszélőhöz –, a megnyilatkozások magasabb értéktételeket kapnak, mint a semleges kontextusban szereplő, a disztálisokat nem fókuszban tartalmazó megnyilatkozások. Kísérletünk tehát megerősíti azt, hogy az azonosító fókusz kontrasztáló kontextust jelez, azaz empirikusan visszaigazolja a szintaktikai elméletek felfogását a fókusz kontrasztív jellegéről.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) K 111918 nyilvántartási számú projektje támogatta.

Hivatkozások

- Ariel, Mira 2001. Accessibility theory. An overview. In Ted Sanders – Joost Schilperoord – Wilbert Spooren (szerk.) *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 29–87.
- Balogh, Kata 2009. *Theme with Variations. A Context-based Analysis of Focus*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

⁸ „This predicts that *that* has a wide distribution, potentially overlapping with *this*, as indeed seems to be the case.”

- Burenhult, Niclas 2003. Attention, accessibility, and the addressee: The case of the Jahai demonstrative *ton*. *Pragmatics* 13/3–4:363–379.
- Chafe, Wallace L. 1994. *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Chen, Rong 1990. English demonstratives. A case of semantic expansion. *Language Sciences* 12/2–3:139–153.
- Cornish, Francis 2001. „Modal” *that* as determiner and pronoun. The primacy of the cognitive-interactive dimension. *English Language and Linguistics* 5/2:297–315.
- Coventry, Kenny R. – Debra Griffiths – Colin J. Hamilton 2014. Spatial demonstratives and perceptual space. Describing and remembering object location. *Cognitive Psychology* 69:46–70.
- Coventry, Kenny R. – Berenice Valdés – Alejandro Castillo – Pedro Guijarro-Fuentes 2008. Language within your reach. Near–far perceptual space and spatial demonstratives. *Cognition* 108/3:889–895.
- Csatár Péter – Tóth Enikő 2015. Az indexikális főnévi mutató névmások kontextuális használata. In Bódog Alexa – Csatár Péter – Németh T. Enikő (szerk.) *Használat és hatás*. Budapest: Loisir Könyvkiadó. (megjelenés alatt).
- Diessel, Holger 1999. *Demonstratives. Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Diessel, Holger 2012. Deixis and demonstratives. In Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger – Paul Portner (szerk.) *An International Handbook of Natural Language Meaning Vol. 3*. Berlin, Boston: De Gruyter. 2407–2431.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74/2:245–273.
- É. Kiss Katalin 2003. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter Új magyar nyelvtan. Budapest: Osiris Kiadó. 17–186.
- É. Kiss Katalin 2006. Érvek és ellenérvek a fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban. In Kálmán László (szerk.) *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 60). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó. 317–335.
- É. Kiss Katalin 2011. Szerkezetileg kódolt előfeltevés a magyar mondat szerkezetben. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 245–263.
- Enfield, Nick J. 2009. *The Anatomy of Meaning. Speech, Gesture, and Composite Utterances*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. 1971. Towards a Theory of Deixis. In Charles J. Fillmore *Lectures On Deixis*. Reprint. 1997. Stanford: CSLI Publications.
- Geröcs, Máttyás – Anna Babarczy – Balázs Surányi 2014. Exhaustivity in focus. Experimental evidence from Hungarian. In Joseph E. Emonds – Markéta Janebová (szerk.) *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2013*. (Olomouc Modern Language Series 3). Olomouc: Palacký University. 181–194.
- Gundel, Jeanette K. – Nancy Hedberg – Ron Zacharski 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69/2:274–307.

- Hanks, William F. 2009. Fieldwork on deixis. *Journal of Pragmatics* 41/1:10–24.
- Jarbou, Samir Omar 2010. Accessibility vs. physical proximity. An analysis of exophoric demonstrative practice in spoken Jordanian Arabic. *Journal of Pragmatics* 42/11:3078–3097.
- Kaiser, Elsi 2011. Salience and contrast effects in reference resolution. The interpretation of Dutch pronouns and demonstratives. *Language and Cognitive Processes* 26/10:1587–1624.
- Kas, Bence – Ágnes Lukács 2013. Focus sensitivity in Hungarian adults and children. *Acta Linguistica Hungarica* 60/2:217–245.
- Kenesei, István 1986. On the logic of word order in Hungarian. In Werner Abraham – Sjaak de Meij (szerk.) *Topic, Focus and Configurationality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 143–159.
- Kenesei, István 2006. Focus as identification. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *The Architecture of Focus*. Berlin: Mouton de Gruyter. 137–168.
- Kenesei, István 2009. Quantifiers, negation, and focus on the left periphery in Hungarian. *Lingua* 119/4:564–591.
- Lakoff, Robin 1974. Remarks on *this* and *that*. *CLS 10*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 345–356.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge: The MIT Press.
- Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. In Laurence Horn – Gergory Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Wiley-Blackwell. 97–121.
- Luz, Saturnino – Ielka van der Sluis 2011. Production of demonstratives in Dutch, English and Portuguese dialogues. In Claire Gardent – Kristina Striegnitz (szerk.) *Proceedings of the 13th European Workshop on Natural Language Generation*. Stroudsburg: Association for Computational Linguistics. 181–186.
- Maes, Alfons – Christ de Rooij 2007. (How) Do demonstratives code distance? In António Branco – Tony McEnery – Ruslan Mitkov – Fátima Silva (szerk.) *DAARC 2007. 6th Discourse Anaphora and Anaphor Resolution Colloquium*. Lagos: Centro de Linguística da Universidade de Porto. 83–89.
- Maleczki Márta 2006. Kérdések és válaszok a fókusz szemantikájáról. In Kálmán László (szerk.) *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 60). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó. 37–48.
- Meibauer, Jörg 2012. What is a context? Theoretical and empirical evidence. In Rita Finkbeiner – Jörg Meibauer – Petra B. Schumacher (szerk.) *What is a Context? Linguistic Approaches and Challenges*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 9–32.
- Molnár Valéria 2011. „Fundamentális” kérdések az információstruktúrában – univerzális és tipológiai megfigyelések tükrében. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–49.
- Piwek, Paul – Robbert-Jan Beun – Anita Cremers 2008. „Proximal” and „distal” in language and cognition. Evidence from deictic demonstratives in Dutch. *Journal of Pragmatics* 40/4:694–718.

- Riddle, Elizabeth M. 2010. Vantage Theory and the use of English demonstrative determiners with proper nouns. *Language Sciences* 32/2:225–240.
- Scott, Kate 2013. *This and that*. A procedural analysis. *Lingua* 131:49–65.
- Surányi Balázs 2011. A szintaktikailag jelöletlen fókusz pragmatikája. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 281–313.
- Szabolcsi, Anna 1981. Compositionality in focus. *Folia Linguistica* 15/1–2:141–162.
- Tóth Enikő – Csátár Péter 2014. A főnévi mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1:67–85.
- Tóth, Enikő – Péter Csátár – Arina Banga 2014. Exploring Hungarian and Dutch gestural demonstratives. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Complex Visibles Out There*. (Olomouc Modern Language Monographs 4). Olomouc: Palacký University. 607–625.
- Wedgwood, Daniel 2005. *Shifting the Focus. From Static Structures to the Dynamics of Interpretation*. Oxford: Elsevier.
- Zimmermann, Malte 2008. Contrastive focus and emphasis. *Acta Linguistica Hungarica* 55/3–4:347–360.

A szerzőkről

Tóth Enikő a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézetének egyetemi adjunktusa. Főbb kutatási területei a mód és a modalitás, a szemantika és a nyelvelsajátítás, valamint a kísérletes pragmatika.

Elérhetősége: toth.eniko@arts.unideb.hu

Csátár Péter a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének egyetemi docense. Főbb kutatási területei a metafora és a figuratív nyelvhasználat pragmatikája és a nyelvészeti metaforaelméletek módszertani kérdései.

Elérhetősége: csatar.peter@arts.unideb.hu

[EMPTY]

Bírói kérdésfeltevések a magyar tanú- és szakértői bizonyításokban

Varga Marianna

SZTE Nyelvtudományi Doktori iskola

Összefoglaló

Tanulmányomban a bírák által feltett kérdések típusait vizsgálom a tanúk és szakértők befolyásolásának és befolyásolhatóságának szempontjából, a magyar tanú- és szakértői bizonyításokban betöltött komplex szerepükből kiindulva. A vizsgálat korpuszát 16 tárgyalás alkotja, fele-fele arányban büntető és polgári peres eljárás. Ezek közül 13 tárgyalást diktafonnal rögzítettem, így összesen 22 óra 14 perc hangfelvételt és a további 3 tárgyalás során készített írásbeli jegyzetet elemeztem egy komplex szempontrendszer alapján: a konverzációelemzés módszereit ötvöztem funkcionális pragmatikai nézetekkel, valamint jogi és pszichológiai ismeretekre is szükség volt. Vizsgáltam az ágens kihagyásának a szerepét, a kérdések preszuppozícióit, valamint a preferenciarendszer szerveződését a válaszadás és annak elmaradása, a típuskonform és nem típuskonform válaszadás, és a megerősítés vagy cáfolás tekintetében. A kihallgatások keretében feltett kérdések típusait egyaránt vizsgáltam jogi és nyelvészeti keretben, s e kettőt egyesítve egy árnyaltabb, összegzett kérdéstipológiát is felvázoltam.

Kulcsszavak: konverzációelemzés, pragmatika, bírósági diskurzusok, kérdések, a hallgató befolyásolhatósága, nem szándékos befolyásolás

1. Bevezetés

1.1. A kutatás tárgya

A bírósági tárgyalásokon kiemelkedően fontos szerepet kap a szóbeliség, ugyanis „*bírósági döntés alapjául csak a tárgyaláson szóban előadott vagy ismertetett anyag szolgálhat*” (Szóbeliség elve. Juhászné 2013: 44). A tárgyalás kimenetele szempontjából pedig kulcsfontosságú a bizonyítás, melynek legfontosabb eszközei a tanúvallomások és szakértői vélemények, valamint a szemlék, okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok (Kengyel 2005: 238). A tanú- és szakértői bizonyítás kikérdezés útján zajlik, amely során az ügy szempontjából releváns tények felvetése mellett az esetleges ellentmondásokat is megpróbálják tisztázni. A tanúkhöz intézett kérdések továbbá arra is alkalmasak, hogy felmérjék a tanúk lelkiállapotát, így tehát: az akaratukat, szándékukat, jó- vagy rosszhiszeműségüket, az egyetértésük meglétét vagy hiányát, beszámíthatóságukat, tudatosságukat stb. Ezek ugyan szubjektív elemek, azonban jelentősek a tények megbízhatóságának megállapítása szempontjából (Kengyel 2005: 50). A kérdéseknek tehát igen lényeges és komplex szerep jut a bírósági diskurzusokban, a bennük rejlő egyik legfontosabb lehetőség a kikérdezettek befolyásolása (Kengyel 2005: 366).



Ezek a megfigyelések és általánosítások motiváltak arra, hogy a tanú- és szakértői bizonyításokban a kérdéseket vizsgáljam, méghozzá a befolyásolás és befolyásolhatóság szemszögéből.

1.2. Célkitűzések

A tanulmány legfőbb célja az, hogy bemutassa a magyar bírósági eljárások során a bírák által feltett kérdések típusait a tanúk és szakértők befolyásolásának és befolyásolhatóságának szempontjából. Lényeges kihangsúlyozni azt, hogy kutatásom korpuszát magyar bírósági tárgyalások diskurzusai képezik. Magyarországon ugyanis ilyen típusú vizsgálatok még csak elenyésző számban vannak (vö. pl. Hámori 2006; Kontra 2006; Sajgál 2006; Dobos 2010), pedig a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználása nagyban múlik a kihallgatási módszeren. Külföldön ugyan már számos nyelvészeti kutatás irányul a bírósági diskurzusok vizsgálatára (vö. pl. Beach 1985; Semin–Fiedler 1996; Drew 2008; Komter 2013), ezek zöme azonban az angol-amerikai perjogra épül, amelytől a magyar jogrendszer számos ponton eltér, köztük a bírák szerepében is. A kétféle jogrendszerbeli különbség olyan lényeges eltérésekhez vezethet, amelyet mindenképpen figyelembe kell venni a kutatás során. Ezért a tanulmányban azt is célként tűztem ki, hogy a kérdésekkel való befolyásolást a bírák intézményes szerepéből kiindulva vizsgáljam.¹

1.3. A magyar bírói pervezetés és a tanulmány hipotézisei

A magyar jogrendszerben a kihallgatások során elsőként a bíró kérdezi ki a tanúkat és a szakértőket, a bíróság többi tagja csak ez után kap hozzá jogot (Kengyel 2005: 335). Ezzel szemben az angol-amerikai rendszerben a tanúkat és a feleket az ügyvédek kérdezik ki. A megidézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyeses kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (kereszt-kérdés). A bizonyítás tehát a felek feladata, a bíró szerepe a bizonyítás ellenőrzése és a törvényesség betartatása, s csak néhány kérdést intéz a kikerdezettekhez (Farkas–Róth 2004 – idézi Fedor 2014: 451). Ezzel a módszerrel a bírói pártatlanságot próbálják fenntartani, ugyanis a bíró így külső szemlélőként felügyelheti a kérdésfeltevések szakszerűségét és befolyásolásmentességét. A magyar (és hozzá hasonló) jogrendszerek kihallgatási módszerében ugyanis, ahol a bíró kérdezi ki elsőként és részletesen a tanúkat, könnyen előfordulhat, hogy éppen a bíró tesz fel befolyásolásra alkalmas kérdéseket. A felek részéről pedig nehéz feladat azt kérni a bírótól, hogy tagadja meg saját kérdésére a válaszadást (Elek 2008 – idézi Fedor 2014: 450). Ezek ellenére, a klasszikus angolszász perjogra jellemző kereszt-kérdés a hazai, kontinentális alapokra épülő perjogba nem illeszkedik célját tekintve, ugyanis ezzel a kérdésési módszerrel az ellenérdekű fél tanúját hivatottak összezavarni és szavahihetőségüket megingatni, ezzel gyengítve a másik fél eljárási pozícióját és hitelességét (Fedor 2014: 451).²

¹ Jelen tanulmánynak nem tárgya az ügyvédi kérdésfeltevések bemutatása, de a kutatás során azokkal összevetve is vizsgáltam, l. Varga (2015).

² Magyarországon is volt rá példa, hogy a vádlottat és a tanúkat elsőként az ügyvéd és az ügyész kérdezte ki, majd csak ezt követően a tanács elnöke (bíró). Ez a kiemelt jelentőségű büntetőügyekre vonatkozott, de a jogszabályt 2014. január 1-jével hatályon kívül helyezték (Fedor 2014).

A bírói pervezetést mindezeknél fogva széles körben egyféle „művészetnek” tekintik, hiszen a bírának számos szempontot figyelembe kell venni, és még legalább ennyi követelménynek meg is kell felelniük (Resán 2011). Ezek közül az egyik igen lényeges szempont a befolyásolás minimalizálására való törekvés. Az itt levezetett gondolatmenet alapján a következő, egymással is összefüggő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A bírák az igazságos ítélethozatal érdekében a befolyásolás minimalizálására törekednek, amely bizonyos nyelvi elemekkel tetten érhető.
2. A nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

1.4. A korpusz és az elemzési keret bemutatása

Az adatgyűjtés során összesen 16 bírósági tárgyaláson vettem részt, amely fele-fele arányban büntető és polgári peres eljárás volt. Ezek közül 13 tárgyalást diktafonnal rögzítettem, összesen 22 óra 14 percet, valamint 3 tárgyalásról írásos jegyzetet készítettem. A hangfelvételeket és jegyzeteket a titoktartási kötelezettségnek megfelelően használtam fel, így a tanulmány példái anonimizáltak. A hangfelvételeket a konverzációelemzés módszerével rögzítettem és elemeztem.³ Ez az elemzési keret kifejezetten alkalmas volt a kérdések szerkezeti sajátosságainak vizsgálatára is.

A nyelvi befolyásolás kutatása során elengedhetetlen a kérdések strukturális és grammatikai tulajdonságainak a vizsgálata a társalgásban, mivel a strukturális és grammatikai tudás rejtett (hallgatólágos) tudás, azaz implicit. Az implicit információközvetítés pedig különösen alkalmas a befolyásolásra, mert a megnyilatkozás létrehozásakor kevésbé tudunk tudatosan hozzáférni, mint az explicit propozicionális tartalomhoz, amelyről úgymond „lehet beszélni”.⁴ A propozicionális tartalom ezért jobban ki van téve a torzításoknak, továbbá nehéz az általánosítás, mert a szituáció tekintetében konkrét jelentésekre korlátozódunk. Amennyiben a nyelv strukturális és grammatikai tulajdonságaira irányítjuk a figyelmünket, akkor kevésbé vagyunk kitéve a torzításoknak, ugyanakkor kutatások bizonyították, hogy hipotézis-ellenőrzéskor, a propozicionális és a strukturális tudást azonos súllyal használjuk fel (Semin 2008).⁵

Kutatásomban azonban, törekedve a minél részletesebb elemzésre, a kontextusfüggő propozicionális tartalmat is figyelembe vettem, hiszen a tárgyalótermi környezet nagy hatással van a megnyilatkozásokra. Erről azonban még magyar viszonylatban nagyon kevés információnk van. Az elemzések során ezért a konverzációelemzés módszereit ötvöztem a funkcionális pragmatika nézeteivel, valamint a kutatás jogi és szociálpszichológiai ismereteket is megkövetelt. Az egyes irányzatok bizonyos részeit felhasználva így létrehoztam egy komplex elemzési szempontrendszert.

³ A tanulmányban megkülönböztetem az írott jegyzetet a hanganyag átíratától. Míg az előbbi a magyar helyesírás szabályai szerint írom, az utóbbiban a konverzációelemzési hagyományokat követem (Jefferson 1984).

⁴ Emellett a nyelvi inger feldolgozása küszöb alatt történik, az automatikus dekódolási szakaszban, így alkalmas lehet küszöb alatti befolyásolásra (Árvay 2003: 19).

⁵ Fontos megjegyezni, hogy az implicit információközlés fogalmát itt a pragmatikai szakirodalomban szokásosnál tágabb értelemben használom. Az implicit információközlésbe beletartoznak az implikaturák mellett pl. a mondat szerkesztésből, funkcionális elemek használatából, ragozásból származó információk.

1.5. A tanulmány szerkezete

A Bevezetést követően a második fejezetben ismertetem a szóbeli befolyásolás fogalmát a pragmatikai szakirodalomban (2.1.), majd pedig azt, hogy a kérdés-feltevéseknek milyen tulajdonságait kell szem előtt tartani, amennyiben a velük való befolyásolás lehetőségét vizsgáljuk (2.2.). A harmadik fejezetben a konverzáció-elemzés keretében meghatározom a kérdés fogalmát (3.1.), bemutatom a tanulmányban követett két kérdéstipológiát: a nyelvészetit (3.2.) és a jogit (3.3.), összevetem a két csoportosítást (3.4.), végül a fejezet lezárásaként érvelek az egyesített kérdéstipológia mellett (3.5.). A negyedik fejezetben mutatom be a korpusz elemzését, amelynek első felében az ágensség kihagyásának szerepére térek ki (4.1.), a kérdések preszuppozícióira (4.2.), és a preferenciarendszer szerveződésére (4.3.). A preferenciarendszer fogalmának bemutatását (4.3.1.) követően a következő szempontok alapján vizsgálom a preferenciarendszer szerveződését: a válaszadás és annak hiánya (4.3.2.), a típuskonform vagy nem típuskonform válaszadás (4.3.3.), valamint a megerősítés és cáfolás (4.3.4.) tekintetében. Ezeket követően két lehetőséget is felvázolok arra vonatkozóan, hogy miként lehet a preferált választ kiiktatni az eldöntendő kérdésekből (4.3.5.). Az utolsó fejezetben (5.) összegzem az eredményeimet és a konklúzióimat.

2. A nyelvi befolyásolás

2.1. A szóbeli befolyásolás fogalma

A pragmatikai szakirodalomban a nyelvi befolyásolást gyűjtőfogalomnak tekintjük, amelynek öt alkategóriáját különböztethetjük meg (T. Kis 2004): a meggyőzést, a manipulációt, a rábeszélést, a kényszerítést és a kényszerítést. A felsorolt kategóriák mindegyikében szerepelhet a kommunikátor szándékossága, azonban kutatásom során én olyan szituációban vizsgálom a nyelvi befolyásolást, amelyben törvény tiltja a tanúk bármilyen befolyásolását (Kengyel 2005: 336). Ezért a befolyásolás egy olyan tágabb értelmezésére volt szükség, amely megengedi a nem szándékosan végrehajtott befolyásoló cselekedetek vizsgálatát is a szóbeli diskurzusokban. Ebből adódóan szükségesnek ítéltam a **szóbeli befolyásolás** átfogó definíciójának a megadását. A szóbeli befolyásolást a következő módon határoztam meg:

A szóbeli nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás során a kommunikátor megnyilatkozása a hallgatókban egy adott véleményt alakít ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket erősíti vagy változtatja meg.

A definíció elsősorban Árvay (2003) és Nemesi (2011) nyelvi befolyásolás elméletén alapszik. Árvay (2003: 11) a következő módon adja meg a definíciót: „A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa.” Jól látható, hogy ebben a megfogalmazásban minden esetben a kommunikátor szándékos cselekedetéről van szó. Azt fontos hangsúlyozni, hogy Árvay a meghatározást nem a szóbeli befolyásolásra hozza létre, hanem a nyelvi befolyásolásra

általában, amelyet elsősorban írott reklámszövegekkel kapcsolatos kutatásai határoznak meg, melyeknek *szándékos* célja a befolyásolás. Nemesi (2011: 182) nem határoz meg nyelvi befolyásolással kapcsolatos definíciót, azonban funkcionális pragmatikai keretben úgy nyilatkozik a nyelvi befolyásolás jelenségéről, hogy az a tudatosság bármely fokát képezheti, tehát nem szükséges hozzá a beszélő befolyásoló szándéka. Ez a nézet összhangban áll Verschueren (1999: 156–157) nyelvi variabilitás és nyelvi stratégiák elméletével is. Verschueren azt mondja, hogy a beszélő minden megszólalásának alkalmával választani kényszerül a megnyilatkozási stratégiák közül a nyelv nagyfokú variabilitása miatt.⁶ Mivel mindig több alternatíva közül választhatunk, így az egyes választásoknak üzenetértékük van, függetlenül a beszélő szándékától, és attól is, hogy a hallgató felismeri-e azt, vagy sem. A nyelvi stratégiák használata tehát nem azt jelenti, hogy a beszélő szándékosan megkísérli félrevezetni vagy manipulálni a társalgás résztvevőit, a választások ugyanis olyan mértékben lehetnek konvencionálisak vagy begyakorlottak, hogy a beszélő akár automatikusan is végrehajthatja őket.⁷ Tátrai (2011: 206) pedig figyelemirányítási tevékenységnek nevezi a megnyilatkozást. A beszélő ugyanis megnyilatkozásával figyelemirányítási tevékenységet hajt végre, amely során a beszélő a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó folyamatos közlésével befolyásolja a másik résztvevő mentális irányultságát: figyelmét és megértését. Végül Semin (1999: 273–274), magát a nyelvet tekinti szerkezetadó eszköznek, amely által a beszélő a valóságnak, vagy a gondolatainak egyes aspektusait stratégiai módon adja elő a kommunikációban azért, hogy alakítsa vagy befolyásolja az üzenet vevőjének társas megismerő folyamatait. Mindezekből a következő megállapítások vonhatóak le:

- A befolyásolás nem feltétlenül szándékos és tudatos cselekedet. A megnyilatkozások létrehozásában szerepet játszó stratégiák kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére. A választásokat a beszélő automatikusan is végrehajthatja.
- A nyelvi befolyásolás a megnyilatkozások természetes és általános velejárója, mivel maga a megnyilatkozás egy figyelemirányítási aktus, amely hatással van a hallgató mentális állapotaira.
- Minden egyes megnyilatkozás, ezáltal minden kérdés a rá adott válasszal együtt az ismereti állapot megváltozásával jár.

Mindezek tekintetében visszautalok a Bevezetésben meghatározott 2. hipotézisre. Ez az elméleti keret számol azzal, hogy az egyes nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek, amelyeket az elemzés során vizsgálni fogok. Ezt felismerve, valamint a szóbeli befolyásolás elméleti háttérének ismeretét követően elmondható, hogy a befolyásolás minimalizálása legalább annyira nehéz feladat, mint maga a befolyásolás, ezért is olyan fontos a befolyásolás elkerülésére alkalmas stratégiák vizsgálata.

⁶ Eközben figyelemmel van a befogadói stratégiákra is. A választások továbbá a stratégiák között zajlanak, de azok kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére.

⁷ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a bírának a befolyásolás elkerülésére törekvő stratégiai szándékosak és tudatosak.

2.2. Miként befolyásolhatnak a kérdések?

A továbbiak során a nyelvi befolyásolást kizárólag a kérdések tekintetében vizsgálom. Amennyiben a kérdések befolyásoló tulajdonsága után érdeklődünk, azt kell megvizsgálni, hogy miként strukturálják a válaszadást, és milyen következtetéseket vonunk le általuk (Semin 2008), ezért a kérdéseket a rájuk adott válaszokkal együtt szükséges elemezni. Ahogyan azt a szóbeli befolyásolás definíciójában bemutattam, a nyelvhasználati stratégiák a nyelvi struktúra minden szintjére kihatással lehetnek, ezért adott szituációban bármilyen nyelvi jelenség befolyásolásra alkalmas lehet. Így az elemzésben elsősorban azoknak a befolyásolásra vonatkozó stratégiáknak a bemutatására törekedtem, amelyek a legtöbbször fordultak elő.

Mielőtt azonban ismertetném az elemzést, szükségesnek tartom a konverzációelemzés legfontosabb fogalmainak bemutatását, valamint a tanulmányban alkalmazott kérdéstipológia ismertetését.

3. A kérdés

3.1. Mi számít kérdésnek a konverzációelemzésben?

Schegloff és Sacks (1973) alapján, a társalgás szerkezetében a kérdést fordulónak tekintjük.⁸ A forduló a társalgás legkisebb egysége, az a megnyilatkozás, amit egy beszélő mond, amíg át nem adja a szót. A kérdésre azonnal elvártta válik a válasz, amely egy másik beszélő fordulója. Mivel ez a két forduló szorosan összetartozó egységet alkot, párszekvenciának nevezzük.⁹ A párszekvencia fordulói a következő állításokkal jellemezhetők:

1. Általában szomszédosak, de nem feltétlenül azok (pl. mellékszekvencia vagy betétszekvencia betoldásakor).
2. Különböző beszélők produkciói.
3. Rendezettek. A kérdés az első párrész, a válasz a második párrész.
4. Tipizáltak, ugyanis egy bizonyos első párrész egy bizonyos második párrészt követel meg.

Érdemes megjegyezni, hogy a bírósági diskurzusok az intézményesített társalgástípusok közé sorolhatóak, ahol ezek az elvárások még kötöttebbek, és jelentős hatással vannak az interpretációra. Így például a tanúhoz tipikusan a második párrész köthető, tehát a válaszadás. Ennek okán, ha egy tanú mégis kérdést tesz fel, a bíróság tagjai azt valamilyen módon válaszként fogják interpretálni (Beach 1985 – idézi Komter 2013).

A részletes elemzéshez nem csak a kérdések szerkezetbeli elhelyezkedésének megállapítása fontos a társalgásban, hanem választani kell a különböző kérdéstipológiai csoportosítások között is. A tanulmányban a kérdések szemantikai

⁸ Ugyanakkor nem kritérium az, hogy a forduló kizárólag egy kérdést (vagy egy beszédaktust) tartalmazhat. A pontos megfeleltethetőség problémája a két fogalom különbözőségéből ered. Míg a forduló terjedelmet meghatározó szerkezeti egység, addig a kérdés jelentéssel bíró, funkcionális egység. L. pl. 3.4. részben a (3)-as példa.

⁹ Kiefer (1983: 203) szerint sem vizsgálhatóak önmagukban a kérdések, a rájuk adható válaszok nélkül. Ő (K,V)-szerkezetnek nevezi a kérdés-válasz párokat.

csoportosítását követem, mert ez a tipológia alkalmas leginkább a célként kitűzött vizsgálatokhoz, mivel a kérdéseket válaszalmazai alapján különíti el egymástól. A tanulmány ugyanakkor pragmatikai aspektusú, ezért fontosnak tartom az elemzéshez választott kérdéstipológia megkülönböztetését a pragmatikai csoportosítástól.

A kérdések pragmatikai és szemantikai csoportosítása között nem lehet 1:1 arányú megfeleltetést tenni. Egy megnyilatkozás a beszédhelyzet függvényében több funkciót is betölthet. A kérdések pragmatikai rendszerezésénél a kontextusra, és annak tényezőire kell a fő hangsúlyt fektetni (Schirm 2007: 161).

Ez a megállapítás viszont nem jelenti azt, hogy a konverzációelemzésben a szemantikai felosztást követve teljesen figyelmen kívül kellene hagyni a kontextus szerepét. A konverzációelemzés a beszélt nyelv szabályszerűségeit kutatja, tehát az elemzések mindig az adott kontextusban megfigyelt nyelvhasználaton alapulnak. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy a kérdések szemantikai csoportosításának követése a konverzációelemzésben kizárja a kontextus figyelembevételét. Bár az említett megközelítések különböznek egymástól, együttműködve, egymást kiegészítve egy komplex elemzést segítenek elő.

3.2. A nyelvészeti kérdéstipológia

A kérdő mondatok szemantikai szerkezetük alapján négy osztályba sorolhatóak, amelyek a következők (Kiefer 1983):

1. **Eldöntendő kérdések:** (p, ~p)
Válaszalmazuk kételemű, s mindkét elem egy kijelentés (propozíció), ahol az egyik tagadása a másiknak.
2. **Választó kérdések:** (p, q)
A választó kérdések oly módon térnek el az eldöntendő kérdésektől, hogy az egyik kijelentés állítása nem zárja ki a másik lehetőségét, tehát p és q lehet egyidejűleg igaz. A választó kérdések jellemző tulajdonsága a *vagy* kötőszó jelenléte, amely nem egyenlő a logikai diszjunkcióval, hanem azt jelenti, hogy választhatunk az opciókból.
A választó és eldöntendő kérdések bizonyos esetekben visszavezethetők ugyanarra a szintaktikai struktúrára.
3. **Kiegészítendő kérdések:** (x_1, x_2, \dots, x_n) G_i (ahol G_i a kérdőszó vagy az utána álló főnév által meghatározott grammatikai kategória)
Válaszalmazuk potenciálisan végtelen, azonban általában adott beszédhelyzetekben pragmatikailag meghatározott számúak a válaszok. A kérdőszó, vagy a mögötte álló főnév (kérdő főnév) grammatikai megszorításokat tesz a válaszalmazásra.
4. **Nyitott kérdések:** (P_1, P_2, \dots, P_m)
Válaszalmazuk a kiegészítendő kérdéssel megegyezően potenciálisan végtelen, de általában pragmatikai tényezők meghatározzák a válaszok számát a beszédhelyzetekben. Jelentős eltérés azonban, hogy a nyitott kérdések válaszalmazása grammatikailag meghatározatlan.

A szemantikai tipológiát, az elemzésben való alkalmazhatóság megállapítása érdekében, fontos összevetni a jog által meghatározott csoportosítással. Az összehasonlítás előtt azonban a jogi kérdéstipológiát is meg kell ismernünk.

3.3. A jogi kérdéstipológia

Kengyel (2005: 336) a következő négy kategóriát különbözteti meg a jogi eljárások kihallgatásaiban:

1. Üres kérdések

Kizárólag a keretet adják meg a válaszhoz, ugyanis tartalmi meghatározottság nélküliek. Hátrányuk az, hogy nem készítetik a tanút részletes vallomásra.

2. Tartalomfeltáró kérdések

Az üres kérdések ellentéte, a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak benne. Részletek feltárásakor elkerülhetetlen kérdéstípus. Minél több tartalmi elemet foglal magában, annál inkább befolyásolhatja a tanút.

3. Választó kérdések

Legalább három, egymással ekvivalens választási lehetőség felajánlása.

4. Ellentétes kérdések

A lehetséges vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek rá általa, választó kérdés hiányában.

Ezek a kérdések a tanúk kikérdezésekor az összefüggő előadásukat egészítik ki, vagy az esetleges ellentmondásokat tisztázzák. Ritkán hangzik el olyan kérdés, amellyel a szavahihetőségüket vagy az emlékezőképességüket ellenőrzik.

A következő pontban összehasonlítom a szemantikai és jogi kérdéstipológiát, amely által azt is megmutatom, miként feleltethetők meg egymásnak ezek a kategóriák.

3.4. A nyelvészeti és jogi kérdéstipológia összevetése

Az üres kérdés jogi definíciója azt mondja, hogy maga a kérdés csak a keretét adja meg a válasznak, mivel tartalmi meghatározottság nélküli, s ez az egyetlen típus, amely által elkerülhető a befolyásolás, ugyanis óvatosan vezeti a tanút a kihallgató által meghatározott irányba. A leírás alapján az üres kérdés a nyitott kérdés kategóriájának lenne megfeleltethető. A felsorolt tipikus üres kérdések (*Kit látott? Mit látott? Ki volt ott?*) azonban kiegészítendő kérdések, mert a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszlehetőségek szemantikai kategóriáját. Megfigyeléseim alapján nyitott kérdéseket főként a tanúk kihallgatásának legelején tesznek fel a bírák, amelyek arra készítetik a tanút, hogy mondandóját összefüggően adja elő, amelynek legegyszerűbb formája is szellemi teljesítmény, ugyanis logikai és kifejezésbeli képességeket igényel (Kengyel 2005: 335). Lássunk néhány nyitott kérdést az elemzett korpuszból!¹⁰

¹⁰ Az elemzés során a következő módokon jelölöm a résztvevőket: bíró (B), ügyvéd (Ü), ügyész (ÜSz), tanú (T), szakértő (S), alperes (A).

- (1) B: Engem az érdekelne, **miért** vettek ebben az egészben részt?
- (2) B: akkor szeretném megkérni, hogy legyen szíves elmondani, hogy **mit tud** erről az ügyről. nyilván mint a felperes tulajdonosa, tud erről az ügyről.
- (3) B: akkor azt kérem először, hogy mondja el, amit el kíván mondani, és majd utána kérdezzünk. (2.0) tehát hogy történt?
- (4) B: **Honnan szerzett tudomást**, hogy loptak el cipőt?
T: A testvéreimtől.

A (4)-es kérdést azonban a következő módon is fel lehetne tenni: ***Kitől szerzett tudomást?***

A jogi kérdéstípológia által a két kérdés között nem lehetne különbséget tenni, pedig ezzel a módosítással a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját,¹¹ tehát tesz bizonyos megszorításokat a lehetséges válaszok tekintetében.

A tartalomfeltáró kérdéseket az üres kérdések ellentétéként tartják számon (Kengyel 2005: 336), amelyben már a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak. Minél több tartalmi elemet foglal magában a kérdéstípus, annál inkább befolyásolja a hallgatót. A tartalomfeltáró kérdések azonban nem alkotnak egy tisztán elkülöníthető kategóriát, hiszen a nyitott és üres kérdések metszetének kivételével bármelyik kérdéstípus tartalmazhatja a válasz tartalmi elemeit, különböző módon és mértékben. A lexikai választások mellett ugyanis a kérdések grammatikai és prosodiai tulajdonságai is alkalmasak arra, hogy kifejezzék a beszélő és hallgató(k) közötti tudásviszonyt. A hallgató minden kérdéssel felhatalmazást kap arra, hogy megadja a hiányzó információkat, amelyeket a kérdések által kíván a beszélő. Minél kevesebb grammatikai kényszert tesz a beszélő a válaszra nézve, annál több információt vár el a hallgatótól, mivel kevesebb grammatikai megszorítás kevesebb beszélői tudást feltételez a válasza vonatkozásán. Ezzel párhuzamosan pedig, minél több kényszert fejez ki kérdésével, annál kevesebb információt vár el a hallgatótól. Ezt nevezzük a hallgató és a beszélő között fennálló tudásbeli lejtőnek (epistemic gradient) (Heritage–Raymond 2012). Tekintsük az (5)-öt!

- (5) *Nyitott kérdés:* Miért mondta, hogy hárman voltak, ha nem volt ott a testvére?¹²
Kiegészítendő kérdés: Kikkel volt a helyszínen?
Választó kérdés: A testvérével, vagy a barátnőjével volt a helyszínen?
Eldöntendő kérdés: A testvérével volt a helyszínen?

A példaként hozott nyitott kérdést a beszélő tudásának mértékében több módon is fel lehetne tenni. Az eldöntendő kérdésben a beszélőnek van egy hipotézise,

¹¹ Ebben az esetben szemantikai szűkítést tesz, mivel a *kitől* kérdőszó főnévi csoportra kérdez, de vannak olyan kérdőszók is (pl. *melyik, milyen*), amelyek csak a válasz szintaktikai kategóriáját határozzák meg, a szemantikait pedig a mögötte álló főnév. Ezért ezeket a kényszereket együttesen grammatikai kényszereknek nevezem Kiefer (1983: 221) alapján.

¹² A *testvére* kifejezés helyett egy konkrét személynév hangzott el, amit titoktartási kötelezettségek miatt nem közölhettem, de a behelyettesítését a példa érthetősége miatt elengedhetetlennek véltem.

amelyben a tanú testvére ott lehetett a helyszínen. Azt szeretné megtudni, hogy a feltételezett személy ott volt-e, vagy sem. Ebben a legnagyobb a beszélő tudása. A választó kérdésben már más alternatívát is felajánl a kérdező, míg végül a kiegészítendő kérdésben csak azt fejezi ki, hogy a tanú nem volt egyedül, és több mint egy személy volt még rajta kívül. Tehát ezek alapján elmondható, hogy a kérdések típusának tekintetében, a beszélő különböző tartalmi elemeket fogalmaz bele a kérdéseibe a válaszról adott tudásának tekintetében. Az pedig, hogy ezt milyen lexikai választásokkal teszi, már a szituációtól függ.

A bírósági kihallgatásokban a kérdések számos esetben grammatikailag nem kérdésként fogalmazódnak meg, de tartalmukból és funkciójukból adódóan kérdésként interpretálhatóak (Hátori 2006: 141). Ezért fontosnak tartottam egy ötödik kategória bevezetését is a szemantikai csoportosítás mellé, a befogadó irányultságú episztemikus aszimmetriával (recipient-tilted epistemic asymmetry)¹³ létrehozott eldöntendő kérdéseket,¹⁴ amely a beszélő és hallgató között fennálló tudásbeli különbségre épül. A beszélő egy állítást tesz, de azt szubjektívvá teszi oly módon, hogy episztemikus jogot ad a hallgatónak a megerősítésre vagy cáfolásra, így azt eldöntendő kérdésként fogja interpretálni. Ebben a kérdéstípusban a legmagasabb a beszélő tudása. A bírák az ilyen típusú kérdéseket elsősorban megértés-ellenőrzésre használják, ezért javításkezdeményező formulának tekinthető (Kitzinger 2013), amellyel az esetleges félreértéseket igyekeznek elkerülni¹⁵ (vö. (7)). Ez látható a következő esetben is:

- (6) Ü: a nyelviskolában milyen módon ö: várakoztatnak () tehát hogyan működik a beléptetés?
 T: reggel hat órától mindig ott van a kolléganőnk és általában este nyolc óráig mindig ott van valaki a nyelviskolába () ami azt jelenti egy kapucsengőn kell csengetni és automatikusan bejutnak oda. ()
 B: tehát zárva van az ajtó csak van az a kapucsengő.
 T: igen.

A megnyilatkozás kérdésként való interpretálásához a kihallgatási szituáció is jelentős mértékben hozzájárul (vö. 3.1.). A példában a tanú vallomását megelőzően az alperes azt állította, hogy azért nem jutott be egy alkalommal a nyelviskolába, mert annak kapuja zárva volt. Ennek az információnak, és a tanú fent bemutatott válaszában tudatában a bíró ellenőrzi következtetését: a tanú állítása nem mond ellent az alperes szavának. Attól, hogy az iskolában voltak, még a kapu valóban zárva lehetett, aminek következtében a hallgató nem jutott be az épületbe. A kihallgatások során, az episztemikus aszimmetriával létrehozott kérdések többségét a

¹³ A továbbiakban EA eldöntendő kérdéseknek nevezem.

¹⁴ Stivers és Rossano (2010) az episztemikus aszimmetriát olyan fő faktornak tekintik, amely a grammatikai és prozódiai tényezők mellett jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy egy megnyilatkozást kérdésként interpretáljunk. Ebből pedig az következik, hogy nem csak eldöntendő kérdések hozhatóak létre episztemikus aszimmetriával, hanem például bizonyos esetekben kiegészítendő kérdések is.

¹⁵ Mindezek ellenére fontos azt is megjegyezni, hogy ezek a kérdéstípusok kifejezetten alkalmasak lehetnek a befolyásolásra, de az eddigi elemzések alapján ez csak az ügyvédi kérdésfelelésekre jellemző (Varga 2015).

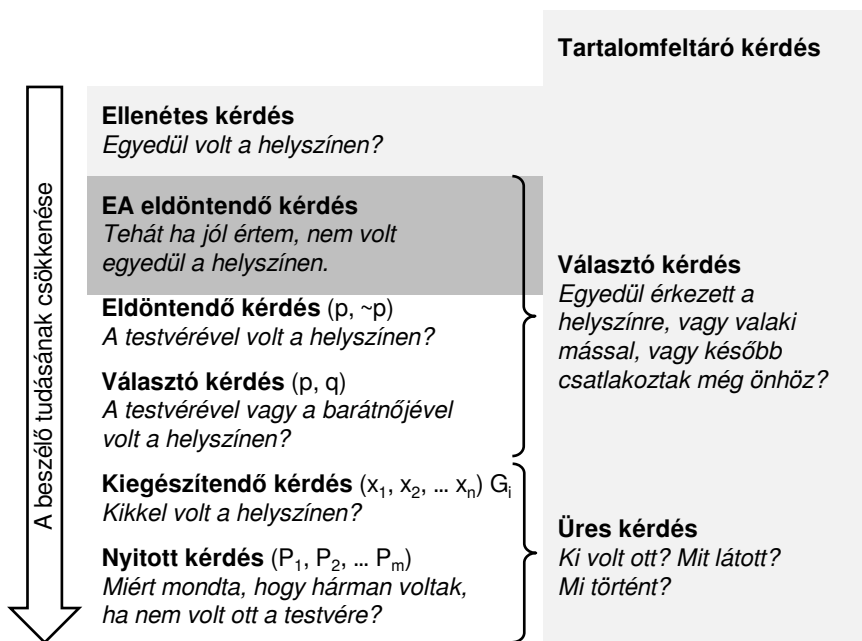
tehát kötőszóval vezetik be: *tehát, tehát akkor, tehát (ha) jól értem* formákban, így ez fontos ismertetőjegye lehet. Ez a megállapítás a *tehát* összetett funkciójával magyarázható (Németh T. 1998):

- Illokúciós funkciója következtében általában olyan megnyilatkozásokat vezet be, amelyekben a kommunikátor valamilyen következtetést von le a diskurzuselőzmények kapcsán.
- Interperszonális funkciója az, hogy lezárást fejezhet ki, így például a kérdés–válasz párszekvenciákban beszélőváltás következik be.
- Eldöntendő kérdésekben attitudinális funkciója is van, ugyanis azt fejezi ki, hogy a beszélőnek van valamilyen közvetlen evidenciája *p* igazságára vonatkozóan (Kiefer 1988 – idézi Németh T. 1998: 330).

Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy a bírósági kikérdezésekben a *tehát* kötőszó attitudinális funkciója által a leginkább használatos arra, hogy egy állítás kérdésként hangozzon el. Következtetésemmel összhangban áll az a kutatási eredmény, hogy a bírósági kihallgatásokban kifejezetten gyakran fordul elő a *tehát* kötőszó, diskurzusjelölői és nem diskurzusjelölői funkcióban egyaránt. Ennek jelentősége pedig nő azzal a ténnyel, hogy a bírósági diskurzusokra intézményesített jellege miatt sokkal kevésbé jellemző a diskurzusjelölők használata, mint a hétköznapi nyelvhasználatra (Dobos 2010).

Végül pedig, a jog által megfogalmazott választó kérdésekben nem teszik meg azt a megkülönböztetést, amelyet a szemantikai csoportosítás tesz eldöntendő és választó kérdés között, ugyanis (az ellentétes kérdés kivételével) három egymással ekvivalens választási lehetőséget kell felajánlani a kérdésben. Ennek a megfogalmazásnak kiemelkedően fontos szerepe van a befolyásolás elkerülésének szempontjából, amit az elemzés során részletesen be fogok mutatni.

Az összehasonlítás alapján jól látható, hogy a szemantikai csoportosítás árnyaltabbá tudja tenni a jog által meghatározott kérdéstípusokat. Ezért a bírósági diskurzusok elemzésekor mindkét csoportosítást egyaránt figyelembe kell venni, azaz célszerű az elemzés során egy összegzett kérdéstipológiát alkalmazni, amelyet az 1. ábrán illusztrálok. Az ábra bal oldalán vázoltam fel az összesített tipológia hat elemét: a négy szemantikai kérdéstípust (eldöntendő, választó, kiegészítendő és nyitott kérdés), az ötödik kategóriaként bevezetett episztemikus aszimmetriával létrejövő eldöntendő kérdést, valamint az ellentétes kérdést, amely olyan kifejezetten jogi kérdéstípus, amely definíciója alapján egy teljesen különálló kategóriát alkot. Jobb oldalt a további három jogi kérdéstípust ábrázolom olyan módon, hogy az miként feleltethető meg a nyelvészeti csoportosításnak. A tartalomfeltáró kérdést a levezetés alapján különálló kategóriaként kezelem, amely a nyitott kérdés kivételével bármelyik kérdéstípusra igaz lehet, míg a választó és üres kérdéseknek vannak megfelelőik.



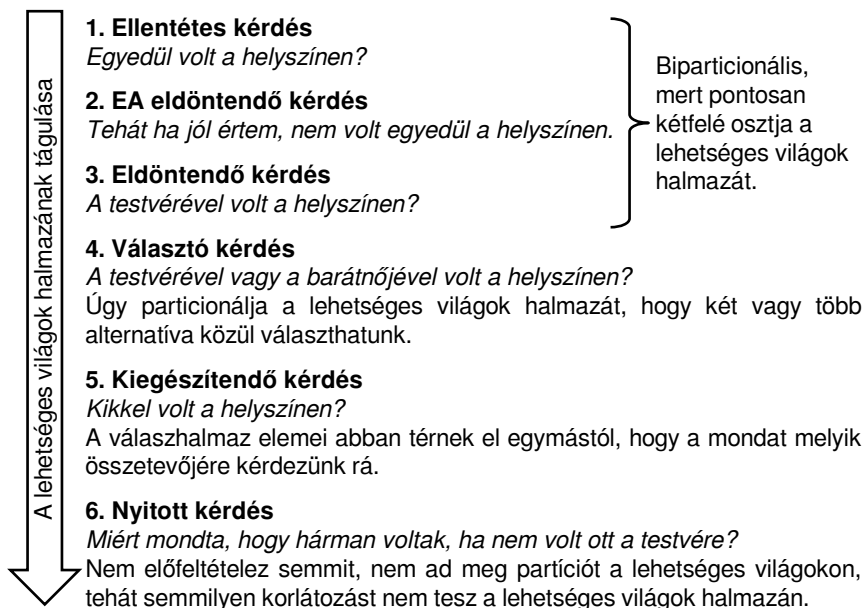
1. ábra
Egyesített kérdéstipológia

A kihallgatások során elhangzó kérdés–válasz párszekvenciákat tehát abból a szempontból vizsgálom, hogy milyen kényszereket szabhatnak a válaszra, valamint hogy a kérdések a rá adott válaszokkal együtt milyen következtetések levonásával járnak. Fontos hangsúlyozni, hogy maga az elemzés sem lehet teljesen objektív, hiszen az elemzést végző személy bárminemű igyekezete ellenére sem tud a saját szubjektív perspektívájától megválni.¹⁶

3.5. Érvek az egyesített kérdéstipológia mellett

Felvetődhet az a gondolat, hogy nem lenne-e célszerűbb a kérdéseket pusztán formai szempontok alapján vizsgálni, ezért a kérdéseket formális szemantikai keretben is megvizsgáltam. Groenendijk és Stokhof (1997) a kérdések szemantikáját szintén a rájuk adható lehetséges válaszok alapján határozzák meg, úgymond a lehetséges világokat particionálják. Ebben az elméletben szintén négy kérdéstípust határoznak meg (3–6), azonban az összehasonlíthatóság érdekében az elmélet alapján az egyesített tipológia másik két kérdéstípusát (1–2) is meghatároztam (Groenendijk–Stokhof 1997; Maleczki 2007):

¹⁶ Módszertanilag ezért az ilyen típusú vizsgálatokba célszerű társilemzést bevonni. Ebben a tanulmányban még nem így jártam el, de a kutatás folytatása során erre is sor fog kerülni.



2. ábra

Az egyesített kérdéstipológia formális szemantikai keretben

Jól látható, hogy ebben a felosztásban a lehetséges világok halmaza úgy tágul, ahogyan a beszélői tudás és a grammatikai kényszerek csökkentek az egyesített kérdéstipológiában. Ebben a keretben azonban nem lehet megtenni azt a különbséget az ellentétes kérdés, az EA eldöntendő kérdés és az eldöntendő kérdés között, amelyet az általam létrehozott egyesített kérdéstipológia révén viszont meg lehet. Ebben a felosztásban mindhárom kérdéstípus biparticionális, tehát akárcsak az egyesített tipológiában, a kérdések választhalmazai kételeműek (igen/nem vagy ezzel szemantikailag egyenértékű válaszok). Azonban a pusztán formai felosztás által nem magyarázhatjuk a három biparticionális kérdéstípus közötti jelentős különbséget. Azt, hogy míg az eldöntendő kérdés nagyjából fele-fele arányban várja el az igen/nem választ, addig az EA eldöntendő kérdés inkább a megerősítő választ előfeltételezi, míg az ellentétes kérdés a nemleges választ.¹⁷ Az pedig, hogy a kérdés formája alapján milyen választ előfeltételez, kiemelkedően fontos a nyelvi befolyásolás vizsgálatában, amelyet az elemzések során igyekszek bemutatni.

¹⁷ Ellentétes kérdéseket csak választó kérdés hiányában, elsősorban gyerekek és kevésbé képzett tanúk esetében alkalmaznak (Kengyel 2005: 336). Habár több kiskorú és érettségivel nem rendelkező felnőtt tanú kihallgatását is figyelemmel kísértem, ennek a kérdéstípusnak a használata olyan ritka, hogy vizsgálatához további adatgyűjtés szükséges.

4. Elemzés

4.1. Az ágens kihagyásának szerepe

Elsőként az okozás nyelvi manipulációját vizsgálom az ágensség kapcsán. Egy esemény kezdeményezőjének nézőpontja ugyanis különböző módokon reprezentálható, tehát bizonyos nyelvi eszközökkel implikálhatjuk azt, hogy ki az esemény beindítója (Semin–De Poot 1997 – idézi Semin 2008).

Az erre irányuló kutatások az eseményekben részt vevő két személy között tetek különbséget. A bírósági eljárások során azonban én azt találtam kiemelkedően fontosnak, hogy miként lehet teljesen kihagyni az ágenst a kérdésből. Ez főként a szándékosság vizsgálatában jelentős szempont, ahogyan azt a következő esetben is látni lehet.

- (7) Szándékos gázolás történt-e?
- 1 B: tehát ha jól értem, a sértett balra történő mozgását megelőzően 0.3 másodperccel **indul el az autó kormány(.)nyában a a tehát a kormányzásának a változása.**
 - 2 S: igen.
 - 3 B: **ezt megelőzően van** nyilván a vezetőnek a vádlottnak **a szándék kialakulása.**
 - 4 S: >igen< a kormányzás.
 - 5 B: a kormányzás szándékának a kialakulása. <most> (.) <ez azt> (.) jelenti, nem akarom megmondani, csak kérdezem, hogy ez most (0.5) reakcióidőn belül vagy kívül van? tehát ő <hogyan> >hogyan< lehet, hogyan lehet egy átlagos emberi reakciót tekintve, le lehet ezt kö követni, tehát ha valaki szándékosan el akarja ütni a balra mozduló sértettet, le tudja követni 0.3 másodpercen belül, hogy az elmozdul balra?
 - 6 S: nem. tehát ez azt jelenti, hogy hamarabb elhatározta a gázadást és a jobbra kormányzást, mint ahogy a sértettnek, mondjuk azt, hogy a saját elhárítási manővere láthatóan és észlelhetően kialakult. tehát még amikor a sértett elkezdett futni az autó irányába, akkor már az autó vezetőjében (0.5) az a fajta cselekménysor tudatilag kialakult, hogy gázadás és jobbra kormányzás.

A bíró elsőként a kormányban bekövetkező állapotváltozásról beszél, az *elindul* ige által. Arról, hogy ki indította el az eseményeket, még nem ejt szót, ezért alkatmat ad arra, hogy a megtörtént esemény ágens általi akarátára és szándékosságára csak az első kérdés megválaszolása után kerüljön sor. Az elválasztás nehézségét mutatja a megfogalmazás nehézsége, amelyet az esemény leírására tett opciók, és a köztük lévő hezitáció is jelez. A 3. és 4. sorban kerül először szóba az elkövető szándékossága. Az 5. sorban feltett kérdés pedig rávilágít a szétválasztás fontosságára: a gázolás megtörtént a kormánymozdulat által, de a rendkívül rövid eseményidő miatt felmerül az a kérdés is, hogy a reakcióidő tekintetében a vezető szándékos cselekedete fennállhatott-e. A kérdés ilyen részletességű felbontása egyértelműen a tények minél pontosabb megállapítására, és ezáltal a befolyásolás elkerülésére irányul. A kérdésben választott ige típusa tehát különböző mértékben

implikálhatja az ágenst, ezért nagyon fontos szerepe van a befolyásolhatóság szempontjából.¹⁸

4.2. Preszuppozíciók

A kérdések mindig tartalmazzák a beszélők preszuppozícióit, azaz előfeltevéseit (Levinson 1983 – idézi Hayano 2012; Walton 2008). Ezek olyan információk, melyeket a kérdező adottnak tart. A megnyilatkozásokban implicit módon vannak jelen, felismerésük pedig valamilyen nyelvi konvenció által történik (Tátrai 2011).¹⁹ Éppen ezért a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdések kifejezetten alkalmasak a hallgatóság befolyásolására,²⁰ mivel a válaszadónak ekkor két lehetősége adódik (Walton 2008; Hayano 2012):

- egyenes választ ad a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdésre, ezáltal elismeri annak igazságát, vagy
- plusz interakciós energia befektetésével explicitté teszi a kérdésben rejlő preszuppozíciót, és cáfolja azt. Ebben az esetben a történések olyan színben tüntetik fel a tanút, mint aki ki akarja kerülni az egyenes válaszadást, ezáltal képlekenyvé válik szavahihetősége, és kételkedést vált ki a hallgatóságból vallomásának igazságtartalma tekintetében.

A preszuppozíciók számos módon és különböző mértékben lehetnek jelen a kérdésekben (Semin–Fiedler 1996; Loftus–Palmer 1974; Walton 2008; Verschueren 1999; Tátrai 2011). A (8)-as példa mindhárom párszekvenciájában irányított eldöntendő kérdés szerepel. A preszuppozíció ezekben egyszerűen az, hogy a beszélő az eldöntendő kérdésre adható valamelyik választ igaznak tartja a két lehetséges közül (Walton 2008). A befolyásoló jellegét erősíti, hogy a kérdések irányítottak, mivel a beszélő az egyik opciót valószínűbbnek gondolja bennük.²¹ A bíró azt feltételezi előzetes ismeretei alapján, hogy az unoka azért nem látogatja meg nagypapáját, mert valaki megakadályozza benne. Arra ugyan külön rákérdez, hogy próbálkozott-e már, de a végeredmény az lesz, hogy a tanúnak csak feltételezései vannak ezzel kapcsolatosan. Ez a tanút kedvezőtlenebb színben tünteti fel, mintha egyszerűen arra a kiegészítendő kérdésre kellene válaszolnia, hogy miért nem látogatja meg a nagypapáját (azok után, hogy a látogatás elmaradásának ténye már kiderült a kihallgatás során).

¹⁸ Ebben a példában a befolyásolás elkerülését mutattam be az igeválasztás által, azonban az ágens kihagyása lehet befolyásolásra alkalmas eszköz is, amelyet ügyvédi kérdésfeltevés kapcsán már bemutattam (Varga 2015: 17).

¹⁹ Az általam bemutatott fogalom pragmatikai értelmezés, emellett a nyelvészetben szemantikai aspektusból is megközelíthető a preszuppozíciók kérdése, vö. pl. Kiefer *Az előfeltevések elmélete*.

²⁰ Walton (2008) megnevez „ártalmatlan” preszuppozíciókat is, ezek azok, amelyek nem befolyásolnak. Az, hogy mely preszuppozíciók minősíthetők ezzel a fogalommal, szituációfüggő.

²¹ A kérdés irányított jellege már nem tartozik a preszuppozícióhoz, hiszen a bíró arra kérdez rá. Preszuppozícióra pedig nem lehet kérdezni, ugyanis a kérdező eleve adottnak tartja, nem szorgalmazza megvitatását (Tátrai 2011).

- (8) B: Állítása szerint a személyes látogatásnak valami akadálya van?
T: Úgy érzem meg se tudnám közelíteni.
B: Próbálta már és akkor elküldték?
T: Nem.
B: Akkor ez csak feltételezés?
T: Igen.

A befolyásolás minimalizálásának érdekében mindenképpen fontos az, hogy a kérdés a lehető legkisebb mértékben tartalmazza a kérdező preszuppozícióit, valamint hogy hamis preszuppozíció egyáltalán ne legyen benne. Megfigyeléseim alapján a bírák törekednek erre. Az előzetes tények és adatok ismeretében számos dolgot adottnak tekinthetnének, ugyanakkor egy-egy kikérdezés során mindig próbálnak úgy kérdezni, mintha először hallanák az eseményeket.

- (9) B: ismeri-e az, illetve mikor volt a: mikor dolgozott a () nyelviskolában?
T: ()-tól ()-ig dolgoztam az ()-ban.
B: munka: viszonyban?
T: igen.
B: ismeri-e az alperest?
T: igen órákról, igen (.) találkoztunk.
B: önhöz járt ő?:
T: >igen.<

A (9)-es példa során a bíró az alperes tanárát idézte be tanúnak. A tárgyaláson több megegyező nevű személy is megjelent, mert a bíróság adatai alapján bármelyikük lehetett volna a nyelviskola volt oktatója. Ezért még a kikérdezés előtt kiderült, hogy valóban a kikérdezett volt az alperes tanára. Ennek ellenére a kihallgatás négy kérdése is arra irányul, hogy valóban az alperes volt tanítójáról van-e szó. A bíró elsőként arra kérdez rá, hogy ismeri-e az alperest, de egy azonnali önkezdeményezett önjavítással inkább azt tudakolja meg, hogy mikor dolgozott egyáltalán az iskolában, hiszen ha a válaszként adott időintervallumba nem tartozik bele az az időszak, amikor a tanuló járt a kurzusra, akkor másként kell alakítani a továbbiakban a kikérdezést. A megegyezés miatt azonban a második párszekvencia első fordulójában arra kérdez rá, hogy munkaviszonyban dolgozott-e, és csak a harmadik párszekvenciában kérdezi meg, hogy ismeri-e a diákot, majd végül ezeket követően tér ki arra a kérdésre, hogy valóban ő volt-e a tanára, az *önhöz járt ő?:* kérdéssel. A bíró tehát minden információ ellenére mindig úgy próbálja feltenni kérdéseit, hogy a lehető legkevesebb információt tartsa eleve adottnak.

A kérdésekből továbbá az is kitűnik, hogy a preszuppozíciók kapcsán különösen jelentős szerepet kap az időbeli sorrend betartása (Ibolya 2005), ahogyan azt az alábbi példában is láthatjuk.

- (10) B: azt szeretném kérdezni, hogy történt-e bármi, először is megkezdte-e a képzést az alperes.
T: igen.
B: tud-e arról, hogy bármi problémája, panasza lett volna az alperesnek?

Az előtt, hogy a tanuló panasszal fordulhatott volna az intézmény egyik dolgozójához az órákkal kapcsolatban, az szükséges, hogy egyáltalán megkezdje a képzést. Ezt az időrendi gondolatmenetet felismerve, a bírő szintén önkezdemenyezett önjavítást végez a (10)-es példa első kérdésében, és majd csak az arra adott választ követően teszi fel azt a kérdést, amit eredetileg szándékozott.

Összegezve az eddigieket: a kérdések mindig tartalmazzák valamilyen formában a beszélők preszuppozícióit, amelyek különösen alkalmasak a befolyásolásra. Fontos befolyásolás elkerülésére alkalmazható stratégia az, hogyha a kérdező megpróbálja kérdését a lehető legkevesebb adottnak vélt ismerettel feltenni, s helyette előzetesen azokra is rákérdez, ami igen nehéz feladat. A korpusz alapján azonban elmondható, hogy ez a bírák kérdészmódjára kifejezetten jellemző, befolyásolás elkerülése céljából alkalmazott stratégia.

Amikor elhangzik egy kérdés, a hallgatóknak kettős választási lehetőségei adódnak a reakcióit illetően: válaszolnak vagy nem, az adott válasz megfelel a kérdező kifejtett elvárásainak, vagy sem, az formailag alkalmazkodik-e a kérdéshez, vagy nem.²² Az alternatív válaszlehetőségek közül az egyik mindig preferáltabb. A következőkben, a preferenciarendszer fogalmának ismertetését követően ezeknek a lehetőségeknek a részletes vizsgálatát mutatom be.

4.3. A preferenciarendszer szerveződése

4.3.1. A preferenciarendszer fogalmáról

A tanulmányban a preferenciarendszer átfogó, a különböző interpretációit egyaránt figyelembe vevő általános meghatározását mutatom be.²³

A preferenciarendszer azt magyarázza, hogy a beszélők milyen módon érik el a személyközi megértést azáltal, ahogyan a nyelvi cselekvéseket megvalósítják, valamint ahogyan a rájuk adott válaszokat kiváltják (Lerch 2003: 132). A konverzáció-elemzés fogalomrendszerében a preferenciarendszer egy intézményesült alternatívarendszor, amelyhez igazodva igyekeznek megválasztani cselekvéseiket, illetve azok kivitelezési módját a társalgás résztvevői (Heritage–Atkinson 1984: 53). Ez az elgondolás arra a megfigyelésre vezethető vissza, hogy a társalgás résztvevői bizonyos (gyakran implicit) elveket követnek nyelvi cselekvéseik során (Pomerantz–Heritage 2012: 210 – idézi Németh 2015: 109). A cselekvések szintjén, például, ez azt jelenti, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia alternatív, de nem egyenrangú második részei közti választást és a megvalósult forduló interpretációját szabályozza (Levinson 1983; Heritage 1984; Pomerantz 1984a; Sacks 1992 – mind-egyiket idézi Lerch 2003: 132). A párszekvencia első részeként létrehozott nyelvi cselekvés ugyanis több cselekvési lehetőséget kínál fel a hallgatónak, ugyanakkor a beszélő az egyik lehetőséget az elvárás szintjén előnyben részesíti, azaz preferálja.

²² Felmerülő opció az is, hogy a címzettől érkezik-e a válasz, de ez a bírósági tárgyalásokon kevésbé jelentős kérdés, mivel a szerepek előre meghatározottak. Amennyiben más próbál válaszolni a kérdésre, a bírő közbelép.

²³ A preferenciarendszer fogalmának bevezetése Sacks (1992) nevéhez köthető. (A kiadvány Sacks 1964 és 1972 között, a Kaliforniai Egyetemen tartott előadásainak a szövegét tartalmazza.) Sacks strukturális jelenségment gondolta el a preferenciarendszer fogalmát, a későbbiek során azonban a jelenség pszichológiai, statisztikai, valamint komplex értelmezése is megjelent (erről részletesebben l. Lerch 2003).

Ezen felül, a sacksi elgondolást követve megállapítható, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia első részére, azaz a szekvenciakezdő nyelvi cselekvésre is hatással van, sőt a párszekvenciát túllépve, teljes szekvenciák között is motiválja a választást (Sacks 1992: 367–369, 444–452 – idézi Lerch 2003: 133).

A nyelvi cselekvés preferenciája egyaránt vonatkozhat a cselekvés tartalmára és formájára (Schegloff 1988; 2007 – idézi Németh 2015: 109). Az eldöntendő kérdések esetében például, a cselekvés tartalmának preferenciáját tekintve a válaszban kerüljük vagy minimalizáljuk az explicit cáfolatot a megerősítés javára (l. 4.3.4.). A cselekvés formáját tekintve pedig az mondható el, hogy a közvetlen válasz preferáltabb a közvetettnél (l. 4.3.3.).

Mivel kérdésfeltevéskor a preferenciarendszer különféle megszorításokat tesz a résztvevőkre, ezért ezeknek a megszorításoknak a vizsgálata elengedhetetlen a kérdésekkel való befolyásolhatóság vizsgálatakor. A következőkben ezeket a megszorításokat veszem sorra.

4.3.2. Válaszadás vagy a válasz hiánya

A kérdések a választ feltételesen relevánssá teszik, ami a következő megállapításokkal magyarázható (Stivers–Robinson 2006 – idézi Hayano 2012):

- A válaszadás általánosabb, mint az, hogyha nem érkezik verbális válasz.²⁴
- A verbális válasz hiánya késleltetettnek tűnik, mintha a hallgató ki akarná kerülni a választ.
- A verbális válasz hiányát tipikusan a megszokottól való eltérésnek tekintjük, semmint nem válaszolásnak.
- A hallgatók interakciós energiát fektetnek a verbális válaszadásba akkor is, amikor a nem verbális válasz is könnyen elérhető alternatíva.

Ha nem érkezik verbális válasz, az hivatalosan is hiányzónak tekinthető (officially absent) (Schegloff 1968: 1083 – idézi Hayano 2012), és a hallgatóságból különféle következtetéseket vált ki. Úgy értelmezhető ugyanis a csend, mintha például azt mondaná a hallgató, hogy *nem tudom*, vagy *nem akarok válaszolni* (Heritage 1984 – idézi Hayano 2012). Ennek okán érthető, hogy a bizonyítás során egyáltalán nem elfogadható az, ha nem érkezik válasz a feltett kérdésre. Amennyiben a kikérdezett nem válaszol a bírói kérdésre, akkor a bírák bizonyos stratégiák használatára kényszerülnek a válaszadás érdekében. A (11)-es példában a tanú, aki az iskola egyik tanára, már elmondta, hogy a diákok a segítségével írtak dolgozatot. A bíró azt szeretné megtudni, hogy ez történhetett-e olyan módon, ahogyan azt a diák elmondta. Erre hosszabb ideig nem érkezik válasz, ezért a bíró egy arculatóvó stratégiát alkalmaz azért, hogy a jellegzetesen arculatfenyegető kérdését enyhítse a válaszadás reményében, ami végül eléri célját.²⁵

²⁴ Nemcsak a nem verbális választ tekintik hiánynak, hanem az olyan típusúakat is, amelyek nem adnak egyértelmű választ, mint pl.: *nem tudom*.

²⁵ Az arculatóvás és arcufenyegetettség fogalmait l. Brown és Levinson (1987).

- (11) B: tehát akkor én úgy képzeljem el, hogy mondjuk itt van az egyik feladat, mondjuk ez az ötös, és akkor nem tudja a hallgató, hogy oda mit kell beírni és ön lediktálja, hogy ide azt kell írni. hogy akár ilyen is elképzelhető? (2.0)

B: **a sikerélmény (0.5) biztosítása érdekében?**

T: hát ő hogyha valaki annyira nagyon úgy állt, akkor igen.

A (12)-es példában a bíró emlékezteti a tanút arra, hogy egyszer már tett vallomást a kérdéssel kapcsolatban, így nincs értelme annak, ha nem válaszol. A *benne van* kimondása során ráadásul tesz egy nyomatékosító nem verbális gesztust azzal, hogy az előtte lévő iratokra mutat. Ez a stratégia is meghozta a várt eredményt, ugyanis a válasz megérkezett.

- (12) B: De valakivel járt, nem volt ebből probléma?
(hosszabb szünet)

B: Tudjuk ám, mert elolvastuk, benne van.

T: Tesómmal járt.

Végül (13) esetében a bíró azért teszi fel arculatfenyegető kérdését, mert az ezt közvetlenül megelőzőre nem érkezik releváns válasz, ezért kifejezi kételkedését, s enyhe nyomatékosítással érzékelteti, világtudásunk alapján egy óra elég hosszú idő arra, hogy bizonyos dolgokra fény derüljön. A tanú újból nemleges választ ad, amely mellett védekezik is, hiszen elmondja, hogy az *ő számára* ténylegesen nem derült ki, még ha az mások számára egyértelmű is lett volna.

- (13) B: Nem, nem derült ki egy óra alatt, hogy az az autó miért állt ott?

T: Nem. Nem, számomra.

Az utolsó három példa során a bírák által alkalmazott tipikus befolyásolási módokra hoztam példákat. A korpuszban ez kizárólag információszerzés céljából fordult elő, amely úgy gondolom, szintén az igazságos ítélethozatalt segíti, hiszen kellő információ nélkül nehezen lehetne igazságosan dönteni. Ezt a megfigyelésemet mi sem támasztja jobban alá annál, mint hogy a bírák nem csak akkor várják el a válaszadást, ha ők kérdeznak. Ha a bíróság valamely más tagjának kérdésére nem érkezik válasz, akkor a bírák közbeavatkoznak azáltal, hogy felteszik ők is a kérdést, esetleg némileg másként megfogalmazva.²⁶

- (14) A: az előző órán önnek jeleztem konkrétan, hogy nem, én biztos vagyok abban, hogy ez a csoport nem jó nekem?

T: nem konkrétan, csak én úgy emlékszem, hogy közölte, hogy önnek ez nem fog menni.

B: ezt önnek mondta? a kérdés arra irányult, hogy ezt ön hallotta?

T: igen.

Addig nem térnek át a következő kérdésre, míg az éppen aktuálisat meg nem válaszolták. Ezzel biztosítják mind a védelem, mind a vád érdekeit, hogy bármelyik fél oldaláról minden felmerülő kérdést megválaszoljanak. Ez is a befolyásolás

²⁶ Ebben a példában az alperes (A) tette fel kérdését, ugyanis polgári peres eljárásban saját magát is képviselheti, nem szükségszerű ügyvédet fogadni.

elkerülésére irányul, hiszen megakadályozzák, hogy valamelyik oldal jobban érvenyesíthesse érdekeit a másikénál.

4.3.3. *Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása*

Nemcsak az fontos, hogy verbális válasz érkezzon a kérdésre, hanem az is, hogy az típuskonform legyen. Ugyan a nem típuskonform válasz is egyaránt eleget tesz az elvárásnak, de az előbbi válasz preferáltabb. Azok számítanak típuskonform válasznak, amelyek tartalmazzák az igent vagy a nemet (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012; Walton 2008). Ez párhuzamba állítható a preszuppozíciók esetében említett közvetlen és közvetett válaszokkal kapcsolatos megállapításokkal. Ennek kapcsán kifejtettem, hogy minden közvetlen válasz elfogadja a kérdések előfeltevéseit, függetlenül attól, hogy megerősíti-e azokat, vagy cáfolja. Így tehát típuskonform válasznak a szemantikailag helyes és közvetlen válaszok számítanak (Kiefer 1983: 209). Azok pedig, amelyek valamilyen más formában, tehát közvetett módon nyújtanak választ, azt vonják maguk után, hogy úgy láttatják a válaszolót, mintha az kerülné a kérdés egyenes megválaszolását. Ezek a nem típuskonform válaszok, és azt a következtetést vonják maguk után, hogy valamilyen okkal tért el a hallgató a formailag illeszkedő válasz megfogalmazásától (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012).

A bírósági kikérdezésben olyannyira fontos a típuskonform válasz, mint maga a verbális válaszadás. Megfigyeléseim alapján általában addig tesznek fel egy kérdést újból és újból, amíg nem érkezik meg a típuskonform válasz. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a bírósági kihallgatások során legsűrűbben előforduló szavak az *igen* és a *nem* (Dobos 2010).²⁷ A bírói közbeavatkozásnak itt is kiemelt szerepe van, ugyanis mindkét fél kérdéseire elvárják a típuskonform válaszadást.

A következő példában egy igazságügyi orvosszakértőhöz intéz kérdést az ügyvéd. A kérdésfeltevés előzményében az orvosszakértő egyik kollégájával már ismertette az emberölés során keletkezett szűrt sebekről szóló szakvéleményüket. Az ítélethozatal szempontjából kulcsfontosságú szerepe van a kérdésnek, ugyanis arra irányul, hogy a sértett védekezésre képes állapotban volt-e.

- (15) Ü: **azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt.**
hanem védekezés () a szakértői módszereiből arra milyen következtetést tud levonni, hogy a támadás. az egy előre **eltervezett tervezett-szervezett** szűrés volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más.<
S₁: én nem mernék erre vonatkozólag határozott állítást tenni, ()
Ü: ezért kérdeztem azt, hogy abban az esetben, amennyiben a a (2.0) miután a sértett aludt, és álmából ébresztette fel akkor képes lehetett ilyen védekezésre, >tehát< a védekezés jellegéből, egy alvó ember védekezésére lehet következtetni? >tehát< előtte alvó emberről.
S₂: amit a kolléganő is elmondott, ahhoz csatlakozva, tehát a sértett mozdulata koordinálatlan ()
S₁: hadonászó, kaszáló mozdulatra utalnak ()

²⁷ Nem diskurzusjelölő funkcióval.

B: **tehát hogyha, hogyha valaki látja, hogy jön. késsel. felé. és nyilván ugye nem szalonnázni szeretne, mert mondjuk összevitakoztak előtte, akkor ilyen jellegű mozdulatokkal védekezik?**

S₁: **nem ()**

Az ügyvéd szó szerint idéz a szakértői véleményből, amelyet meg is jegyez: „*azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt*”. Ezt követően szintén ezzel a kifejezéssel teszi fel a kérdését: „*előre **eltervezett tervezett-szervezett** szűrés volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más.<*”.

Miközben a szakértő szavait idézi, a jegyzeteire néz, ahonnan látványosan felolvassa azt. Ezzel az erősen arculatfenyegető taktikával próbál egyértelmű választ kiváltani, amely nem éri meg, ezért a bíró közbeavatkozik. A félreértések elkerülése érdekében, hétköznapi nyelvhasználatra vált, és úgy teszi fel az ügyvéd kérdését, amelyre megérkezik az egyértelmű, közvetett *nem* válasz.

Bírói megkérdezés által tudomásomra jutott az az információ, hogy a jogi nyelvről hétköznapi nyelvhasználatra való váltás fontos stratégia a kérdező szempontjából, ugyanis ennek elmaradása súlyos félreértéseket vonhat maga után mindkét fél tekintetében, ez pedig befolyásolásra alkalmas lehetőség.

Összességében tehát a bírósági kihallgatásokban fontos szerepe van a típuskonform válaszoknak a félreértések, és ezáltal a befolyásolás elkerülésének érdekében. A típuskonform válasz hiányakor a bíró közbeavatkozik, és ő maga is kéri a preferált választ.

4.3.4. Megerősítés vagy cáfolás

Az eldöntendő kérdések jellemzően tartalmazzák a beszélők saját, egyéni preferenciáját, és az a válasz, amelyik azzal összhangban van, preferáltabb (Sacks 1987; Pomerantz 1984b; Heritage 1984 – mindhármát idézi Hayano 2012), bár mindkettő feltételezen releváns (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012). Mivel az eldöntendő kérdések tartalmazzák a beszélők preferenciáját, a kérdező olyan formát próbál választani, amivel maximalizálja annak a lehetőségét, hogy az általa preferált válasz érkezzon meg (Pomerantz 1984b; Sacks 1987 – mindkettőt idézi Hayano 2012). Az eldöntendő kérdések tehát kifejezetten alkalmasak a befolyásolásra.

A következő esetekben az eldöntendő kérdések irányított jellegére hozok példákat, amelyekben a kérdező a két lehetséges válasz közül az egyiket valószínűbbnek tartja. A (16)-os és a (17)-es példákban a bírák pozitív megfogalmazásban teszik fel kérdéseiket, igenlő választ előfeltételezve. A válaszok meg is hozzák a várt eredményt: mindkét esetben pozitív válasz érkezik.

(16) B: **meghaladta** az ő hiányzását?

T: **meghaladta**, mert 22 órán vett részt ugye, és a 60 órás csoportba a fennmaradó 38 órát ő hiányzásként tehát hiányozta végig.

(17) B: Te **szeretnéd** a kapcsolatot tartani vele?

T: **Igen.**

Ezzel ellentétben, az alábbi három példában a bírói kérdésfeltevések negatív formában fogalmazódnak meg. A (18)-as példa *Nem nézett bele?* kérdésére egyértelmű, határozott tagadás érkezik a *Nem.* válasz által.

- (18) B: Ott volt a teherautó. Azt mondta rémlik. **Nem nézett** bele?
T: **Nem.**

A (19)-es példában a tanú nem egyszerű tagadó választ ad, hanem a *már* szóval kifejezi azt, hogy a kérdés idejekor ugyan tényleg nem dolgozott a felperesnél, de ez nem volt mindig így, volt olyan, hogy dolgozott nála.

- (19) B: felperesnél **nem dolgozik**?
T: **már nem.**

A (20)-ban pedig nem ad a tanú közvetlen negatív választ a negatívan megfogalmazott kérdésre, ugyanakkor nem is mond ellent neki. A kihallgatott hezitálását figyelhetjük meg, amit a *hát* diskurzusjelölővel is kifejez.

- (20) B: tehát önök **nem jártak ki** a tanyára?
T: **hát egyszer-kétszer.** ne tessék haragudni, akkor már elmondtam, hogy mi történt. én nem szeretnék már semmit se ()

Elmondható, hogy az eldöntendő kérdések irányított jellegének elkerülése nemcsak igen nehéz feladatnak bizonyul, de a gyakorlatban akár az együttműködés elősegítésének céljából alkalmazható stratégia is lehet. Ezt az indokolja, hogy a magyar bírósági eljárásokban, mire beidézik tárgyalásra a tanút, már legalább egyszer, de sok esetben akár többször is kihallgatják őket addigra. Ezért ha a tanú eddigi vallomásaihoz igazítva teszik fel a kérdéseket, akkor úgy is lehet tekinteni az ilyen jellegű kérdésfeltevésekre, mint a cáfolás vagy megerősítés megadásának lehetőségére (vö. (20)).

4.3.5. Az egyéni preferencia kiiktatásának lehetőségei az eldöntendő kérdésekben

Az eldöntendő kérdéseknek a beszélők által preferált választ irányító tulajdonságát két módon lehet kiküszöbölni.

A bírósági eljárások során az figyelhető meg, hogy az eldöntendő kérdéseknél több választási lehetőséget is igyekeznek felajánlani. Ez magyarázatot ad a jogi kérdéstipológiával kapcsolatban arra, hogy miért csak választó kérdést határoztak meg, s eldöntendő nem. Úgy vélem, ezzel már alapvetően az eldöntendő kérdésekkel való könnyű befolyásolási lehetőséget szerették volna elkerülni, azonban ahogyan az az eddigi példák alapján is látható volt, sok esetben ez elkerülhetetlen.

- (21) B: akkor az () hívta az alperest. **elérte, nem érte**?
T: nem.

A bíró a (21)-es példában nem csak pozitívan teszi fel a kérdést, hanem a negatív megfogalmazását is hozzáteszi, így próbálva kikerülni a kérdés irányított jellegét.

A (22)-es példa kapcsán szintén ezt láthatjuk. A bíró nem csak arra kérdez rá, hogy reakcióidőn kívül vagy belül volt-e, hanem annak a lehetőségét is felveti, hogy az nem állapítható meg teljesen egyértelműen, tehát a kettő mellé egy harmadik lehetőséget is felajánl.

- (22) B: a kettő közötti időtartam az mennyiben állapítható meg illetőleg az reakcióidőn belül vagy kívül van?

A (23)-as esetben arra láthatunk példát, amikor a bírő nem ismeri pontosan a választási lehetőségek megnevezését, mégis választó kérdéstípust használ. Ez nagyon fontos, ugyanis a választások felajánlásával befolyásolni is lehetne oly módon, hogy nem adunk meg minden lehetséges opciót, vagy pedig nem releváns is felajánlunk (Walton 2008). A bírő azonban úgy próbálta elkerülni a befolyásolást, hogy kisebb szünetek tartásával és a megnyilatkozás végén emelkedő intonációval jelezte, nem találja a megfelelő szót. A kérdés még nincs befejezve, további választási lehetőségek fennállását is lehetségesnek tartja, olyat is akár, ami nincs a birtokában. Amint a szakértő válaszol, a 3. fordulóban a bírő egyből megismétli a kifejezést, nyomatékositva ezzel, hogy az lehetett az általa keresett szó, majd a legvégén értelmezi a jelentését.

- (23) 1 B: megértettem. egy kérdésem lenne még szakértő úr. azok a tünetek, amiket a vádlott maga mond el, ezek milyen tünet, milyen (1.0) súlyosságú tüneteknek számítanak ezek >ezek< enyhe tünetek, ezek, (2.0)
 2 S: ő én ezt nem is így értékelném, hogy enyhe, hanem hanem részleges tün[eteknek] =
 3 B: [részleges]
 4 S: = mondanám tehát, hogy legelső alkalmazásnál ennél több tünet várható ()
 5 B: tehát igazából ha jól értem akkor amellett hogy ha ő vele szemben úgy ahogy ő elmondja gázsprét használtak akkor nem csak ezeket a tüneteket kellett volna a vádlottnak produkálni, hanem más tüneteket is.
 6 S: más tüneteket is ()

A másik lehetséges mód az eldöntendő kérdések irányító jellegének a kiküszöbölésére, az -e kérdő partikula használata,²⁸ ugyanis képes enyhíteni a kérdés pozitív állításként való értelmezését és a kérdés kijelentés értékét is (Schirm 2011).²⁹ A preferált választ kiküszöbölő tulajdonságára utalóan az *anti-bias* kifejezést is használják rá (Gyuris 2014).³⁰ Lássuk a (24)-es példát!

- (24) B: melyik (0.5) ő mozgás indult el hamarabb, illetőleg a kettő között mérhető-e valamifajta idő, hogy előbb indult el a sértett neki balra és utána indult el az autó ugyanabba az irányba. az autó a menetirány szerinti jobb oldalba, vagy egy időbe, vagy egyik, hát különbség, ki volt előbb, mennyivel volt előbb, ezt meg lehet-e állapítani?
 S: álláspontom szerint meg lehet állapítani ()

²⁸ Szintaktikai sokszínűsége és számos funkciója miatt az -e kérdő partikula többféle nyelvhasználati stratégia és nyelvi attitűd kifejezésére is alkalmas (Schirm 2011).

²⁹ Ezt a megállapítást Schirm (2011) a *nem* tagadósóhoz csatolt -e kérdő partikulás eldöntendő kérdésekkel kapcsolatban teszi, azonban jelen esetben én a partikula olyan sztenderd használatára vonatkoztatva értem, amikor főmondati eldöntendő kérdő mondatban -e a V-hez illesztett.

³⁰ Retorikai kérdésekben a *nem-e* összetétel sugallhatja a preferált választ. Ebben az esetben az -e partikula nem támogatja egyik választ sem, a *nem* tagadósó fejezi ki a beszélő előzetes ismeretét, ami nincs a közös háttértudásban (common ground), tehát privát információ (Gyuris 2014).

Ebben a kérdésfeltevésben amellett, hogy a bíró folyamatosan választási lehetőségeket ajánl fel, az ígék mellé -e kérdő partikulát is kapcsol: *mérhető-e valamiféle idő, meg lehet-e állapítani*. Ezáltal elkerüli azt, hogy a kérdéseket pozitív (mérhető valamiféle idő, meg lehet állapítani) vagy negatív (nem mérhető valamiféle idő, nem lehet megállapítani) megfogalmazásban kelljen megadnia (vö. pl. (9), (10)).

Végül lássuk a (25)-ös példát, ahol a bíró elkerüli a kérdés pozitív megfogalmazását, az alperes előző fordulókban elhangzó állításainak ellenére is. Ezáltal a tanú bármiféle magyarázkodás nélkül, közvetlenül adhat tagadó választ a kérdésre.

- (25) A: () **pont alátámasztotta hogy igenis segített nekem bediktálni a feladatokat** csakhogy én miután nem kértem direkt nem kértem ennél a tesztfeladatnál segítséget, mert végre megörültem, hogy tényleg felméri a tudásomat ()
- B: tehát fenntartja azt az első tárgyaláson tett nyilatkozatát, ő hogy ő utóbb bediktálta önnek.
- A: így van.
- B: jó. **igaz-e, bediktálta-e** ön az alperesnek a helyes válaszokat?
- T: **nem.**
- A: nincs több kérdésem, mert úgy látom nincs értelme ()

Ez a példa is megmutatja azt, hogy a kérdések negatív vagy pozitív megfogalmazásának elkerülése milyen fontos lehet a kihallgatásokban.

5. Összegzés és konklúzió

A tanulmányban kísérletet tettem a bírósági kihallgatások során feltett kérdések tipológiájának árnyalására és azok befolyásoló tulajdonságainak vizsgálatára. Nagy hangsúlyt fektettem azokra a stratégiákra, amelyek alkalmasak a befolyásolás minimalizálására. Ez pedig azért kifejezetten fontos, mert a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználhatósága jelentős részben a kihallgatási módszeren múlik. A befolyásolás elkerülése vagy minimalizálása azonban igen nehéz feladat, ahogyan azt már az elméleti keret bemutatása is előrevetítette (2.1.), a korpusz elemzése pedig alátámasztotta. Bármilyen nyelvi elem alkalmas lehet adott szituációban a befolyásolásra. Egy igeválasztás, amely képes implikálni az esemény ágensét, egy kérdőszó használata, amely szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját, vagy egy eldöntendő kérdés feltevése, amely preszuppozíciója által szintén alkalmas lehet a nyelvi befolyásolásra. Ugyanakkor ezeknek a nyelvi elemeknek az előfordulása nem jelenti azt, hogy a beszélő befolyásoló szándékával kerültek a megnyilatkozásba. Ezek alapján elmondható, hogy a kutatás során a második hipotézis, mely szerint a nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek beigazolódott.

Ezzel szemben az első hipotézis, hogy a bírák az igazságos ítélethozatal érdekében a befolyásolás minimalizálására törekednek, melyek bizonyos nyelvi elemekkel tetten érhetőek, csak részben igazolódott be. Az elmondható, hogy a bírák kérdésfeltevéseikben a kérdések alapvető befolyásoló tulajdonságait is próbálják elkerülni. Ez megmutatkozhat az igeválasztás által, amellyel a cselekmény elkövetője implikálható (vö. (7)), a preszuppozíciók mellőzésére való törekvéssel (vö. (9)),

a kérdések időbeli sorrendjének betartásával (vö. (10)), és az irányított kérdések elkerülésével oly módon, hogy választási lehetőségeket ajánlanak fel eldöntendő kérdésekben is, és sűrűn alkalmazzák az -e kérdő partikulát (vö.(21)–(25)). A kikérdezettek válaszaival való befolyásolást pedig oly módon próbálják elkerülni, hogy elvárják a válaszadást (vö. (14)), amelynek típuskonformnak kell lennie (vö. (15)), ezt pedig nem csak saját kérdéseik tekintetében teszik, hanem a bíróság minden tagjának kérdésfeltevésekor. A bírák tehát törekednek a befolyásolás minimalizálására az igazságos ítélelhozatal érdekében. Ugyanakkor alkalmaznak befolyásolási stratégiákat is, de kizárólag információszerzés céljából, amely szintén az igazságos ítélelhozatal érdekét képviseli, ugyanis kellő információ hiányában nehezen lehetne igazságos döntést hozni. Ezt főként arculatvó (vö. (11)) és arculatfenyegető (vö. (13)) stratégiákkal próbálják elérni.

A kutatás eredményei a nyelvtudomány és a jogtudomány számára egyaránt fontosnak bizonyultak. A hazai nyelvészeti konverzációelemzés terén végzett kutatások köre bővült egy olyan sajátos, intézményesített társalgástípuson végzett elemzéssel, amilyenről eddig csak kevés adat áll rendelkezésre magyar viszonylatban. A kutatás eredményei pedig a gyakorlatban is alkalmazható tudást nyújthatnak a jogászok számára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Németh T. Enikőnek, Németh Zsuzsannának, Maleczki Mártának, és a tanulmány anonim lektorainak, hogy értékes megjegyzéseikkel segítették kutatómunkámat. Továbbá köszönetet mondok azon bírósági szakembereknek is, akik a kutatáshoz szükséges anyaggyűjtést lehetővé tették és támogatták, valamint Szécsényi Tibornak a tanulmány technikai szerkesztéséért.

Hivatkozások

- Árva Anett 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In Németh T. Enikő – Bibók Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 11–35.
- Beach, Wayne A. 1985. Temporal density in courtroom interaction. Constraints on the recovery of past events in legal discourse. *Communication Monographs* 52/1:1–18.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. (Studies in Interactional Sociolinguistics 4). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Dobos Csilla 2010. A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 114). Székesfehérvár, Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Könyvkiadó. 90–96.
- Drew, Paul 2008. A bírósági interakcióban használt nyelv elemzése. [Analyzing the use of language in courtroom interaction, 1985]. In Siklaci István (szerk.) *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex Kiadó. 273–286.

- Elek Balázs 2008. *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Debrecen: Tóth Könyvkiadó.
- Farkas Ákos – Róth Erika 2004. *A büntetőeljárás*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Fedor Anett 2014. Bizonyítás a kiemelt jelentőségű büntetőügyekben. *Magyar Jog* **2014/7–8**:444–454.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1997. Questions. In Johan van Benthem – Alice ter Meulen (szerk.) *Handbook of Logic and Language*. London: Elsevier. 1055–1124.
- Gyuris Beáta 2014. A magyar eldöntendő kérdő mondatok tipológiájához. Előadás. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2014. december 6. Budapest.
- Hámori Ágnes 2006. Jogi és bűnügyi diskurzuselemzés. Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* **130/2**:129–165.
- Hayano, Kaoru 2012. Question design in conversation. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 395–414.
- Heritage, John 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Oxford: Polity Press.
- Heritage, John – J. Maxwell Atkinson 1984. Preference organization. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. (Studies in emotion and social interaction). Cambridge: Cambridge University Press. 53–56.
- Heritage, John – Geoffrey Raymond 2012. Navigating epistemic landscapes. Acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions. In Jan-Peter de Ruiter (szerk.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*. (Language, Culture and Cognition 12). Cambridge: Cambridge University Press. 179–192.
- Ibolya Tibor 2005. *Kihallgatási taktika a nyomozásban*. Kézirat. <http://ibolyatibor.atw.hu/Sajat/3.pdf> (2014. 12. 28.).
- Jefferson, Gail 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Juhászné Zvolenszki Anikó 2013. *Polgári eljárásjogi ismeretek*. Szeged: Iurisperitus Bt.
- Kengyel Miklós (szerk.) 2005. *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In Rác Endre – Szathmári István (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 203–230.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* **38/1–4**:107–125.
- Kitzinger, Celia 2013. Repair. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 229–256.
- Komter, Martha 2013. Conversation Analysis in the Courtroom. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 612–629.
- Kontra Miklós 2006. Nyelv és jog. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1018–1037.

- Lerch Ágnes 2003. A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. In Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–161.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loftus, Elizabeth F. – John C. Palmer 1974. Reconstruction of automobile destruction. An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13/5:585–589.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Nemesi Attila László 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Németh, Zsuzsanna 2015. *Four Repair Operations in Hungarian Conversations in the Light of Cross-Linguistic Examinations*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Németh T. Enikő 1998. A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94/3:324–331.
- Pomerantz, Anita M. 1984a. Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.
- Pomerantz, Anita M. 1984b. Pursuing a response. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 152–163.
- Pomerantz, Anita M. – John Heritage 2012. Preference. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 210–228.
- Raymond, Geoffrey 2003. Grammar and social organization. Yes/No interrogatives and the structure of responding. *American Sociological Review* 68/6:939–967.
- Resán Dalma 2011. A bírói pervezetés és szubjektivitás – befolyásolás a tárgyalóteremben. *Debreceni Jogi Műhely* 8/4. <http://goo.gl/WLBAOH> (2015. 05. 9.).
- Sacks, Harvey 1987. On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In Graham Button – John R. E. Lee (szerk.) *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. 54–69.
- Sacks, Harvey 1992. *Lectures on Conversation*. (Szerk.) Gail Jefferson. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sajgál Mónika 2006. A beszédretorika módszerének alkalmazása az intézményes kommunikáció vizsgálatában. Társadalmi pozicionálás egy rendőrségi tanúkihallgatásban. *Argumentum* 2:115–133.
- Schegloff, Emanuel A. 1968. Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist* 70/6:1075–1095.
- Schegloff, Emanuel A. 1988. On an actual virtual servo-mechanism for guessing bad news. A single case conjecture. *Social Problems* 35/4:442–457.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. – Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8/4:289–327.

- Schirm Anita 2007. A kérdések pragmatikája. In Várad Tamás (szerk.) *Alknyelvdok. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 160–169.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <http://goo.gl/BXvGVU> (2015. 04. 25.).
- Semin, Gün R. 2008. A nyelv mint a megismerés és a viselkedés szerkezetadó eszköze: Kérdés–válasz párok. In Síklaki István (szerk.) *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Budapest: Typotex Kiadó. 273–302.
- Semin, Gün R. – Klaus Fiedler 1996. Language in applied contexts. In Gün R. Semin – Klaus Fiedler (szerk.) *Applied Social Psychology*. London: Sage. 93–109.
- Semin, Gün R. – Christianne J. De Poot 1997. The question–answer paradigm: You might regret not noticing how a question is worded. *Journal of Personality and Social Psychology* 73/3:472–480.
- Stivers, Tanya – Jeffrey D. Robinson 2006. A preference for progressivity in interaction. *Language in Society* 35/3:367–392.
- Stivers, Tanya – Federico Rossano 2010. Mobilizing response. *Research on Language and Social Interaction* 43/1:3–31.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Kis Marianna 2004. *Hétköznapi életünk befolyásoló üzenetei*. Szakdolgozat. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Varga Marianna 2015. *A kérdések szerepe a magyar bírósági diskurzusokban*. Szakdolgozat. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold Publishers.
- Walton, Douglas 2008. *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Függelék

Konverzációelemzési átírási konvenciók

(Jefferson 1984)

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- [a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
-] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
- = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól
- hh hosszabb levegővétel
- igen? a kérdőjel emelkedő intonációt jelent, nem feltétlenül esik egybe a megnyilatkozás végével
- () az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl (a tanulmányban továbbá azokat a részeket is jelöli, amelyet titoktartási kötelezettségből kellett kihagyni)
- igen, a vessző folytatólagos intonációt jelez

- igen. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével
- igen az aláhúzás nyomatékos, hangsúlyos közlést jelöl
- ige:n a kettőspont a magánhangzó megnyúlását jelzi
- > < a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója
- < > a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója lassabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója

A szerzőről

Varga Marianna az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Elméleti Nyelvészet Program hallgatója. Kutatási területe a társalgáselemzés és a funkcionális pragmatika, azon belül elsősorban a nyelvi befolyásolás vizsgálata jogi diskurzusokban.
Elérhetősége: vargamariannamanka@gmail.com